

Novi nalazi kasnoga brončanog doba iz sjeverne Bosne

Gavranović, Mario; Jašarević, Aleksandar

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2016, 33, 89 - 132**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:285044>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL 33/2016.
ZAGREB, 2016.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu, 33/2016
Str./Pages 1-352, Zagreb, 2016.

Izdavač/*Publisher*
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/*Address of the editor's office*
Institut za arheologiju/*Institute of archaeology*
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Hrvatska/*Croatia*
Telefon/*Phone* ++385/(0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.priloz@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/*Editor in chief*
Marko DIZDAR

Uredništvo/*Editorial board*
Marko DIZDAR, Snježana KARAVANIĆ, Viktória KISS (Budapest, HUN) (prapovijest/Prehistory),
Marija BUZOV, Goranka LIPOVAC VRKLJAN (antika/Antiquities), Katarina Katja PREDOVNIK
(Ljubljana, SLO), Natascha MEHLER (Wien, AUT), Juraj BELAJ, Tatjana TKALČEC (kasni srednji
vijek i novi vijek/Late Middle Ages and Modern era), Predrag NOVAKOVIĆ (Ljubljana, SLO)
(metodologija/Methodology)

Izdavački savjet/*Editorial advisory board*
Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Ivor KARAVANIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana,
SLO), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK), Ivančica
SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb), Ante UGLEŠIĆ (Zadar)

Prijevod na engleski/*English translation*
Sanjin MIHELIC, Dragan BOŽIĆ, Ana ĐUKIĆ, Heidy ETEROVIĆ, Ana GRABUNDŽIJA,
Igor KULENOVIĆ, Tamara LEVAK POTREBICA, Marko MARAS, Krešimir MIJIĆ

Prijevod na hrvatski/*Croatian translation*
Sanjin MIHELIC

Prijevod na njemački/*German translation*
Mario GAVRANOVIĆ

Lektura/*Language editor*
Ivana MAJER (hrvatski jezik/Croatian)
Sanjin MIHELIC, Tamara LEVAK POTREBICA, Marko MARAS, Emily ZAVODNY
(engleski jezik/English)
Mario GAVRANOVIĆ (njemački jezik/German)

Korektura/*Proofreads*
Katarina BOTIĆ
Marko DIZDAR

Grafičko oblikovanje/*Graphic design*
Roko BOLANČA

Računalni slog/*Layout*
Hrvoje JAMBREK

Tisak/*Printed by*
Tiskara Zelina d.d., Sv. I. Zelina

Naklada/*Issued*
400 primjeraka/400 copies

Sadržaj

Contents

Izvorni znanstveni radovi

Original scientific papers

5	ANDREJA KUDELJIĆ Kurilovec – Belinščica – bronzanodobno naselje u Turopolju	ANDREJA KUDELJIĆ <i>Kurilovec – Belinščica – A Bronze Age Settlement in the Turopolje Region</i>
53	IGOR KULENOVIĆ Kasnobrončanodobno naselje Podgajac – Glogovica kod Slavenskog Broda	IGOR KULENOVIĆ <i>A Late Bronze Age Settlement Podgajac – Glogovica near Slavonski Brod</i>
89	MARIO GAVRANOVIĆ ALEKSANDAR JAŠAREVIĆ Neue Funde der Spätbronzezeit aus Nordbosnien	MARIO GAVRANOVIĆ ALEKSANDAR JAŠAREVIĆ <i>Novi nalazi kasnoga bronzanog doba iz sjeverne Bosne</i>
133	DARIA LOŽNJAK DIZDAR PETRA RAJIĆ ŠIKANJIĆ O pogrebnim običajima u 11. st. pr. Kr. na jugu Karpatske kotline (primjer: groblje u Slatini)	DARIA LOŽNJAK DIZDAR PETRA RAJIĆ ŠIKANJIĆ <i>On Burial Practices in the Southern Carpathian Basin in the 11th Century BC (Case Study: Cemetery in Slatina)</i>
155	DRAGAN BOŽIČ Graves from the Certosa Phase in Early Iron Age Barrow 48 at Stična	DRAGAN BOŽIČ <i>Grobovi certoškoga stupnja u stariježeljznodobnom tumulu 48 u Stični</i>
171	TAJANA SEKELJ IVANČAN TENA KARAVIDOVIĆ Tkalački stan iz Virja	TAJANA SEKELJ IVANČAN TENA KARAVIDOVIĆ <i>A Loom from Virje</i>
237	SILVIA BEKAVAC ŽELJKO MILETIĆ Stanovnicima Narone – <i>municipibus municipii</i>	SILVIA BEKAVAC ŽELJKO MILETIĆ <i>To the Inhabitants of Narona – municipibus municipii</i>
247	JURAJ BELAJ MARIJANA BELAJ Prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore – prijedlog dekodiranja	JURAJ BELAJ MARIJANA BELAJ <i>An Inscribed Annular Brooch from the Templar Site of Gora – A Possible Decipherment</i>

Prethodno priopćenje

- 271 IVOR KARAVANIĆ
NIKOLA VUKOSAVLJEVIĆ
NATALIJA ČONDIĆ
SLOBODAN MIKO
IVAN RAZUM
NIKOLINA ILIJANIĆ
KRUNOSLAV ZUBČIĆ
RAJNA ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ
JAMES C. M. AHERN
ANTONELA BARBIR
Projekt „Kasni musterijen na istočnom Jadranu – temelj za razumijevanje identiteta kasnih neandertalaca i njihovog nestanka”: sažetak 2. i 3. godine istraživanja

- 287 ANA GRABUNDŽIJA
CHIARA SCHOCH
AGATA ULANOWSKA
Kosti za tkalački stan. Eksperiment tkanja s astragalima

- 307 RENATA ŠOŠTARIĆ
HRVOJE POTREBICA
NIKOLINA ŠAIĆ
ANTONELA BARBIR
Prilog poznavanju halštatskih pogrebnih običaja – arheobotanički nalazi tumula 13 i 14 iz Kaptola kraj Požege

Pregledni rad

- 317 AGATA ULANOWSKA
Towards Methodological Principles for Experience Textile Archaeology.
Experimental Approach to the Aegean Bronze Age Textile Techniques in the Institute of Archaeology, University of Warsaw

Recenzije

- 341 KREŠIMIR MIJIĆ
Aleksandra Nikoloska i Sander Müskens (eds.), Romanising Oriental Gods?, Međunarodni znanstveni skup Skopje, 18.–21. rujna 2013., Skopje, 2015, 440 str.

- 345 UPUTE AUTORIMA

Preliminary communication

- IVOR KARAVANIĆ
NIKOLA VUKOSAVLJEVIĆ
NATALIJA ČONDIĆ
SLOBODAN MIKO
IVAN RAZUM
NIKOLINA ILIJANIĆ
KRUNOSLAV ZUBČIĆ
RAJNA ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ
JAMES C. M. AHERN
ANTONELA BARBIR
Project Late Mousterian in the Eastern Adriatic – Towards Understanding of Late Neanderthals' Identity and Their Demise: Summary of the 2nd and 3rd Years of Research

- ANA GRABUNDŽIJA
CHIARA SCHOCH
AGATA ULANOWSKA
Bones for the Loom. Weaving Experiment with Astragali Weights

- RENATA ŠOŠTARIĆ
HRVOJE POTREBICA
NIKOLINA ŠAIĆ
ANTONELA BARBIR
A Contribution to the Understanding of Hallstatt Burial Customs – Archaeobotanical Evidence from Tumuli 13 and 14 at the Site of Kaptol, near Požega

Report

- AGATA ULANOWSKA
Prilozi metodološkim principima u iskustvenoj tekstilnoj arheologiji.
Eksperimentalni pristup tekstilnim tehnikama bronzanog doba Egeje na Institutu za arheologiju Sveučilišta u Varšavi

Book reviews

- KREŠIMIR MIJIĆ
Aleksandra Nikoloska and Sander Müskens, Romanising Oriental Gods?, International Symposium Skopje, 18–21 September 2013, Skopje, 2015, 440 p.

- GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Neue Funde der Spätbronzezeit aus Nordbosnien

Novi nalazi kasnoga brončanog doba iz sjeverne Bosne

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija

*Original scientific paper
Prehistoric archaeology*

UDK/UDC 903.05(497.6-17)"6377"

Primljeno/Received: 21. 12. 2015.
Prihvaćeno/Accepted: 09. 05. 2016.

MARIO GAVRANOVIĆ
Österreichische Akademie der Wissenschaften
Institut für Orientalische und Europäische Archäologie
(OREA)
A-1010 Wien
Austrija
mario.gavranovic@oeaw.ac.at

ALEKSANDAR JAŠAREVIĆ
Regionalni Muzej Doboj
BiH-74000 Doboj
Bosna i Hercegovina
aleksandar.jas@mail.com

Die Arbeit befasst sich mit den bislang nicht publizierten Bronzefunden aus dem Raum Nordbosniens. Die präsentierten Objekte stammen aus den unterschiedlichen Fundkontexten und datieren in die Zeit zwischen Ha A1 und Ha B3 bzw. zwischen dem 13. und dem 9. Jh. v Chr. Um die neuen Funde besser einordnen zu können, wird zunächst ein allgemeiner Überblick der in der betreffenden Region auftretenden Bronzeformen je nach Quellengattung (Siedlung, Grab, Depot- und Einzelfunde) gegeben. Die Funde der älteren Urnenfelderzeit (Ha A1) unterstreichen die starke Anbindung des nordbosnischen Raumes an die Formenwelt des Karpatenbeckens. Ein deutlicher Abbruch mit diesem typologischen und technologischen Netzwerk lässt sich erst mit dem späten 10. und dem 9. Jh. v. Chr. feststellen, als viele neue regionale und lokale Formen auftreten. Ausgehend von den zahlreichen Gussformen ist anzunehmen, dass die neuen Bronzetypen wahrscheinlich in den heimischen Werkstätten produziert wurden. Im Hinblick auf den Deponierungskontext ist es auffällig, dass die allermeisten Einzelfunde, sowohl in der älteren als auch in der späten Urnenfelderzeit, Tüllenbeile und Waffen (Schwerter, Lanzenspitzen) sind, während Schmuckformen bislang hauptsächlich aus Gräbern bekannt sind.

Keywords: Spätbronzezeit, Nordbosnien, Bronzefunde, Metallurgie, Deponierungen

U radu su predstavljene dosad neobjavljeni brončani nalazi s prostora sjeverne Bosne. Prikazani predmeti potječu iz različitih konteksta i datiraju u razdoblje između stupnjeva Ha A1 i Ha B3 odnosno u vrijeme između 13. i 9. st. pr. Kr. Kako bi se novi nalazi kulturno i kronološki mogli bolje svrstati i razumjeti, u radu je kao prvo dat opći pregled brončanih formi iz promatrane regije koji je podijeljen prema najvažnijim izvorima (naselja, grobovi, ostave i pojedinačni nalazi). Nalazi iz vremena starije faze kulture polja sa žarama (Ha A1) jasno naglašavaju usku povezanost sjeverobosanskog prostora s formama zastupljenim u Karpatskoj kotlini. Jasan prekid s ovom tipološkom i trgovinsko-tehnološkom mrežom može se konstatirati krajem 10. i u 9. st. pr. Kr. kada se pojavljuje niz regionalnih i lokalnih formi. Polazeći od velikog broja pronađenih kalupa, može se pretpostaviti kako je većina novih brončanih formi proizvedena u domaćim radionicama. U vezi s kontekstom deponiranja pojedinih brončanih predmeta, kako u vrijeme starije tako i u mlađoj i kasnoj fazi kulture polja sa žarama, uočljiva je tendencija da se među pojedinačnim predmetima uglavnom nalaze šuplje sjekire i ostalo oružje (mačevi, vrhovi koplja), dok je nakit poznat prije svega iz grobnih nalaza.

Ključne riječi: kasno brončano doba, sjeverna Bosna, brončani nalazi, metalurgija, deponiranje

EINLEITUNG¹

Trotz einer beachtlichen Zahl der umfassenden Publikationen zu den spätbronzezeitlichen Metallfunden aus dem nördlichen Bosnien in den letzten zwei Jahrzehnten

¹ Die Arbeit ist entstanden als Teil des Projekts *Burial*, unterstützt von der Europäischen Kommission im Rahmen von *Marie Skłodowska-Curie action, Research Fellowship Program*, Projektnummer: EUP0231.

UVOD¹

Unatoč nemalom broju publikacija iz posljednjih nekoliko desetljeća posvećenih metalnim nalazima kasnoga brončanog doba s prostora sjeverne Bosne (Žeravica 1993;

¹ Rad je nastao kao dio projekta *Burial*, potpomognutog od starne Europske komisije u sklopu programa *Marie Skłodowska-Curie action, Research Fellowship Program*, broj: EUP0231.

(Žeravica 1993; König 2004; Čović 2010; Gavranović 2011; Jamaković 2011; Blečić Kavur, Jašarević 2014; Pavlin, Jašarević 2016), lassen sich in den Sammlungen der örtlichen Museen immer wieder neue, bislang unpublizierte Objekte entdecken, die nicht nur die bestehende Materialvorlage ergänzen, sondern auch einige neue Fragen zur Verbreitung bestimmter Formen und zur allgemeinen Distribution der Bronzen zwischen dem 13. und dem 8. Jh. v. Chr. aufwerfen. In dieser Arbeit werden die Funde aus den Museen in Dobož (Regionalni Muzej Dobož), Bijeljina (Muzej Semberije) und Ključ (Gradski Muzej) präsentiert, die bislang nicht beachtet oder, wie im Fall eines Tüllenbeils aus Duge Njive (Žeravica 1993: 89), unter falschen Ortsangaben veröffentlicht wurden. Die meisten davon sind entweder einzeln gefundene Objekte oder Funde, die den unvollständigen Depots entstammen. Das letztere ist im Fall der zwei Lanzen spitzen aus Batković (Abb. 4), der zwei Tüllenbeilen aus Velika Sočanica bei Derventa (Abb. 5) und eines kleinen Tüllenbeiles (Abb. 6) aus dem bereits in der Literatur erwähnten Depot Srpska Varoš 2 bei Modriča anzunehmen (König 2004: 219). Die Tüllenbeile aus Vrelo (Abb. 1: 1–2) und Jamakovića Gradina (Abb. 2) wurden im Siedlungsbereich gefunden. Das kleine Ensemble aus Podnovlje (Abb. 3) ist wahrscheinlich einem Brandgrab zuzuschreiben.

Die vorgelegten Funde umfassen eine Zeitspanne von der frühen und älteren Urnenfelderzeit (Bz D–Ha A1) mit langen Tüllenbeilen mit V-Rippen (Abb. 7: 2–4) oder Lanzen spitzen mit profiliertem Blatt (Abb. 4: 1) über die für die mittlere und jüngere Urnenfelderzeit (Ha A2–Ha B1) charakteristischen Tüllenbeilen mit gerader Schneide und Y-Rippen (Abb. 5) bis hin zu den kleinen Tüllenbeilen (Abb. 1: 2; Abb. 2; Abb. 6), die im westbalkanischen Raum südlich der Save vor allem in der späten Urnenfelderzeit (Ha B3) verstärkt auftreten.

LAGE

Als Nordbosnien umschreibt man die subpannonische Region zwischen dem südlichen Karpatenbeckenrand und dem westbalkanischen Gebirge (Karte 1). Die nördliche Grenze ist historisch und politisch durch den Mittellauf des Flusses Sava markiert, während die westlichen und östlichen Grenzlinien durch die Flüsse Una und Drina abgesteckt sind. Die ersten Barrieren im Süden sind die um 1000 m hohen Berge Kozara (977 m), Borja (1077 m), Ozren (918 m) und Majeвица (842 m), wobei die Flüsse Vrbasa und Bosna eine verhältnismäßig günstige Kommunikation weiter nach Süden bzw. zur bergigen Landschaft Bosniens durchaus ermöglichen. Im Mittellauf dieser beiden Gewässer begegnet man jedoch schwer passierbaren Schluchten, die eine ausgeprägte geographische Übergangszone zum montanen Raum bilden.

Im Hinblick auf die Topografie sind für Nordbosnien zwei Landschaftselemente prägend. Zum einen ist es das ausgedehnte Flachland und Auengebiet entlang der Save – Niederung sowie in den Mündungsebenen von Vrbasa (Lijevče Polje), Bosna (Bosanska Posavina) und kleineren Flüssen wie Tinja oder Ukrina. Südlich davon schließt sich als zweiter Landschaftstypus die bergig-hügelige Zone mit Ausläufern von Kozara, Borja oder Majeвица an.

König 2004; Čović 2010; Gavranović 2011; Jamaković 2011; Blečić Kavur, Jašarević 2014; Pavlin, Jašarević 2016), u zbirka-ma regionalnih i lokalnih muzeja mogu se još uvijek pronaći novi i neobjavljeni nalazi koji ne samo da proširuju postojeću bazu nego ujedno zahtijevaju i postavljanje novih pitanja o rasprostiranju pojedinih formi i o općim tendencijama distribucije brončanih nalaza u vremenu između 13. i 8. st. pr. Kr. U ovom radu predstavljani su neobjavljeni brončani nalazi iz muzeja u Dobožu (Regionalni muzej Dobož), Bijeljini (Muzej Semberije) i Ključu (Muzej Ključ) kao i već objavljena šuplja sjekira s nalazišta Duge Njive koja je zavedena pod pogrešnom lokacijom (Žeravica 1993: 89). U pogledu konteksta pronalaska najbrojniji su pojedinačni nalazi ili nalazi koji vjerojatno potječu iz uništenih ostava. To je primjerice slučaj s dva koplja iz Batkovića (sl. 4), dvije šuplje sjekire iz Velike Sočanice kod Dervente (sl. 5) i s malom šupljom sjekiro (sl. 6) iz već registrirane ostave Srpska Varoš 2 kod Modriče (König 2004: 219). Šuplje sjekire pronađene su i na području kasnobrončanodobnih naselja Vrela (sl. 1: 1–2) i Jamakovića Gradina (sl. 2). Mali ansambl nalaza iz Podnovlja (sl. 3) vjerojatno se može pripisati paljevinskom ukopu.

Prikazani nalazi datiraju u dugo razdoblje između ranog i starijeg razdoblja kulture polja sa žarama (Bz D–Ha A1) s dugim šupljim sjekirama ukrašenim rebrima u obliku slova V (sl. 7: 2–4) ili vrhovima kopalja s profiliranim listom (sl. 4: 1) preko za srednju i mlađu fazu kulture polja sa žarama (Ha A2–Ha B1) karakterističnih sjekira s ravnom oštricom i s ornamentima u obliku slova Y (sl. 5) pa sve do malih, neukrašenih sjekira (sl. 1: 2; sl. 2; sl. 6) koje se na prostoru zapadnog Balkana pojavljuju uglavnom u vrijeme stupnja Ha B3.

POLOŽAJ

Sjeverna Bosna jest peripanonaska regija, smještena između južnog dijela Karpatske kotline i prvih većih uzvišenja zapadnobalkanskoga planinskog lanca. Sjevernu granicu povijesno i politički čini srednji tok rijeke Save, dok su zapadna i istočna granica određene donjim tokom Une i Drine (karta 1). Prve prirodne barijere prema jugu su do 1000 metara visoke planine Kozara (977 m), Borja (1077 m), Ozren (918 m) i Majeвица (842 m), pri čemu riječni tokovi Vrbasa i Bosne omogućavaju relativno povoljnu komunikaciju i dalje prema jugu odnosno do prostora središnje Bosne. U srednjem toku ovih rijeka nalaze se međutim teško prohodne dionice odnosno duboki kanjoni koji ujedno predstavljaju i jasno izraženu prijelaznu zonu prema planinskom području.

Topografski se unutar sjeverne Bosne mogu razlučiti dva osnovna tipa krajolika. Kao prvo, to je prostrana ravnica i močvarno područje uz nizinu rijeke Save kao i razmjerno velike nizine u donjem toku Vrbasa (Lijevče polje) i Bosne (Bosanska Posavina) kao i pri ušću manjih rijeka kao što su Tinja ili Ukrina. Južno od toga proteže se kao drugi karakteristični tip krajolika brežuljkasta zona koja se neposredno nastavlja na obronke spomenutih planina kao što su Kozara, Borje ili Majeвица.

Zahvaljujući geografskom međupoložaju prostor sje-

Karte 1 Lage von Nordbosnien
 Karta 1 Položaj sjeverne Bosne

Durch ihre Zwischenlage ist die Region Nordbosniens mit allen umliegenden Landschaften Süd- und Mitteleuropas bestens verbunden. Zum Westen hin ermöglicht die Save eine unkomplizierte Kommunikation zum Alpenraum, und im Osten ist ab Belgrader Konfluenz der Weg nach Süden in die Ägäis (Morava–Vardar Tal), nach Norden in die Ungarische Tiefebene (Theiß) sowie weiter nach Osten bzw. zum Schwarzmeerraum (Donau) durch die Flussläufe deutlich vorgegeben (Karte 1).

NORDBOSNIEN IN DER SPÄTBRONZEZEIT

Um die in dieser Arbeit vorgestellten Funde kultur-geschichtlich und chronologisch besser einordnen zu können, soll zunächst ein kurzer Überblick über die spätbronzezeitliche Periode im nordbosnischen Raum gegeben werden, insbesondere im Hinblick auf die Herstellung und Deponierung der bronzenen Objekte. Gegliedert wird die Übersicht nach den wichtigsten Quellen des Fundmaterials.

verne Bosne iznimno je dobro povezan sa svim okolnim regijama jugoistočne i srednje Europe. Prema zapadu rijeka Sava omogućuje neometanu i direktnu komunikaciju prema Alpama, dok se prema istoku od ušća Save u Dunav kod Beograda pruža mogućnost komunikacije prema jugu i grčko-egejskom prostoru dolinama Morave i Vardara, prema sjeveru duž rijeke Tise prema središnjem dijelu Karpatske kotline kao i dalje na istok, tj. prema Crnom moru samim Dunavom (karta 1).

KASNO BRONČANO DOBA U SJEVERNOJ BOSNI

Kako bi se predstavljene brončani nalazi mogli bolje staviti u kulturni i kronološki kontekst, potrebno je kao prvo dati kratki pregled kasnobrončanog razdoblja u sjevernoj Bosni, osobito u vezi proizvodnje, deponiranja i prilaganja brončanih predmeta u grobove. Osvrt je podijeljen prema najvažnijim izvorima arheološkog materijala.

Siedlungen

Charakteristisch für die beginnende Urnenfelderzeit Nordbosniens sind Siedlungen auf einer sanften (1 bis 3 Meter) Lößanhöhe (sog. Greda) im Gewässerrandbereich. Kleinere Ausgrabungen wurden bislang in Barice–Laminci (Đurđević 1986; 2010), Sječokovo (Ludajić 2010) und Kozinci (Žeravica, Žeravica 1974) in der Mündungsebene des Flusses Vrbas sowie in Topolovaca Bregovi (Belić 2010) und Doboj–Centar (Belić 1966) an der unteren Bosna durchgeführt (Karte 2). Dabei konnten Überreste von Hüttenlehmobjekten mit festen Lehmboden sowie Feuerstellen, Ofenreste und Gruben freigelegt werden (Đurđević 2010: Abb. 1; Ludajić 2010: Abb. 2–4). Bis auf Topolovaca Bregovi, wo man eine ältere, ans Ende der Mittelbronzezeit (Bz C–Bz D) datierte Schicht und einen jüngeren, Ha A1–zeitlichen Horizont fassen konnte (Belić 2010: 236), handelte es sich bei allen anderen Fundstellen um einphasige Siedlungsplätze mit einer 30 bis 50 cm starken Kulturschicht. Auf die Existenz einer lokalen Metallurgie weisen vor allem die plankonvexen Barren und die meist in den Fragmenten oder stark abgenutzt überlieferten Bronzeobjekte (Griffzungensichel, Dolche, Meisseln, Nadeln) aus Sječokovo (Ludajić 2010: T. 10) und Topolovaca Bregovi (Belić 2010: T. 8) hin. Unter den erkennbaren Bronzetypen befinden sich ausschließlich Formen überregionaler Verbreitung wie z. B. die im gesamten Karpatenbecken zwischen Bz D und Ha A1 vorkommende Keulenkopfnadel mit verziertem Kopf aus Topolovaca Bregovi (Vinski Gasparini 1973: 42; Říhový 1983: 36; Mozsolics 1985: 122; Vasić 2003: 86; Marijan 2010: 236) oder ebenfalls weit verbreitete und ab der Mittelbronzezeit bekannte Nägelkopfnadel aus Sječokovo (Hänsel 1968: 88; Teržan 1995: 327; Vasić 2003: 45). Ausgehend von den vergleichbaren Keramikformen und der Lage der umliegenden Friedhöfe, sind die genannten Siedlungen mit der Gruppe Barice–Gredani in Verbindung zu bringen, die sich vor allem durch den eigentümlichen Brandbestattungsritus (umgedrehtes Urnengefäß) auszeichnet (Čović 1988; Teržan 1995; Marijan 2010; 2014; Kalafatić 2011; Ložnjak Dizdar 2013).

Eine neue Erscheinung in Nordbosnien stellt das Auftreten der mit horizontalen Facetten, schrägen Kanneluren am Rand und eingeritzten Zickzack- und Horizontallinien verzierten Keramik dar, die mit dem für den mittleren Donauroaum definierten Kulturkomplex „Baierdorf-Velatic“ verknüpft und in Ha A1 datiert wird (Lochner 1986; 1991; Karavanić 2009). Die Tatsache, dass dieser Keramiktypus auch in den erwähnten Siedlungen wie Sječokovo (Ludajić 2010: T. 11) oder Topolovaca Bregovi (Belić 2010: T. 9–10) sowie in den einigen für die Gruppe Barice–Gredani typischen Nekropolen wie Kulaši bei Doboj (Belić 1964; Gavranović 2011: Abb. 44) erscheint, weist auf eine zeitliche Überlappung beider Phänomene hin und belegt eindeutig das Fortdauern der Gruppe Barice–Gredani bis in die Zeit der Stufe Ha A1. Die neue Keramik charakterisiert die erste Besiedlungsphase der Uferlandsiedlung in Donja Dolina am bosnischen Saveufer (Marić 1964; Gavranović 2011: Abb. 90–91) sowie die offene Siedlung Ljeskovac–Poljaci über den kleinen Fluss Tinja im nordöstlichen Bosnien (Milić 1980: 135). Typisch ist die facettierte und kannelierte Ke-

Naselja

Za ranu fazu kulture polja sa žarama sjeverne Bosne charakteristična su naselja na blagim uzvišenjima (1 do 3 metra) odnosno gredama u blizini vodenih tokova ili stajaćih voda. Iskopavanja manjeg obujma vršena su dosad u naseljima Barice–Laminci (Đurđević 1986; 2010), Sječokovo (Ludajić 2010) i Kozinci (Žeravica, Žeravica 1974) u nizini rijeke Vrbas kao i u lokalitetima Topolovaca bregovi (Belić 2010) i Doboj–Centar (Belić 1966) na području donjeg toka rijeke Bosne (karta 2). U ovim istraživanjima otkriveni su tragovi nastambi od lijepa s glinenim podnicama kao i ognjišta, ostaci peći i jame (Đurđević 2010: sl. 1; Ludajić 2010: sl. 2–4). Osim u slučaju naselja Topolovaca bregovi gdje je dokumentiran jedan stariji sloj s kraja srednjega brončanog doba (Br C–Br D) te jedan mlađi horizont koji se datira u vrijeme stupnja Ha A1 (Belić 2010: 236), kod ostalih nalazišta riječ je bila o jednofaznim lokalitetima s kulturnim slojem debljine između 30 i 50 cm. Na postojanje lokalne metalurgije upućuju prije svega plankonvexni ingoti te fragmentirani predmeti s jasnim tragovima intenzivne uporabe (jezičasti srpovi, bodiže, dljmeta i igle) iz Sječokova (Ludajić 2010: T. 10) i iz naselja Topolovaca bregovi (Belić 2010: T. 8). Među tipološki prepoznatljivim brončanim objektima nalaze se isključivo forme interregionalnog rasprostiranja kao što je primjerice ukrašena topuzasta igla iz Topolovaca bregovi, tip nakita koji se u vremenu između stupnjeva Bz D i Ha A1 javlja na cijelom prostoru južne Karpatske kotline (Vinski Gasparini 1973: 42; Říhový 1983: 36; Mozsolics 1985: 122; Vasić 2003: 86; Marijan 2010: 236) ili također naširoko rasprostranjena i još od srednjega brončanog doba poznata igla s glavicom u obliku čavla iz Sječokova (Hänsel 1968: 88; Teržan 1995: 327; Vasić 2003: 45). Sudeći prema keramičkim formama i položaju okolnih nekropola, spomenuta naselja mogu se najvjerojatnije dovesti u vezu s grupom Barice–Gredani koja se prije svega ističe neobičnim običajem pokopavanja s urnom okrenutom prema dolje (Čović 1988; Teržan 1995; Marijan 2010; 2014; 2010; Kalafatić 2011; Ložnjak Dizdar 2013).

Novinu na prostoru sjeverne Bosna predstavlja pojava keramike ukrašene horizontalnim fasetama, kosim kanelurama na rubu te urezanim cik-cak i ravnim linijama. Ovi ornamentički obično se dovode u vezu s prostorom središnjeg Podunavlja odnosno s keramičkim kompleksom „Baierdorf-Velatic“ čiji se početak datira u vrijeme stupnja Ha A1 (Lochner 1986; 1991; Karavanić 2009). Činjenica kako se ova vrsta keramike može pronaći i u spomenutim naseljima kao što su Sječokovo (Ludajić 2010: T. 11) ili Topolovaca bregovi (Belić 2010: T. 9–10) kao i u nekim ukopima grupe Barice–Gredani, kao npr. u nekropoli Kulaši kod Doboja (Belić 1964; Gavranović 2011: sl. 44), upućuje na kronološko preklapanje ovih dvaju fenomena te ujedno i potvrđuje postojanje grupe Barice–Gredani do u vrijeme stupnja Ha A1. Keramika s novim ukrasima karakteristična je za prvu fazu otvorenog naselja u Donjoj Dolini na bosanskoj strani rijeke Save (Marić 1964; Gavranović 2011: Abb. 90–91) kao i za naselje sličnog tipa Ljeskovac–Poljaci, smješteno također u neposrednoj blizini vodenog toka na rijeci Tinji u sjeveroistočnoj Bosni

ramik jedoch vor allem für die ersten spätbronzezeitlichen Schichten in einer Vielzahl der Höhensiedlungen, die sich an den dominanten Landschaftsstellen entlang der bergig-hügeligen Zone Nordbosniens bzw. am Rand der weiträumigen Flussniederungen von Sava, Vrbas oder Bosna befinden (Karte 2). Als Beispiele können u. a. Vrelo bei Bosanski Brod (Belić 1963), Vis bei Derventa (Marić 1961), Crkvina bei Doboj (Radimský 1893), Stupari bei Lukavac (Kosorić 1980), Zemunica bei Radosavska (Gavranović 2011: T. 75) oder Zecovi bei Prijedor (Benac 1959; Gavranović 2011: Abb. 207) genannt werden (Karte 2). Die gleiche Keramik ist auch in den südlich angrenzenden Höhensiedlungen am mittleren Lauf von Vrbas (Jamaković 2010: T. 2: 1; T. 3: 3–5; T. 6: 1–2; T. 9: 3–8) und vereinzelt sogar bis in die Gebirgszone Zentralbosniens (Čović 1983: 236) zu verzeichnen.

Unmittelbare Hinweise auf die metallurgische Tätigkeit in den ab der Stufe Ha A1 beginnenden Höhensiedlungen Nordbosniens sind selten. Wie die Gussformhälfte für ein Tüllenbeil ohne Öse mit drei leicht eingebogenen Winkelrippen aus den Altgrabungen in Crkvina bei Doboj zeigt, wurden offenbar nach wie vor die Bronzeformen hergestellt, deren Verbreitungsraum hauptsächlich im südlichen Karpatenbecken zwischen Balaton, Save und Theiß liegt (Wanzek 1989: 216; Gavranović 2013: Abb. 3). In die ältere Urnenfelderzeit datiert noch eine Lanzenspitze mit dem durch Winkelritzungen verziertem Tüllenmund aus der Höhensiedlung Bočac am mittleren Vrbas in der Übergangzone zwischen Nord- und Zentralbosnien (Jamaković 2010: T. 2: 8). Auch hier sind die besten Entsprechungen im slawonisch-syrmischen Raum des südlichen Karpatenbeckens zu finden (Vinski Gasparini 1973: T. 27: 4; T. 35: 2; Hansen 1994: Abb. 40; Harding 1995: T. 59: 10). Auch bei den zahlreichen alturnenfelderzeitlichen Bronzen, die im Bereich der Uferrandsiedlung in Donja Dolina ohne weiteren Kontext gefunden wurden, handelt es sich vornehmlich um Formen mit einem Verbreitungsschwerpunkt am südlichen und südwestlichen Karpatenbeckenrand (Marić 1964; Gavranović 2011: Karten 39, 45–46, 52). Hervorzuheben sind ein Dolch vom Typ Tenja/Bizovac/Oroszi (v. Brunn 1968: 34; Hansen 1994: 218), ein dem Typ Budinščina nahe stehendes Tüllenbeil ohne Öse (König 2004: T. 84), ein Tüllenmeißel mit vierkantigem Schneideteil (Gavranović 2011: Karte 46) sowie ein ganzes Spektrum der typischen Nadelformen der älteren Urnenfelderzeit wie z. B. verzierte Keulenkopfnadeln, Kolbenkopfnadeln, Nadel mit kugeligem, tordiertem Kopf und geripptem Hals und Nagelkopfnadel (Marić 1964: T. 3; Gavranović 2011: Abb. 162).

Die Siedlungsschichten der mittleren und jüngeren Urnenfelderzeit sind in erster Linie aus den Höhensiedlungen bekannt, die entweder bereits ab der Stufe Ha A1 existieren, wie z. B. Vis, Zemunica oder Zecovi (Čović 1965: 77), oder die erst ab der Periode Ha A2–Ha B1 beginnen wie z. B. Pivnica bei Odžak (Benac 1957). Die charakteristische Keramik dieser Zeitspanne zeichnet sich durch eingeritzte Girlandenlinienmotive, Winkelstriche und Strichreihen sowie mehrfache Zickzacklinien aus (Gavranović 2011: Abb. 254) und kann somit mit dem Fundmaterial aus den benachbarten und besser erforschten Siedlungen Gradina na Bosutu (Medović

(Milić 1980: 135). Keramik ukrašená kanelurama i fasetama tipična je međutim prije svega za prve kasnobrončane horizonte na velikom broju visinskih naselja koja su uglavnom pozicionirana na dominantnim položajima u brežuljkastoj zoni sjeverne Bosne odnosno na južnim rubovima prostranih nizina uz Savu, Vrbas i Bosnu (karta 2). Kao primjeri mogu se navesti Vrelo kod Bosanskog Broda (Belić 1963), Vis kod Dervente (Marić 1961), Crkvina kod Doboja (Radimský 1893), Stupari kod Lukavaca (Kosorić 1980), Zemunica kod Radosavske (Gavranović 2011: T. 75) ili Zecovi kod Prijedora (Benac 1959; Gavranović 2011: sl. 207). Vrlo slična keramika pronađena je i na visinskim naseljima na srednjem toku rijeke Vrbas (Jamaković 2011: T. 2: 1; T. 3: 3–5; T. 6: 1–2; T. 9: 3–8), a pojedinačni primjerci poznati su i s nekih nalazišta u planinskoj zoni srednje Bosne (Čović 1983: 236).

Neposredni dokazi metalurške aktivnosti u visinskim naseljima sjeverne Bosne iz ovog vremena vrlo su oskudni. Jedna polovica kalupa za lijevanje šupljih sjekira bez ušice s tri blago lučna zakrivljena V-ornamenta iz starijih iskopavanja u Crkvini kod Doboja pokazuje kako su se u ovo vrijeme i dalje proizvodili brončani tipovi sa širokim prostorom rasprostiranja između Balatona, Save i Tise (Wanzek 1989: 216; Gavranović 2013: sl. 3). U razdoblje starije faze kulture polja sa žarama datira i jedno koplje s rubom ukrašenim motivima jelove grančice iz visinskog naselja Bočac na srednjom toku rijeke Vrbas u kontaktnoj zoni između srednje i sjeverne Bosne (Jamaković 2010: T. 2: 8). I za ovaj tip oružja najbliže analogije mogu se pronaći na slavonsko-srijemskom prostoru južnog dijela Karpatske kotline (Vinski Gasparini 1973: T. 27: 4; T. 35: 2; Hansen 1994: sl. 40; Harding 1995: T. 59: 10). Mnogobrojni brončani nalazi starije faze kulture polja sa žarama, pronađeni bez popratnog konteksta na području starijeg naselja na riječnoj terasi u Donjoj Dolini, također pripadaju uglavnom tipovima s pretežitim prostorom rasprostiranja na južnom i jugozapadnom rubu Karpatske kotline (Marić 1964; Gavranović 2011: karte 39, 45–46, 52). Kao primjeri mogu se izdvojiti bodeži tipa Tenja/Bizovac/Oroszi (Brunn 1968: 34; Hansen 1994: 218), jedna sjekira bez ušice bliska tipu Budinščina (König 2004: T. 84), dlijeto s pravokutno oblikovanim sječivom (Gavranović 2011: karta 46) kao i čitav spektar tipičnih igala ovog razdoblja kao što su ukrašene topuzaste igle, igle s glavom u obliku klipa, igle s okruglom, tordiranom glavicom i rebrastim vratom te igle s glavom u obliku čavla (Marić 1964: T. 3; Gavranović 2011: sl. 162).

Nasebinski slojevi iz vremena srednje i mlađe kulture polja sa žarama poznati su prije svega s visinskih naselja koja su osnovana već u vrijeme stupnja Ha A1 kao što su Vis, Zemunica ili Zecovi (Čović 1965: 77) ili pak s naselja koja se upravo u ovom razdoblju osnivaju kao što je primjerice Pivnica kod Odžaka (Benac 1957). Karakteristična keramika ovog razdoblja odlikuje se urezanim ukrasima u obliku girlande, urezanim nizovima ravnih i cik-cak linija (Gavranović 2011: sl. 254) te se vrlo dobro može usporediti s nalazima iz obližnjih i bolje istraženih naselja kao što je primjerice Gradina na Bosutu (Medović 1978; Medović, Medović 2010)

1978; Medović, Medović 2010) oder Kalakača (Medović 1988) im angrenzenden Raum Ostsyrmiens verglichen werden, die mit ihrer stratigraphischen Abfolge die Grundlage für die chronologische Fixierung dieses Keramikhorizontes darstellen. Vergleichbare keramische Formen und Verzierungen, die in der Forschung meistens unter dem Namen Gornea–Kalakača zusammengefasst werden, kennzeichnen auch die Siedlungen in der Vojvodina (Vasić 1987: Karte 4), Südwestrumänien (Gumá 1993: Abb. 7) und Nord- und Zentralserbien (Jevtić 1983: Karte 1). Die Höhsiedlungen der hügeligen Zone Nordbosnien stellen somit das westlichste Verbreitungsterritorium dieses Keramikstils dar.

Im Bezug auf die Bronzemetallurgie dieser Zeit zu erwähnen sind vor allem die Gussformen aus Pivnica, die zusammen mit typischer ritzierten Keramik bei einer Feuerstelle gefunden wurden (Benac 1967; Gavranović 2011: Abb. 9). Es handelt sich um zwei zweiteilige Formen für Lanzen spitzen mit vertikal geripptem bzw. facettiertem Tüllenteil, wobei die Rückseite einer Gussform noch für die Herstellung eines kleinen (L. 5,1 cm) Tüllenhammers verwendet wurde. Vergleichbare Lanzen spitzen mit vertikalen Rippungen sind ein lokaler nordwestbalkanischer Waffentyp der jüngeren und späten Urnenfelderzeit, der außer in Pivnica auch in der Siedlung Varvara in der nördlichen Herzegowina gegossen wurde (Čović 1971: 317; König 2004: 96). Der jüngeren Urnenfelderzeit können noch mehrere Gussformen für unverzierte Tüllenbeile mit verdicktem Wulst, trapezförmigen Körper und gerader Schneide aus Donja Dolina zugewiesen werden, obwohl die genauen Fundumstände nicht überliefert sind (Žeravica 1993: Nr. 289–292). Aus Donja Dolina stammen noch zahlreiche, bei verschiedenen Baumaßnahmen (Dammbau), gefundene Bronzen der mittleren und jüngeren Urnenfelderzeit (Marić 1964; Gavranović 2011: Abb. 95–96). Im Unterscheid zur älteren Urnenfelderzeit, finden sich unter den jüngeren Bronzen nicht nur Typen mit einer Hauptverbreitung im südlichen Karpatenbecken, sondern auch mehrere Formen, die man mit Norditalien, wie z. B. Messer vom Typ Fontanella (Bianco Peroni 1976: T. 4), dem Alpenraum, wie z. B. verschiedene Varianten der Zwiebelkopfnadel (Říhový 1979: 182; Novotná 1980: 149), dem böhmisch-mährischen Raum, wie z. B. Nadeln vom Typ Velemszentvid und jüngere Kolbenkopfnadel (Říhový 1979: 153) und dem westbalkanischen Milieu, wie z. B. die bereits erwähnten Lanzen spitzen mit vertikalen Facetten, in Verbindung bringen kann (Čović 1971).

Bezeichnend für die späte Urnenfelderzeit bzw. den Zeitraum des 9. Jh. v. Chr. ist eine neue Siedlungsdynamik im westlichen Teil Nordbosniens zwischen Vrbas und Una, die sich durch die Gründungsschichten der Höhsiedlungen wie Čungar (Radimský 1896) oder Kekića Glavica (Čović 1962) und den Beginn der Pfahlbausiedlung Ripač an der Una (Radimský 1895) fassen lässt (Karte 2). Die bereits bestehenden Höhsiedlungen Nordwestbosnien wie Zecovi oder Zemunica dauern ebenfalls weithin fort. Als ein gemeinsames Element nordwestbosnischer Siedlungen kann die mit Schnur- oder Rädchen verzierte Keramik mit Bogen- und Girlandenmotiven angeführt werden (Gavranović 2011: 104). In die späte Urnenfelderzeit datieren noch die ersten

u östlichem Teil Srijema ili Kalakača (Medović 1988), koja svojom stratigrafskom sekvencom ujedno predstavljaju i jednu od osnova za kronološko fiksiranje ovoga keramičkog horizonta. Slične keramičke forme i ukrasi koji se u literaturi često objedinjuju nazivom „Gornea–Kalakača“, karakteriziraju i niz naselja u Vojvodini, tj. u Bačkoj i Banatu (Vasić 1987: karta 4), jugozapadnoj Rumunjskoj (Gumá 1993: sl. 7) te sjevernoj i središnjoj Srbiji (Jevtić 1983: karta 1). Visinska naselja u brežuljkastoj zoni sjeverne Bosne čine tako najzapadniji krak ovog prepoznatljivoga keramičkog stila.

Od nalaza vezanih uz metalurgiju potrebno je prije svega spomenuti kalupe iz naselja Pivnica koji su pronađeni zajedno upravo s tipičnom keramikom s urezanim ukrasima u blizini jednog ognjišta (Benac 1967; Gavranović 2011: sl. 9). Riječ je o dva dvodijelna kalupa za dva koplja s vertikalnim rebrima odnosno fasetama na tuljcu, pri čemu je stražnja strana jednog od kalupa služila i za lijevanje malih (5,1 cm) šupljih čekića. Koplja s vertikalnim rebrima i fasetama mogu se označiti kao lokalni, sjeverozapadnobalkanski tip oružja mlađe i kasne faze kulture polja sa žarama koji je osim u Pivnici lijevan i u naselju Varvara u sjevernoj Hercegovini (Čović 1971: 317; König 2004: 96). Vremenu mlađe faze kulture polja sa žarama mogu se pripisati i kalupi za neukrašene šuplje sjekire sa zadeljanim obodom, trapezastim tijelom i ravnom oštricom iz Donje Doline, premda bliži kontekst ovih nalaza nije poznat (Žeravica 1993: br. 289–292). U tijeku građevinskih radova i izgradnje nasipa u Donjoj Dolini pronađeni su i brojni brončani nalazi koji se mogu datirati u vrijeme srednje i mlađe kulture polja sa žarama (Marić 1964; Gavranović 2011: sl. 95–96). Za razliku od predmeta iz prethodnog razdoblja, među mlađim brončanim nalazima iz Donje Doline mogu se identificirati ne samo tipovi karakteristični za prostor južne Karpatske kotline nego i neke forme koje se mogu dovesti u vezu sa sjevernom Italijom kao što su primjerice noževi tipa Fontanella (Bianco Peroni 1976: T. 4) ili s alpskim prostorom kao što su razne varijante igala s lukovičastom glavicom (Říhový 1979: 182; Novotná 1980: 149). Na veze s Češkom i Moravskom upućuju igle tipa Velemszentvid te mlađe varijante igala s glavicom u obliku klipa (Říhový 1979: 153), dok se zapadnobalkanskom krugu mogu pripisati već spomenuta koplja s vertikalnim fasetama (Čović 1971).

Vrijeme kasnog razdoblja kulture polja sa žarama odnosno 9. st. pr. Kr. u sjevernoj Bosni obilježeno je prije svega novom dinamikom naseljavanja u sjeverozapadnoj Bosni između Vrbasa i Une (karta 2) koja se očituje u osnivanju novih visinskih naselja kao što su Čungar (Radimský 1896) ili Kekića Glavica (Čović 1962) te početku sojeničkog naselja Ripač na rijeci Uni (Radimský 1895). Već postojeća naselja kao što su Zecovi ili Zemunica također traju i kroz ovo razdoblje. Kao zajednički element naselja u sjeverozapadnoj Bosni može se izdvojiti ukrašavanje keramike vrpcom ili kotačićem motivima girlande i lučnih linija (Gavranović 2011: 104). U vrijeme 9. st. pr. Kr. datiraju i prvi slojevi naselja Brdašce na blago uzdignutom platou na obali Vrbasa kod Laktaša (Jamaković, Žeravica 2010) kao i najmlađi horizonti iz visinskih

Schichten der Siedlung Brdašce auf einem erhöhten Plateau am linken Vrbas Ufer bei Laktaši (Jamaković, Žeravica 2010) sowie die jüngsten Phasen der Höhensiedlungen Vis und Pivnica. Charakteristisch ist hier nach wie vor die Keramik mit eingeritzten Ornamenten (Girlanden in mehreren Varianten, Bogenmotive, Linienbündel), die auch in den entsprechenden Schichten der Siedlungen im Donaauraum vorkommt (Medović 1988). Der gleichen Ornamentik begegnet man auch in den Siedlungen im nordöstlichen Bosnien wie Bare bei Tuzla (Gavranović 2011: T. 3–4) oder Vuknić bei Gračanica (Kosorić 1980; Gavranović 2011: T. 1) (Karte 2). Ein Nachweis der anhaltenden Verbindung zwischen Nordbosnien und dem Donaauraum bis in die frühe Eisenzeit ist letztendlich auch die unverkennbare Keramik mit Basarabi-Ornamentik aus Bare oder Zecovi (Gavranović 2007).

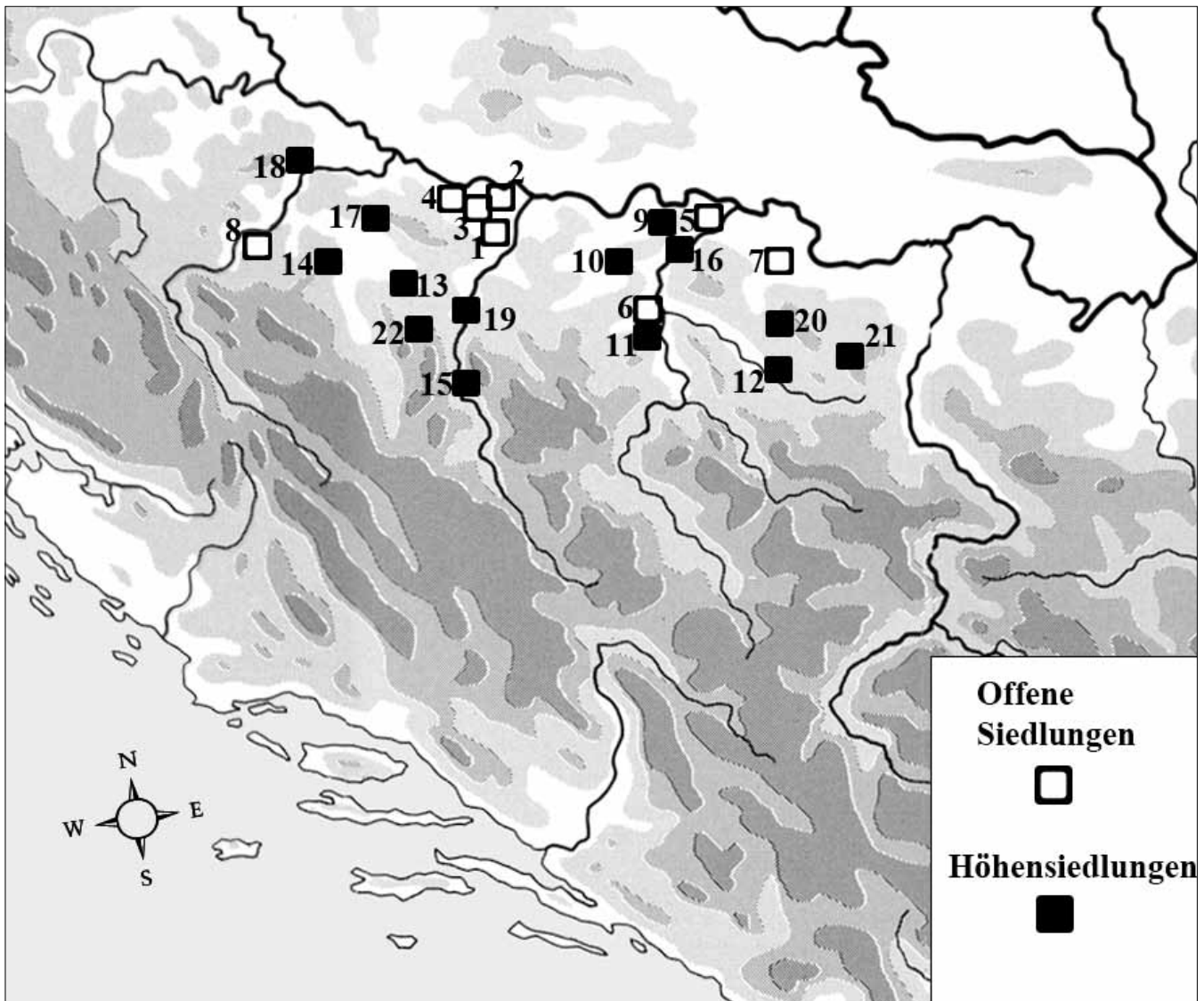
Gegenüber der älteren Perioden ist die Gesamtzahl der Gussformen der späten Urnenfelderzeit deutlich höher. Eine intensive Produktion lässt sich allen voran in Donja Dolina und Ripač annehmen (Čović 1999: 74; Gavranović 2013: Abb. 2.). Spuren einer metallurgischen Tätigkeit (Baren, Gussformen, Gusskerne) sind noch in Čungar (Radimský 1896: 77), Kekića Glavica (Čović 1962: 53) und Radmanići (Fiala 1896: 178) auszumachen. Im Gegensatz zur Keramik, die eher eine Verbindung nach Osten bzw. mit dem Donaauraum demonstriert, sind die in Nordbosnien gegossenen Bronzetypen entweder hauptsächlich im Mitteleuropa bzw. Alpenraum oder im Westbalkan verbreitet. So fand man in Donja Dolina eine Gussform für die halbmondförmigen Rasiermesser vom Typ Určice, deren Verbreitungsraum zwischen Südostalpenrand und Schlesien liegt (Jockenhövel 1971: 213; Weber 1996: 247). In Nordbosnien hergestellt wurden noch Vasenkopf- und Schälchenkopfnadel (Donja Dolina und Radmanići), die man in der Tracht des westlichen und zentralen Balkan ebenfalls selten antrifft (Vasić 2003: 92; König 2004: 137). Unter den westbalkansichen Formen sind vor allem verschiedene Varianten der kleinen (bis 10 cm), unverzierten Tüllenbeilen mit einer tief sitzenden Öse zu nennen, die in der gesamten Region zwischen Save und Adriaküste in mehreren Varianten erscheinen und deren Produktion in Donja Dolina und Ripač durch mehrere Gussformen belegt ist (Wanzek 1989: 166; Žeravica 1993: 75; Gavranović 2013: Abb. 8).

Einem Siedlungskontext können noch zahlreiche Bronzen aus Donja Dolina zugeschrieben werden, die, wie im Fall der älteren Funde, im Laufe der letzten 100 Jahre gesammelt wurden (Marić 1964; Gavranović 2011: Abb. 97–98). Auch hier sind westbalkansiche Formen wie kurze Schwerter vom Typ Kostel (Harding 1995: 58) oder verzierte runde Gürtelschließen (Gavranović 2016: Abb. 5) sowie Formen alpiner bzw. mitteleuropäischer Verbreitung wie Tüllenbeile vom Typ Passau (Holste 1935: 61; Mayer 1977: 199) vertreten. Dazu kommen noch einige für Norditalien typische Formen wie z. B. Nadeln mit Halsknoten und kegelförmigen Kopf vom Typ Vadena und San Constanzo (Carancini 1975: 61–62; Pare 1998: 311; Teržan 2002: 88).

naselja Vis i Pivnica. Kao i u prethodnim fazama i u ovom razdoblju prepoznatljiva keramika odlikuje se urezanim ornamentima u obliku girlande, lučnih linija ili snopova, koja se u isto vrijeme javlja i naseljima u Podunavlju (Medović 1988). Jednaka ornamentika vidljiva je i na keramici iz naselja u sjeveroistočnoj Bosni kao što su Bare kod Tuzle (Gavranović 2011: T. 3–4) i Vuknić kod Gračanice (Kosorić 1980; Gavranović 2011: T. 1) (karta 2). Dokaz kako su veze između sjeverne Bosne i Podunavlja trajale do u početak željeznog doba nakraju je i keramika s jasno prepoznatljivim Basarabi motivima iz Bara ili Zecova (Gavranović 2007).

U usporedbi sa starijim razdobljima broj kalupa koji se mogu pripisati vremenu kasne kulture polja sa žarama osjetno je veći. Intenzivna metalurška aktivnost može se prije svega pretpostaviti u Donjoj Dolini i Ripču (Čović 1999: 74; Gavranović 2013: sl. 2). Tragovi metalurške djelatnosti (ingoti, kalupi, jezgre za lijevanje) pronađeni su i u naseljima Čungar (Radimský 1894: 77), Kekića Glavica (Čović 1962: 53) i Radmanići (Fiala 1896: 178). Za razliku od keramičkog spektra koji u ovom razdoblju pokazuje neku vrstu povezanosti s istokom odnosno s prostorom Podunavlja, brončani tipovi lijevani u radionicama sjeverne Bosne uglavnom su rasprostranjeni u srednjoj Europi odnosno u alpskoj regiji ili je pak riječ o zapadnobalkanskim formama. Među nalazima iz Donje Doline može se primjerice uočiti kalup za izradu polumjesečastih britvi tipa Určice čiji se prostor rasprostiranja pruža između jugoistočnih Alpi i poljske Šlezije (Jockenhövel 1971: 213; Weber 1996: 247). U sjevernoj Bosni izrađivane su i igle s vazolikom i zdjeličastom glavicom (Donja Dolina i Radmanići) koje također nisu uobičajeni dio nošnje na zapadnom i srednjem Balkanu (Vasić 2003: 92; König 2004: 137). Od tipova domaće provenijencije treba izdvojiti kalupe za male (do 10 cm) šuplje sjekire s nisko postavljenom ušicom iz Donje Doline i Ripča koje se na zapadnobalkanskom prostoru između jadranske obale i rijeke Save pojavljuju u više regionalnih varijanti (Wanzek 1989: 166; Žeravica 1993: 75; Gavranović 2013: sl. 8).

Naseobinskom kontekstu mogu se još pripisati i brojni brončani predmeti iz Donje Doline koji su, kao i u slučaju starijih nalaza, skupljeni prilikom raznih građevinskih djelatnosti na ovom lokalitetu u posljednjih 100 godina (Marić 1964; Gavranović 2011: sl. 97–98). Među prikupljenim objektima mogu se također razlučiti forme zapadnobalkanskog rasprostiranja kao što su mačevi tipa Kostel (Harding 1995: 58) ili ukrašene konične pojasne kopče (Gavranović 2016: sl. 5), zatim oblici karakteristični za alpsku regiju kao što su npr. šuplje sjekire tipa Passau (Holste 1935: 61; Mayer 1977: 199) te na kraju oblici s glavnim težištem rasprostiranja u sjevernoj Italiji kao što su npr. igle sa zadebljanjem na vratu i stožastom glavicom tipa Vadena i San Constanzo (Carancini 1975: 61–62; Pare 1998: 311; Teržan 2002: 88).

Karte 2 Spätbronzezeitliche Siedlungen in Nordbosnien
 Karta 2 Kasnobrončanodobna naselja u sjevernoj Bosni

Grabfunde

Die Brandbestattungen der Gruppe Barice–Gređani (Bz D–Ha A1) beinhalten nur wenige Bronzegegenstände. Der Verbreitungsraum der Nekropolen mit dem spezifischen Grabritus (umgedrehtes Urnengefäß, in der Regel eine große weitmundige Schale) umfasst das gesamte nordbosnische Flachland entlang der Save und die hügelige Zone südlich davon, allerdings das letztere nur im Einzugsbereich des Flusses Bosna (Gavranović 2014: Abb. 3). Brandnekropolen gleicher Art finden sich auch nördlich der Save bzw. in der kroatischen Posavina und angrenzenden Raum Südslawonien (Ložnjak Dizdar 2014: Fig. 2). In den etwas größeren Nekropolen Nordbosniens wie Barice bei Gračanica (Čović 1958) mit ca. 40 freigelegten Gräber oder Dejanovića humke (Ludajić 2010a) mit insgesamt 69 Bestattungen zeigt sich, dass die Bronzen nur bei den wenigen Gemeinheitsmitgliedern zur Grabtracht gehörten. Unter den 71 dokumentierten Brandbestattungen in der Fundstelle Gređani

Grobovi

U paljevinskim ukopima grupe Barice–Gređani (Br D–Ha A1) brončani se predmeti pojavljuju samo iznimno. Prostor rasprostiranja nekropola s karakterističnim načinom polaganja žare u grob pruža se na cijelom nizinskom prostoru sjeverne Bosne uz Savu kao i u brežuljkastoj zoni južno do toga, no samo uz dolinu Bosne (Gavranović 2014: sl. 3). Identični paljevinski grobovi otkriveni su i u hrvatskoj Posavini te južnoj Slavoniji (Ložnjak Dizdar 2014: sl. 2). U nešto većim grobljima sjeverne Bosne kao što su Barice kod Gračanice s oko 40 dokumentiranih ukopa (Čović 1958) ili Dejanovića humke s ukupno 69 grobova (Ludajić 2010a), vidljivo je kako su brončani predmeti samo iznimno činili dio grobne nošnje. U eponimnoj nekropoli Gređani na hrvatskoj strani rijeke Save sa 71 ukopom nisu primjerice pronađeni nikakvi brončani predmeti (Minichreiter 1984). Među malobrojnim metalnim nalazima iz spomenutih sjeverobosanskih nalazi-

auf dem kroatischen Ufer der Save konnten beispielsweise keine Bronzen verzeichnet werden (Minichreiter 1984). Bei den wenigen Metallobjekten aus den genannten nordbosnischen Nekropolen handelt es sich hauptsächlich um verschiedene Nadelformen (Keulenkopfnadeln, Nadeln mit doppelkonischem, horizontal getrepptem Kopf und Nadeln mit abgeflachtem und durch Ritzlinien verziertem Kopf), kleinere Knöpfe, gewickelte Drahtfragmente und undefinierbare Blechstücke, die regelhaft Brandspuren aufweisen und somit sehr wahrscheinlich als Teile der mitverbrannten Tracht zu deuten sind (Čović 1988: 60). Die anthropologischen Untersuchungen in der Nekropole Popernjak bei Županja in Kroatien haben zudem gezeigt, dass die Bronzebeigaben, zumindest in dieser Gemeinschaft, regelhaft in den Bestattungen adulter Frauen oder bzw. weiblicher Kinder auftreten (Marijan 2010: 115).

Bislang gänzlich unbekannt in Nordbosnien sind die Grabfunde der mittleren und nahezu ganzen jüngeren Urnenfelderzeit bzw. Nekropolen, die man mit den Höhensiedlungen wie Vis, Pivnica oder Zecovi oder mit der Uferlandsiedlung in Donja Dolina in die Verbindung bringen kann. Ob diese sehr auffällige Lücke von nahezu 150 bestattungslosen Jahren während einer offenbar intensiveren Siedlungsdynamik nur auf den mangelhaften Forschungsstand zurückzuführen ist, bleibt unklar. Jedenfalls sind die Grabfunde in Nordbosnien erst am Ende der jüngeren Urnenfelderzeit wieder zu verzeichnen. Dabei zeichnet sich im Hinblick auf die einzelnen Regionen ein divergierendes Bild ab. Während im westlichen Teil zwischen Vrbas und Una bislang nur Brandbestattungen (Petkovo Brdo, siehe Čović 1966: 16) entdeckt werden konnten, haben sich im östlichen Nordbosnien zwischen Bosna und Drina offenbar Körperbestattungen bereits als dominierender Ritus etabliert, wie z. B. in Jablanica (Gavranović 2011: 43) oder in Tešanj (Truhelka 1907) (Karte 3). Im Bezug auf die Bronzefunde lassen sich in den Körperbestattungen bereits standardisierte Schmucksets erkennen, die einen tordierten oder gerippten Ösenhalsring, ein Set von mehreren großen Brillenhänger, Armringe mit D- oder O-förmigem Querschnitt und eine kleinere, runde und durchbohrte Gürtelschließe beinhalten (Gavranović 2011: T. 12–14). Als regionale Schmuckformen können noch große und ritzverzierte Hohlarmsringe (König 2004: 116; Gavranović 2011: T. 13: 10) sowie einschleifige Bogenfibeln mit dreieckigem Fuß und ovalem Bügelquerschnitt bezeichnet werden (Čović 1971: Typ Golinjevo, Variante Drenov Do; Gavranović 2011: Karte 59). Eine weitere, bislang nur in Nordbosnien gefundene, Bronzeform der späten Urnenfelderzeit stellen die runden, konischen Gürtelschließen mit einem verstärkten und profilierten Mittelteil und einer Öse auf der Rückseite dar, die sowohl in den Körperbestattungen im Nordosten (Gornja Tuzla, Tešanj) als auch in den Brandgräber Nordwestens (Petkovo Brdo) vorkommen (Gavranović 2016: Abb. 7). Die zwischen 10 und 15 cm im Durchmesser großen Gürtelschließen zeichnen sich vor allem durch eine aufwändige Ritzverzierung der Vorderseite aus, die bei allen Exemplaren eine gemeinsame Motivzusammensetzung aufweist (kreisförmig angeordnete Reihen schraffierter Dreiecke und den mittleren Knopf, sechs Bogenmotive im regelmäßigen Abstand am Rand und abschließende Dreieckreihen) und die offenbar mithilfe des Zirkels ausgeführt wurde. Eine Gürtelschließe

šta riječ je prije svega o iglama (igle s topuzastom glavicom, igle s bikoničnom glavicom stepenaste profilacije, igle s kuglastom i zaravnjenom glavicom s urezanim linijama), manjim dugmadima, umotanim brončanim žicama i nedefiniranim dijelovima brončanog lima, koji svi redovito pokazuju tragove gorenja te se stoga vrlo vjerojatno mogu pripisati grobnoj nošnji spaljenoj zajedno na lomači (Čović 1988: 60). Antropološka istraživanja u nekropoli Popernjak kod Županje pokazala su kako se brončani predmeti, barem unutar ove zajednice, nalaze isključivo u grobovima odraslih ženskih osoba ili u grobovima ženske djece (Marijan 2010: 115).

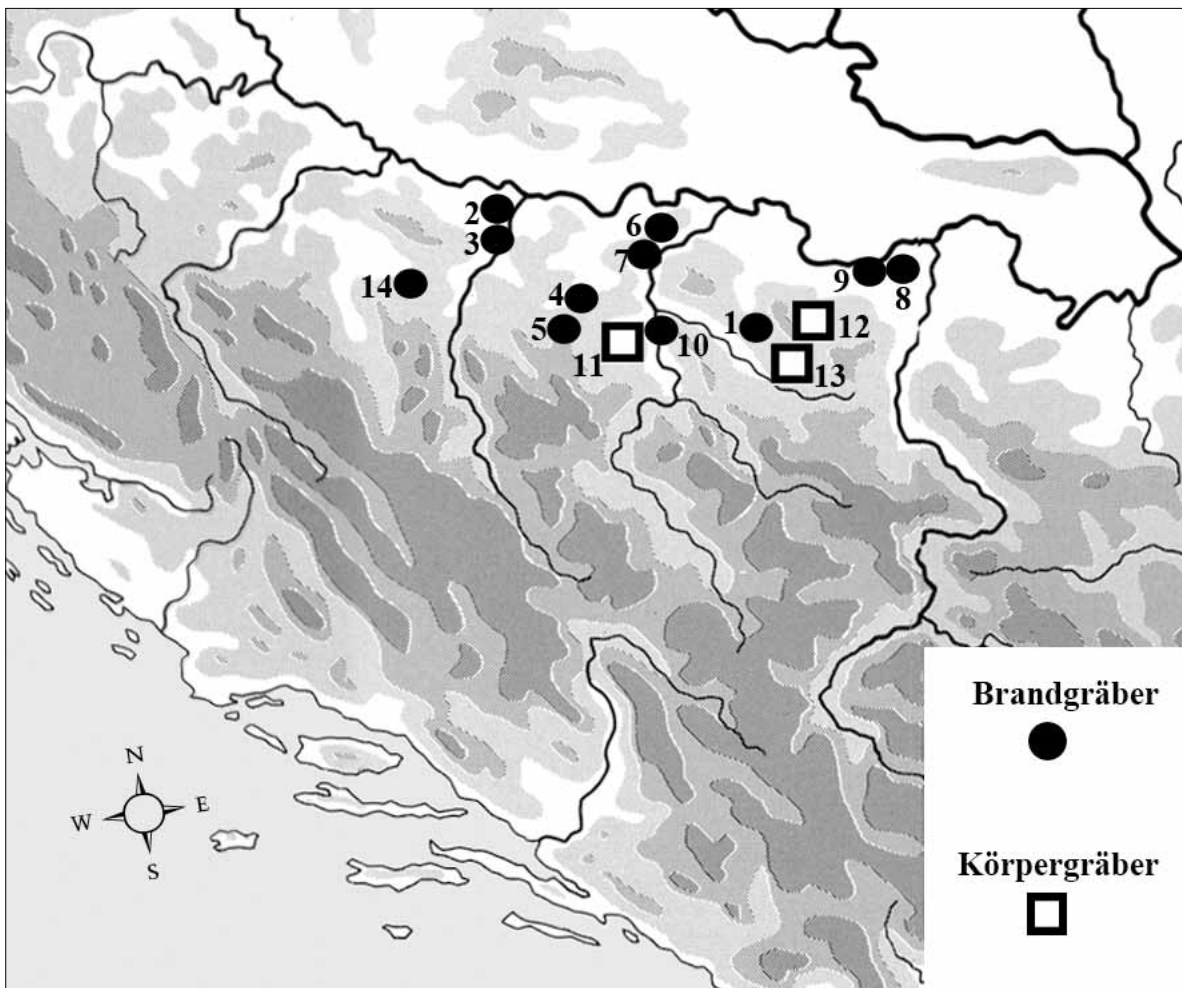
Na prostoru sjeverne Bosne dosad nisu pronađeni ukopi iz vremena srednje i gotovo cijelog razdoblja mlađe kulture polja sa žarama odnosno grobovi koji bi se mogli dovesti u vezu s visinskim naseljima kao što su Vis, Pivnica i Zecovi ili pak sa starijim naseljem na riječnoj terasi u Donjoj Dolini. Za sada se ne može sa sigurnošću reći je li ova očita praznina od preko 150 godina bez registriranih ukopa i to upravo u vrijeme kada drugi arheološki parametri upućuju na intenzivnu dinamiku naseljavanja samo posljedica nedovoljnog stanja istraženosti. U svakom slučaju, prvi grobovi na prostoru sjeverne Bosne mogu se uočiti tek u vremenu koje odgovara kraju mlađeg razdoblja kulture polja sa žarama odnosno završetku stupnja Ha B1. Pritom se jasno prepoznaju različite tendencije u pojedinim regijama. U zapadnom dijelu, odnosno između rijeka Vrbasa i Une, otkriveni su dosad samo paljevinski grobovi kao npr. u nekropoli Petkovo brdo (Čović 1966: 16), dok su se kod zajednica na istoku, tj. u slivu rijeke Bosne skeletni ukopi očigledno već etablirali kao dominantan ritual sahranjivanja (karta 3), kao što to pokazuju primjeri iz Jablanice (Gavranović 2011: 43) ili iz Tešnja (Truhelka 1907). Među brončanim nalazima iz skeletnih ukopa mogu se već prepoznati standardizirani setovi nakita koji redovito sadrže jednu tordiranu ili narebrenu ogrlicu s uvinutim krajevima, set naočalastih privjesaka, narukvicu okruglog ili presjeka u obliku slova D i jednu manju okruglu i probušenu pojasnu kopču (Gavranović 2011: T. 12–14). Regionalnim tipovima nakita pripadaju i velike, šuplje narukvice ili nanogvice, ukrašene urezanim motivima kao npr. u grobu 2 iz Jablanice (König 2004: 116; Gavranović 2011: T. 13: 10) kao i jednopetljaste fibule s trokutastom nogom i lukom ovalnog presjeka (Čović 1971: Tip Golinjevo, Varijanta Drenov Do; Gavranović 2011: karta 59). Karakteristična sjeverobosanska forma kasne kulture polja sa žarama jesu i konične pojasne kopče s profiliranim središnjim dijelom na kojem se sa stražnje strane nalazi ušica, koje su dosad pronađene u skeletnim ukopima na sjeveroistoku (Gornja Tuzla, Tešanj), ali i u paljevinskim grobovima u nekropoli Petkovo brdo na sjeverozapadu (Gavranović 2016: sl. 7). Ove, između 10 i 15 cm u promjeru velike kopče odlikuju se urezanim ukrasom na prednjoj strani koji kod svih dosad pronađenih primjeraka pokazuje vrlo sličnu kompoziciju motiva, očigledno nanesenih pomoću šestara (kružno poredani redovi šrafiranih trokuta oko središnjega profiliranog dijela, šest lučnih motiva u pravilnom razmaku na rubu kopče i redovi trokuta koji zatvaraju cijeli ukras s donje strane). Jedna kopča ovog tipa

dieses Typs stammt noch aus den unzulänglich dokumentierten Körperbestattungen in Tešanj (Truhelka 1907: 57). Im Unterschied zu den oben erwähnten Grabfunden aus Gornja Tuzla oder Jablanica, die vor allem durch Schmucksets charakterisiert sind, können die meisten in Tešanj gefunden Objekte mit einer kriegerischen, eher männlichen Domäne in Zusammenhang gebracht werden. Darunter befinden sich ein Kurzschild vom Typ Kostel/Tešanj, eine Lanzen Spitze und ein verziertes Tüllenbeil, zwei halbmondförmige Rasiermesser vom Typ Grapska, eine Pinzette, 30 kleine konische Knöpfe mit Befestigungsstift sowie ein durchlochtes Wetzstein (Gavranović 2011: Abb. 55–57). Beim Fund aus Stražbenica bei Banja Luka, von dem nur noch ein Nierenknaufschwert erhalten ist, handelte es sich vermutlich auch um ein ähnliches Grab mit kriegerischen Attributen (Nikolić 1962: T. 3: 16; Harding 1995: T. 35: 265; Periša 2002: 96).

Zusammenfassend ist festzustellen, dass unter den wenigen Bronzen aus den Brandbestattungen der älteren Urnenfelderzeit hauptsächlich Schmuckformen (Keulenkopfnadeln, Nadeln mit abgeflachtem Kopf) überregionaler Verbreitung auftreten, während die Gräber der späten Urnenfelderzeit (HaB1 und HaB3) durch regionale, westbalkanische (Bogenfibel vom Typ Golinjevo, Griffzungenschwenter vom Typ Tešanj) und lokale, nordbosnische (konische verzierte Gürtelschließen, große Hohlarmpfingerringe) Bronzetyphen geprägt sind.

pronađena je i u nedostatno dokumentiranim skeletnim ukopima iz Tešnja (Truhelka 1907: 57). Za razliku od gore spomenutih grobova iz Gornje Tuzle ili Jablanica u kojima je uglavnom pronađen nakit, većina predmeta iz Tešnja može se povezati s ratničkom, muškom domenom. U ovu grupu spadaju kratki mač tipa Tešanj/Kostel, vrh koplja, ukrašena tuljasta sjekira, dvije polumjesečaste britve tipa Grapska, pinceta, 30 manjih, koničnih dugmadi s trnom za učvršćivanje te kameni brus (Gavranović 2011: sl. 55–57). I kod nalaza iz Stražbenice kod Banje Luke, od kojeg je sačuvan samo jedan mač ("Nierenknaufschwert"), vjerojatno je bila riječ o sličnom grobu s pretežitim ratničkim atributima (Nikolić 1962: T. 3: 16; Harding 1995: T. 35: 265; Periša 2002: 96).

Zaključno se može konstatirati kako se među malobrojnim brončanim nalazima iz paljevinskih ukopa starije faze kulture polja sa žarama uglavnom nalazi nakit široke, međuregionalne rasprostranjenosti (igle s topuzastom glavicom, igle s okruglom i s gornje strane zaravnjenom glavicom), dok su u grobovima iz vremena stupnja Ha B1 i osobito Ha B3 prije svega zastupljene regionalne, zapadnobalkanske forme (fibule tipa Golinjevo, mačevi s jezičkom tipa Tešanj) kao i lokalni sjeverobosanski brončani tipovi s ograničenim prostorom distribucije (konične ukrašene pojasne kopče, šuplje ukrašene nanogvice/narukvice).

Karte 3 Spätbronzezeitliche Grabfunde in Nordbosnien
Karta 3 Grobovi kasnoga brončanog doba u sjevernoj Bosni

Depotfunde²

Vergleichbar mit der Situation in benachbarten kroatischen und serbischen Landschaften des südlichen Karpatenbeckens (Vinski Gasparini 1973; Garašanin 1975; 1994; Hansen 1994; Teržan 1995; Karavanić 2009; Ložnjak Dizdar 2011), stammen die meisten Bronzen in Nordbosnien auch aus den durch Zufall entdeckten Depotfunden. Nach der Gesamtvorlage aller bosnisch-herzegowinischen Horte durch P. König im Jahr 2004, kamen noch einige wenige Funde hinzu, wie z. B. Majdan/Ridžali bei Zavidovići an der mittleren Bosna (Blečić Kavur, Jašarević 2014) oder Paležnica Donja bei Doboj (Pavlin, Jašarević 2016).

Aus Nordbosnien sind bislang sieben Depots der älteren Urnenfelderzeit bekannt, drei davon (Kućišta, Novi Grad und Vidovice) wurden unmittelbar an der Save gefunden. Die übrigen Funde der Stufe Ha A1 konzentrieren sich an der Bosna in der Umgebung der Stadt Doboj und am Fluss Spreča (Karte 4). Auffällig bei der Verbreitung ist, dass alle Depots im östlichen Teil Nordbosniens bzw. in einem Raum zwischen Ukrina, Bosna und Spreča liegen, während die Mündungsebene von Vrbas im Westen bislang fundleer erscheint. Diese einseitige Verteilung spiegelt sich allerdings nicht auf der gegenüberliegenden, kroatischen Seite, wo die Horte (Horizont Veliko Nabrđe – Ha A1) entlang des gesamten Mittellaufes der Save, zwischen Mačkovac im Westen und Bošnjaci im Osten, registriert wurden (Vinski Gasparini 1973: T. 133).

Auch bei den jüngeren Funden Nordbosniens ändert sich die Verbreitungstendenz nicht wesentlich. Von insgesamt acht Depots der Stufe Ha B1, befinden sich sechs davon (Bokavić, Drenov Do, Lučica, Monj, Srpska Varoš, Tešanj 2) in der hügeligen Landschaft zwischen Usora und Spreča, während in der Mündungsebene des Flusses Vrbas lediglich Horte Mačkovac und Medeno Polje verzeichnet werden konnten (Karte 4). Eine auffällige Verbreitung zeigen auch die jüngsten Depots (Ha B3), da alle vier bislang bekannte Funde (Pašalići, Tešanj 1 und 3, Grapska) ebenfalls aus der hügeligen Zone um Usora und Spreča bzw. aus der weiteren Umgebung der heutigen Stadt Doboj stammen (König 2004: T. 79).

Im Bezug auf die Zusammensetzung entsprechen die Depots der älteren Urnenfelderzeit (Ha A1) weitgehend den slawonischen und syrmischen Funden nördlich der Save, die regelhaft eine Kombination aus Waffen (Lanzenspitzen, Schwerter, Tüllenbeile), Gerätschaften (Sichel, Meissel, Hammer, Säge) und Schmuck (Nadeln, Zierplatten, Armringe) aufweisen (Hansen 1994: 326; König 2004: 166). Ein Großteil der Objekte liegt dabei in Fragmenten vor und zeigt Spuren der intentionalen Verbiegung und Zerkleinerung. Bei der Niederlegung waren die meisten Objekte demnach nicht mehr im primären, funktionellen Sinne brauchbar.

Unter den charakteristischen Waffentypen befinden sich Lanzenspitzen mit profiliertem oder getrepptem Blatt, die in verschiedenen Größen (zwischen 14 und 35 cm) in allen drei Depots an der Save (Kućišta, Vidovce und Novi Grad)

² Die Übersicht der in den Depotfunden vertretenen Bronzen basiert hauptsächlich auf der Publikation von P. König (2004). Die Erstveröffentlichungen sind alle in diesem Werk aufgelistet und werden hier zwecks eines kurzen Überblicks nicht zitiert.

Ostave²

Kao i u slučaju susjednih hrvatskih i srpskih područja na južnom rubu Karpatske kotline (Vinski Gasparini 1973; Garašanin 1975; 1994; Hansen 1994; Teržan 1995; Karavanić 2009; Ložnjak Dizdar 2011), velika većina brončanih predmeta i u sjevernoj Bosni uglavnom potječe iz slučajno otkrivenih ostava. Nakon sveobuhvatne prezentacije kasnobrončanih ostava iz Bosne i Hercegovine (König 2004), publicirano je još nekoliko novih nalaza, kao što su primjerice ostava Majdan/Ridžali kod Zavidovića na srednjem toku rijeke Bosne (Blečić Kavur, Jašarević 2014) ili Paležnica kod Doboja (Pavlin, Jašarević 2016).

U sjevernoj Bosni otkriveno je dosad sedam ostava iz vremena starije kulture polja sa žarama, od čega su tri (Kućišta, Novi Grad i Vidovce) pronađene odmah uz rijeku Savu. Ostale ostave iz vremena Ha A1 pronađene su na rijeci Bosni kod Doboja odnosno uz rijeku Spreču (karta 4). Uočljivo je kako se sve ostave pretežito nalaze u istočnom dijelu sjeverne Bosne odnosno na prostoru između Ukline, Bosne i Spreče, dok u nizini rijeke Vrbas dosad nije zabilježena ni jedna ostava iz ovog razdoblja. Ovakvo jednostrano rasprostiranje ne odgovara situaciji na susjednoj, hrvatskoj obali na kojoj su ostave stupnja Ha A1 (horizont Veliko Nabrđe) zabilježene duž cijeloga srednjeg toka Save, od Mačkovca na zapadu do Bošnjaka na istoku (Vinski Gasparini 1973: T. 133).

Tendencija jednostranog rasprostiranja ostava unutar sjeverobosanskog prostora primjetna je i kod mlađih nalaza. Od ukupno osam ostava datiranih u Ha B1, njih šest (Bokavić, Drenov Do, Lučica, Monj, Srpska Varoš i Tešanj 2) pronađeno je u brežuljkastom krajoliku sjeveroistočne Bosne između Usore i Spreče, dok su na donjem toku Vrbasa dosad otkrivene samo ostave Mačkovac i Medeno polje (karta 4). Upadljivu koncentraciju pokazuju i ostave iz vremena stupnja Ha B3. Sve četiri ostave (Pašalići, Tešanj 1 i 3, Grapska) pronađene su naime također u brežuljkastoj zoni između Usore i Spreče odnosno u široj okolici grada Doboja (König 2004: T. 79).

Prema svom sastavu ostave iz vremena Ha A1 u većoj mjeri odgovaraju slavonskim i srijemskim nalazima sjeverno od Save u kojima se učestalo javlja kombinacija oružja (vrhovi koplja, mačevi, šuplje sjekire), oruđa (srpovi, dljeta, čekići i pile) i nakita (igle, ukrasne ploče, narukvice) (Hansen 1994: 326; König 2004: 166). Velik broj objekata deponiran je pritom u fragmentiranom stanju te pokazuje tragove intencionalnog lomljenja i usitnjavanja, što bi značilo da su objekti prilikom polaganja u zemlju najvjerojatnije bili lišeni svoje primarne, praktične namjene te su kao takvi bili neuporabljivi.

Među karakterističnim tipovima oružja mogu se izdvojiti vrhovi koplja s profiliranim odnosno stepenastim listom u raznim veličinama (između 14 i 35 cm) koji su pronađeni u sve tri ostave na Savi (Kućišta, Vidovce i Novi Grad) i koji su

² Pregled brončanih predmeta iz ostava zasniva se prije svega na studiji P. Königa (2004). Prve objave svih ostava navedene su u tom djelu te se stoga neće citirati u ovom kratkom pregledu.

vorkommen und die ebenfalls durchweg stark abgenutzt oder fragmentiert sind (König 2004: 31). Aus Kućišta stammt noch eine Lanzenspitze mit verziertem Tüllenmund (Rillen und Striche) sowie zwei Exemplare mit der profilierten Tülle (König 2004: T. 1: 6, 8, 11). Weitere Waffen sind durch typologisch schwer ansprechbare Griffzungenschwertfragmente aus Kućišta und Boljanić vertreten (König 2004: 28). In diesen zwei Depots befinden sich noch Griffzungendolche (Boljanić – 12 Exemplare) bzw. Dolchbruchstücke (Kućišta), die kaum Gebrauchspuren aufweisen und offenbar nie eine zweckmäßige Verwendung hatten (König 2004: 29). Im weiteren Sinne den Waffen zuzuweisen sind auch die zwischen 13 und 16 cm langen Tüllenbeile ohne Öse mit einem rundlich verdickten oder gerillten Wulst und vier Winkelrippen gleich unter dem Tüllenrand, die in Vidovice, Boljanić, Jadrina zum Teil in Serien (fünf sehr ähnliche Exemplare aus Boljanić) erscheinen (Gavranović 2011: Abb. 130). Die sechs Tüllenbeile ohne Öse aus Novi Grad mit einem verdickten, doppelkonischen Wulst und Winkelrippen, die an einer horizontalen Rippe hängen und durch Punkte und kurze Rippen ergänzt sind, stellen offenkundig eine weitere Serie dar (König 2004: T. 6–7). Tüllenbeile mit Winkelrippen, die an einer horizontalen Rippe hängen, sind in Kućišta, Boljanić und Jadrina festzustellen (König 2004: T. 1: 15; T. 17: 33; T. 20: 3). Einen anderen Typ vertreten die zwischen 10 und 13 cm langen Tüllenbeile mit einem profilierten Wulst aus Kućišta, Vidovice und Boljanić (König 2004: 46). Eher untypisch für den südlichen Karpatenbeckenrand ist ein sog. „Schnabeltüllenbeil von ostkarpatischer Art“ aus Kućišta (Novotná 1970: 76; Žeravica 1993: 74; König 2004: T. 1: 16).

Am häufigsten vorkommende Geräte in den altturnfelderzeitlichen Depots Nordbosniens sind die Griffzungensichel mit gerundeter Rückenrippe vom Typ 2 nach v. Brunn (1968: 53). Sie sind aus Kućišta, Vidovice, Novi Grad und Boljanić überliefert (König 2004: 57). In Novi Grad und Jadrina sind zudem kleinere Fragmente von Knopfsicheln zu verzeichnen (König 2004: 60). Die Depots aus Kućišta und Boljanić enthalten noch je ein längliches Tüllemeißel mit Hohlschneide, während Tüllenhammer wieder in Boljanić (3 Exemplare) und in Vidovice zu notieren sind (Hansen 1994: 151; König 2004: 53; Gavranović 2011: Karte 46). Eine Besonderheit von Boljanić ist das Vorkommen von drei Steckambossen, fünf Gusskernen und zwei Brocken mit verbackenen Nägelchen, die wahrscheinlich alle einen metallurgischen Hintergrund haben oder diesen symbolisch darstellen (König 2004: 49–52). Einmalig in Boljanić sind auch ein Sägeblatt sowie ein Angelhaken (König 2004: 54).

Eine zeitliche Verknüpfung zwischen den Depots und Brandbestattungen der Gruppe Barice–Gredani ermöglichen in erster Linie Nadeln mit abgeflachtem Kopfende bzw. mit doppelkonischem getrepptem Kopf aus Kućišta sowie mehrere Keulenkopfnadeln mit Tülle aus Boljanić (König 2004: T. 3: 54–55; T. 18: 59–63), die u. a. in den Nekropolen wie Mala Brusinca und Barice als Teile des Grabinventars erschienen (Gavranović 2011: Abb. 37: 10; 41: 3). Eine weitere Schmuckform, die sowohl in Kućišta als auch in Boljanić und Jadrina vorkommt, ist die Falere mit kreisförmiger Treibzier und einer mittig platzierten Öse (König 2004:

također ili fragmentirani ili pak pokazuju tragove intenzivne uporabe (König 2004: 31). U ostavi Kućišta zabilježen je i jedan vrh koplja s urezanim linijama i ubodima na rubu tuljca kao i dva primjerka s profiliranim središnjim dijelom (König 2004: T. 1: 6, 8, 11). Kategoriji oružja pripadaju i dva tipološki neodrediva fragmenta mača s jezičkom iz Kućišta i iz Boljanića (König 2004: 28). Ove dvije ostave sadržavale su i bodeže (12 primjeraka u Boljaniću) odnosno dijelove bodeža (Kućišta), koji za razliku od većine objekata nisu pokazivali tragove uporabe odnosno očigledno nikada nisu korišteni u pravu svrhu (König 2004: 29). Oružju se u širem smislu mogu pripisati i između 13 i 16 cm duge šuplje sjekire bez ušice sa zadebljanim ili narebrenim rubom i ukrasom od četiri V-rebra iz ostava Vidovce, Boljanić i Jadrina (Gavranović 2011: sl. 130), čija je proizvodnja vjerojatno slijedila u serijama (pet vrlo sličnih primjeraka iz Boljanića). Seriju predstavlja i šest šupljih sjekira bez ušice iz ostave Novi Grad sa zadebljanim, bikoničnim rubom tuljca i visećim V-rebrima s dodatnim ukrasom točkastih motiva (König 2004: T. 6–7). Šuplje sjekire s V-rebrima koja vise na jednom horizontalnom rebru pronađene su i u Kućištima, Boljaniću i Jadrini (König 2004: T. 1: 15; T. 17: 33; T. 20: 3). Poseban tip čine neukrašene sjekire dužine između 10 i 13 cm s profiliranim rubom tuljca iz ostava Kućište, Vidovce i Boljanić (König 2004: 46). Rijetku pojavu na prostoru južne Karpatske kotline predstavlja šuplja sjekira s kljunastim rubom tzv. *istočnokarpatskog tipa* iz Kućišta (Novotná 1970: 76; Žeravica 1994: 74; König 2004: T. 1: 16).

Najučestalija vrsta oruđa u sjeverobosanskim ostavama iz vremena starije kulture polja sa žarama jesu srpovi s jezičkom i zaobljenim leđnim rebrom odnosno tip 2 prema Brunnu (Brunn 1968: 53). Ovakvi srpovi pronađeni su u ostavama Kućišta, Vidovce, Novi Grad i Boljanić (König 2004: 57). Osim toga, ostave Novi Grad i Jadrina sadržavale su i manje fragmente dugmetastih srpova (König 2004: 60). U ostavama Kućišta i Boljanić registrirano je i po jedno duguljasto dljeto s izdubljenim sječivom, dok su šuplji čekići pronađeni opet u Boljaniću (tri primjerka) te u ostavi Vidovce (Hansen 1994: 151; König 2004: 53; Gavranović 2011: karta 46). Jedinствену skupinu čine tri mala nakovnja, pet jezgri za lijevanje i dva grumena sa zapečenim malim čavlima iz Boljanića, koji vjerojatno imaju metaluršku konotaciju ili je barem simbolično predstavljaju (König 2004: 49–52). U depou iz Boljanića nalazile su se i jedna pila te jedna udica (König 2004: 54).

Kronološko povezivanje između najranijih ostava i paljevinskih ukopa grupe Barice–Gredani omogućuju prije svega igle sa zaravnjenom glavicom odnosno s bikoničnom, stepenasto profiliranom glavicom iz Kućišta kao i nekoliko tzv. *topuzastih igala s tuljcem* iz ostave Boljanić (König 2004: T. 3: 54–55; T. 18: 59–63). U obližnjim nekropolama kao što su Mala Brusinca i Barice ove se igle pojavljuju kao dijelovi grobnih inventara (Gavranović 2011: sl. 37: 10; sl. 41: 3). Od ostalih tipova nakita iz ostava treba istaknuti i falere s kružnim, utisnutim motivima i ušicom u sredini iz Kućišta, Boljanića i Jadrine (König 2004: 75). Ostava Boljanić sadržavala je i male falere u obliku dvostruke sjekire kao i manje okrugle

75). Aus Boljanić sind noch kleine doppelaxtförmige Falere sowie kleine runde Falere mit zwei Ösen auf der Rückseite bekannt (König 2004: 76). Alle nordbosnischen Horte der älteren Urnenfelderzeit (HaA1) enthalten auch Ringschmuckfragmente. Es handelt sich vorwiegend um Armringe mit rundem oder D-förmigem Querschnitt (König 2004: 83–84). Typologisch bzw. funktionell nicht bestimmbar sind die zahlreichen Draht- und Bronzeblechfragmente, die in den Horten dieser Zeitstufe ebenfalls regelhaft festzustellen sind (König 2004: 88).

Eine vergleichbare Zusammensetzung (Kombination aus Waffen, Gerätschaften und Schmuck) weisen auch die Depots der jüngeren Urnenfelderzeit auf. Chronologisch signifikante Waffentypen sind die in Nordbosnien hergestellten (Pivnica) Lanzen spitzen mit vertikalen Rippen am Tüllenteil (Hort Lučica) sowie Tüllenbeile mit einem ringförmig verdickten Tüllenwulst, einer seitlichen Öse, mehr oder minder abgesetztem Schneideteil und einer Zierkombination aus mehreren Horizontalrippen und darunter hängenden gebogenen/geknickten bzw. Y-Rippen (Gavranović 2011: Abb. 138). Tüllenbeile dieser Form liegen in Bokavić (10 Stück), Mačkovac (2 Stück), Srpska Varoš (1 Stück), Tešanj 2 (1 Stück) und Monj und Drenov Do (jeweils 2 Stück) vor. Bezeichnend für die Stufe Ha B1 im gesamten Karpatenbecken sind noch Tüllenbeile mit gebogenen Winkelrippen unter den Horizontalrippen und einem deutlich abgesetztem Schneideteil, die im Hort Bokavić durch drei Exemplare vertreten sind, sowie schmalere Tüllenbeile mit Lappenornament, die in Mačkovac und Lučica jeweils einmal belegt sind (König 2004: 101). In Bokavić, Mačkovac und Monj kommen noch Tüllenbeile (jeweils 1 Stück) mit ringförmig verdicktem Wulst und einem trapezförmigen Körper vor, die entweder gar keine Verzierung (Monj) oder nur eine horizontale Rippe in der Höhe des unteren Ösenansatzes (Mačkovac und Bokavić) besitzen (König 2004: T. 40: 42; T. 49B: 6). Vermutlich in die Waffenkategorie einzuordnen ist das oberständige Lappenbeil aus Bokavić vom Typ Bad Goisern (Mayer 1977: 159; Žeravica 1993: 72; Mayer, Pászthory 1998: 134). In Bokavić wurden noch mehrere nicht bestimm- bare Schwert- und Dolchfragmente deponiert (König 2004: 95).

Die Gerätschaften der Stufe Ha B1 sind hauptsächlich durch Griffzungensicheln mit breiter Klinge und halbkreisförmigen Rippenführung (ohne Knick) vertreten (Bokavić, Drenov Do, Mačkovac und Monj) (König 2004: 107), die man mit dem Typ 3 nach v. Brun (1968: 38) vergleichen kann. Doch im Unterschied zu diesem charakteristischen jungurnenfelderzeitlichen Typ, zeigen die meisten nordbosnischen Funde, bis auf ein Exemplar aus Bokavić, keine Durchlochung am Griff, weswegen sie als eine „Mischform zwischen dem Typ 2 und Typ 3“ bezeichnet wurden (König 2004: 107). Unter den Geräten befinden sich noch ein Tüllenmeißel sowie zwei aus dicken Armringen angefertigte Flachmeißel aus Bokavić (König 2004: 105).

Chronologische Relevanz unter den deponierten Schmuckformen kommt vor allem den einschleifigen Bogenfibeln mit dreieckiger Fußplatte und einem mehrkantigen bzw. ovalen Bügelquerschnitt zu, die zwischen dem

falere s dvije ušice (König 2004: 76). Narukvice odnosno njihovi fragmenti zabilježeni su u svim sjeverobosanskim ostavama razdoblja Ha A1. Najčešći su oblik narukvice okruglog presjeka ili u obliku slova D (König 2004: 83–84). U ostavama iz ovog vremena česti su još fragmenti žice i brončanog lima koji se međutim tipološki ili funkcionalno ne mogu jasnije odrediti (König 2004: 88).

Sličan sastav odnosno kombinaciju oružja, oruđa i nakita pokazuju i ostave iz razdoblja mlađe kulture polja sa žarama. Kronološki karakteristični tipovi oružja jesu vrhovi koplja s vertikalnim rebrima na središnjem dijelu (ostava Lučica) koji su i lijevani u naseljima sjeverne Bosne (Pivnica), te šuplje sjekire s prstenasto zadebljanim rubom i naglašeno odvojenim, trapezastim sječivom koje su u pravilu ukrašene kombinacijom više horizontalnih rebara ispod kojih se nalaze zakrivljena ili prelomljena rebra i ornamenti u obliku slova Y (Gavranović 2011: sl. 138). Ovaj tip sjekira pojavljuje se u Bokaviću (deset komada), Mačkovcu, Monj i Drenov Do (po dva komada), a po jedan primjerak pronađen je u Srpskoj Varoši te u ostavi Tešanj 2. Znakovit oblik stupnja Ha B1 u cijeloj Karpatskoj kotlini jesu i šuplje sjekire s lučno zavinutim V-rebrima ispod niza horizontalnih rebara i s jasno odvojenim sječivom koje su u ostavi Bokavić zastupljene sa tri primjerka, a isto vrijedi i za uske sjekire s ornamentom zaliska iz ostava Mačkovac i Lučica (König 2004: 101). U ostavama Bokavić, Mačkovac i Monj dokumentirane su još i šuplje sjekire s prstenasto zadebljanim rubom i trapezastim oblikom tijela koje posjeduju ili samo jedno horizontalno rebro u visini ušice (Mačkovac i Bokavić) ili su pak neukrašene (Monj) (König 2004: T. 40: 42; T. 49B: 6). Kategoriji oružja vjerojatno se može pripisati i sjekira sa zaliscima iz Bokavića tipa Bad Goisern prema Mayerovoj terminologiji (Mayer 1977: 159; Žeravica 1993: 72; Mayer, Pászthory 1998: 134). U Bokaviću je pronađen i veći broj tipološki neodredivih fragmenata mačeva i bodeža (König 2004: 95).

Najzastupljenija vrsta oruđa u ostavama iz vremena stupnja Ha B1 jesu jezičasti srpovi sa širokim sječivom i polukružnim rebrima bez prijeloma (ostave Bokavić, Drenov Do, Mačkovac i Monj) (König 2004: 107), koji se mogu povezati s tipom 3 prema v. Brunu (1968: 38). No za razliku od ovoga karakterističnog tipa mlađe kulture polja sa žarama (Brunn 1968: 38), primjerci iz sjeverne Bosne uglavnom (osim jednog srpa iz Bokavića) nemaju rupicu na ručki, zbog čega su i opisani kao „mješovita forma tipova 2 i 3“ (König 2004: 107). U oruđa se mogu još ubrojiti i jedno šuplje dlijeto kao i dva ravna dlijeta iz Bokavica, napravljena od debelih narukvica (König 2004: 105).

Među deponiranim oblicima nakita posebnu kronološku vrijednost posjeduju jednopetljaste lučne fibule s trokutastom nožnom pločom i višekutnim odnosno ovalnim presjekom luka koje se između 11. i 9. st. pr. Kr. na prostoru cijeloga zapadnog Balkana pojavljuju u više lokalnih varijanti (Čović 1971: 19; König 2004: 110; Gavranović 2011: 177; Pabst 2012: 61). Neke od njih već su spomenute u kontekstu skeletnih ukopa u sjevernoj Bosni (Jablanica). U grobovima

11. und 9. Jh. v. Chr. im westlichen Balkan in mehreren lokalen Varianten auftreten (Čović 1971: 19; König 2004: 110; Gavranović 2011: 177; Pabst 2012: 61). Einige sind schon im Zusammenhang mit den Körperbestattungen Nordbosniens (Jablanica) erwähnt worden (s. o.). Zur Grabtracht in Jablanica gehören u. a. auch große verzierte Hohlarmsringe, die man im Depot Lučica wieder findet und deren Verbreitung offenbar auf Nordostbosnien begrenzt ist (Gavranović 2011: Karte 62). Weitere verbindende Elemente zwischen Bestattungen in Jablanica und umliegenden Hortfunden stellen noch verzierte Armringe D-förmigen Querschnitts (Mačkovac und Bokavić), tordierte Ösenhalsringe mit enden rhombischen Querschnitts (Bokavić, Monj und Drenov Do) und Armspiralen dar (Monj und Drenov Do) (König 2004: 112; Gavranović 2011: 255). Als lokale Schmuckform können noch die rundstabigen Arm- oder Beinringe mit einem Durchmesser zwischen 9 und 13 cm und Linienbündelzier erwähnt werden, die in Monj (31 gut erhaltene Ringe), Bokavić (60 Ringfragmente), Tešanj 2 (61 Ringe) in großen Sets vorliegen (König 2004: 114). Das in den Depots der Stufe Ha B1 auftretende Schmuckrepertoire vervollständigen noch ein Ring mit dachförmigen Querschnitt aus Mačkovac, ein Radanhänger aus Drenov Do und die längs- und schräg gerippten, flachen Armbänder aus Bokavić und Drenov Do (König 2004: 117–119). Eine besondere Kategorie bilden zerkleinerte Bronzegefäßfragmente aus Bokavić unter denen Teile von einem Eimer vom Typ Hajdúböszörmény sowie zweier Becken der Gruppe B1 nach G. v. Merhart identifiziert werden konnten (König 2004: 120).

Allgemein ist zu beobachten, dass bei einigen nordbosnischen Hortfunden der jüngeren Urnenfelderzeit eine starke Individualisierungstendenz präsent ist, die sich in der Deponierung der aus dem lokalen Grabkontext bekannten Schmucksets widerspiegelt. Hinzuweisen ist u. a. auf die Kombination Ösenhalsring (tordiert) + Armspirale + Ringset aus Monj und Drenov Do, die man z. B. im Grab 2 aus Jablanica wieder begegnet (Gavranović 2011: T. 13). Bei den Waffen- und Gerätschaften ist die Kombination Lanzenspitze + Tüllenbeil dreimal zu verzeichnen (Bokavić, Monj und Lučica), während Tüllenbeile und Sicheln in vier Depots (Drenov Do, Mačkovac, Monj, Bokavić) zusammenkommen (König 2004: 167).

Eine Individualisierung und vor allem deutliche Reduzierung der deponierten Objekte ist bei den wenigen nordbosnischen Depots der späten Urnenfelderzeit bzw. der Zeit der Stufe Ha B3 festzustellen. Typisch für diesen Zeitraum sind kleine, bis 10 cm lange, unverzierte Tüllenbeile mit einem verdickten Tüllenwulst und einer tief sitzenden Öse (Tešanj 1, Tešanj 3, Grapska, Osredak), die im westlichen Balkan zwischen Save und Adria in mehreren lokalen Varianten auftreten (Wanzek 1989: 166; Žeravica 1993: 75; König 2004: 132; Gavranović 2013: Abb. 8). Bisher nur in Nordostbosnien gefunden sind kleine Tüllenbeile mit ringförmig verstärktem Wulst und seitlichen Vertikalrippen, die im Hort Pašalići durch drei Exemplare mit und ohne Öse vertreten sind (König 2004: 132). Die Lanzenspitzen mit facettierter/gerippter Tülle aus Tešanj 1 und Grapska gehen auf die jungurnfelderzeitliche Tradition zurück (Gavranović 2013: Abb. 10). Eindeutig ältere Elemente beinhaltet der Fund aus Grapska (ein 13,5 cm langes Tüllenbeil ohne Öse mit

nekropole u Jablanici) (Gavranović 2011: karta 62). Poveznicu između ukopa u Jablanici i okolnih ostava čine i ukrašene narukvice D-presjeka iz ostava Mačkovac i Bokavić, zatim tordirane ogrlice s rubovima romboidnog presjeka iz ostava Bokavić, Monj i Drenov Do te ručne spirale iz ostava Monj i Drenov Do (König 2004: 112; Gavranović 2011: 255). Narukvice ili nanogvice okruglog presjeka s promjerom između 9 i 13 cm i ukrasom urezanih snopova kraćih linija također su lokalni tip nakita koji je u ostavama Monj (31 primjerak), Bokavić (60 fragmenata) i Tešanj 2 (61 primjerak) deponiran u velikim setovima (König 2004: 114). Repertoar nakita upotpunjavaju narukvice s presjekom u obliku krova (Mačkovac), privjesci u obliku kotača (Drenov Do) kao i narukvice s dužnim i poprečnim narebrenjem iz Bokavića i iz ostave Drenov Do (König 2004: 117–119). Posebnu kategoriju predstavljaju usitnjeni dijelovi brončanog posuđa iz ostave Bokavić koji su tipološki identificirani kao fragmenti jednog vjedra tipa Hajdúböszörmény i dva kotlića pripisana grupi B1 prema podijeli G. von Meharta (König 2004: 120).

Općenito se može konstatirati kako se kod pojedinih sjevernobosanskih ostava iz vremena mlađe faze kulture polja sa žarama primjećuje određena tendencija prema individualizaciji koja se najjasnije očituje u deponiranju setova nakita kakvi su poznati i iz okolnih grobova. Istaknuti se može kombinacija tordirane ogrlice, ručne spirale i seta narukvica/nanogvica iz ostava Monj ili Drenov Do, koja se može sresti i u grobu 2 iz Jablanice (Gavranović 2011: T. 13). Uočljive kombinacije oružja i oruđa jesu koplje i šuplja sjekira koji se zajedno pojavljuju u tri ostave (Bokavić, Monj i Lučica), dok su sjekire i srpovi zajedno pronađeni u četiri ostave (Drenov Do, Mačkovac, Monj, Bokavić) (König 2004: 167).

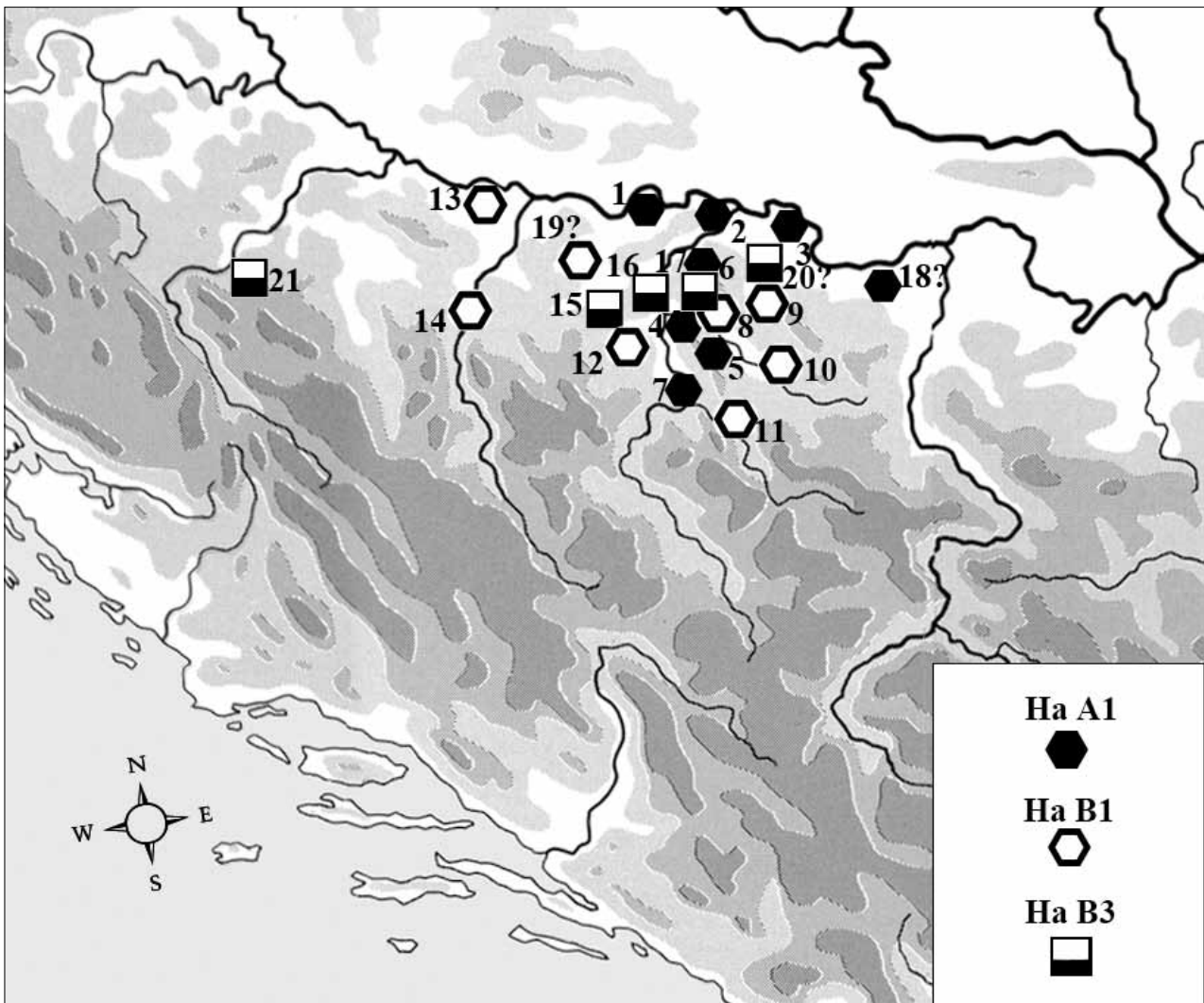
Izražena personalizacija i prije svega redukcija broja deponiranih predmeta karakterizira i malobrojne sjeverobosanske ostave iz razdoblja kasne faze kulture polja sa žarama odnosno stupnja Ha B3. Jedan od prepoznatljivih tipova ovoga vremena jesu male šuplje i neukrašene sjekire (do 10 cm) s pojačanim rubom i nisko postavljenom ušicom (Tešanj 1, Tešanj 3, Grapska, Osredak) koje su na zapadnom Balkanu između Save i Jadrana poznate u više lokalnih varijanti (Wanzek 1989: 166; Žeravica 1993: 75; König 2004: 132; Gavranović 2013: sl. 8). Karakteristične za sjeveroistočnu Bosnu prije svega su male sjekire s prstenasto pojačanim rubom i vertikalnim rebrima sa strane iz ostave Pašalići koje mogu biti sa ušicom ili bez nje (König 2004: 132). Vrhovi koplja s fasetiranim odnosno vertikalno kaneliranim središnjim dijelom iz ostava Tešanj 1 i Grapska nedvojbeno se nastavljaju na tradiciju iz prethodnog razdoblja (Gavranović 2013: sl. 10). Stariji elementi sadržani su i u nalazu iz Grapske (jedna 13,5 cm duga šuplja sjekira bez ušice s V-ornamentima ili srp tipa 1 prema terminologiji v. Brunna), što pokazuje kako bi kod ovog nejasno dokumentiranog nalaza mogla biti riječ

V-Rippen, Griffzungensichel des Typs 1 nach v. Brunn) bei dem es sich allerdings auch um mehrere getrennte Befunde handeln könnte (Benac 1954: 164; Čović 1980: 18; König 2004: 153). In die späte Urnenfelderzeit datiert das mit eingeritzten Motiven verzierte Rasiermesser aus Grapska (Jockenhövel 1971: 214; Weber 1996: 249).

Bezeichnend bei der Zusammensetzung der jüngsten Horte ist die Kombination aus Lanzenspitzen und kleinen Tüllenbeilen, die in Tešanj 1 (zwei Lanzenspitzen + ein Beil), Pašalići (eine Lanzenspitze + vier Beile + Pinzette) und Grapska (zwei Lanzenspitzen + zwei Beile + Rasiermesser) zu registrieren ist, während Schmuck offenbar nicht deponiert wurde. Dies scheint allerdings eine lokale Eigenschaft Nordostbosniens zu sein, da z. B. im Depot Osredak bei Bosanska Krupa, neben den ganzen Serie der charakteristischen kleine Tüllenbeile auch eine Bogenfibel vom Typ Golinjevo und zwei Vasenkopfnadel zu notieren sind (König 2004: T. 61A). Auch in den zeitgleichen Horten aus den benachbarten Regionen Zentralbosniens und Herzegowinas (z. B. Veliki Mošunj, Otok, Krehin Gradac) sind repräsentative Schmucktypen durchaus vertreten (König 2004: T. 61–69).

i o više odvojenih cjelina (Benac 1954: 164; Čović 1980: 18; König 2004: 153). U vrijeme kasne faze kulture polja sa žaroma datira zasigurno i polumjesečasta, urezanim motivima ukrašena britva iz Grapske (Jockenhövel 1971: 214; Weber 1996: 249).

Jedna od prepoznatljivih značajki najmlađih sjeverobosanskih ostava jest kombinacija koplja i malih šupljih sjekira koja je prisutna u Tešnju 1 (dva koplja i sjekira), Pašalićima (jedno koplje, četiri sjekire i pinceta) i Grapskoj (dva koplja, dvije sjekire i britva), dok nakit očigledno nije ni deponiran. Ovo je međutim, čini se, specifično samo za sjeveroistočnu Bosnu jer su u ostavi Osredak kod Bosanske Krupe pored cijele serije malih neukrašenih šupljih sjekira pronađeni i jedna lučna fibula tipa Golinjevo te dvije igle s vazolikom glavicom (König 2004: T. 61A). U istovremenim ostavama susjednih regija kao što su središnja Bosna ili zapadna Hercegovina (npr. Veliki Mošunj, Otok, Krehin Gradac) također su zastupljeni reprezentativni i kronološki karakteristični tipovi nakita (König 2004: T. 61–69).

Karte 4 Depotfunde im Nordbosnien
Karta 4 Ostave u sjevernoj Bosni

Einzelne Objekte³

Das Spektrum der bislang bekannten einzeln gefundenen Bronzen der älteren Urnenfelderzeit aus Nordbosnien besteht aus einem Absatzbeil aus der Höhle Barlovci bei Banja Luka (Nikolić 1962: Abb. 17), einem Schwert mit zungenartigem Fortsatz aus Kamengrad (Harding 1995: T. 3: 20), einem kurzen Griffzungenschwert, das am bosnischen Saueufer gefunden wurde (Harding 1995: T. 13: 87), Tüllenbeilen mit zwei Winkelrippen aus der Höhle Mišarica bei Banja Luka (Periša 2002) und Čavka Planina bei Tešanj (Žeravica 1993: T. 28: 373) und einer Lanzenspitze mit profiliertem Blatt aus Crna Rijeka bei Bosanski Novi (Ćurčić 1907: T. 1: 13) (Karte 6).

Unter den Funden der mittleren und jüngeren Urnenfelderzeit dominieren mit neuen Exemplaren verschiedene Tüllenbeile (Karte 7). Darunter befinden sich Beile mit Y-Rippen aus Banja Luka und Kreka bei Tuzla (Žeravica 1993: T. 35: 469, 471) und Beile mit ausbreitendem Schneidteil aus Tuzla und Brčko (Žeravica 1993: T. 38: 519–520). Hinzu kommen noch ein Griffzungenschwert vom Typ Celdömölk aus Vojskova an den Füßen des Kozaragebriges (Harding 1995: T. 23: 195) und ein Lappenbeil aus Doboju (Žeravica 1993: T. 20: 247). Eine weitere Gruppe der jungurnenfelderzeitlichen Funde bilden die verzierte Armringe aus Laktaši (runder Querschnitt) und Kožuha bei Modriča mit D-förmigem Querschnitt (Gavranović 2011: T. 23: 3).

Kleine unverzierte Tüllenbeile machen die größte Gruppe der späturnenfelderzeitlichen Einzelfunde aus (Karte 5). In die gleiche Zeit datieren noch eine überdimensionierte Bogenfibel (30 cm) vom Typ Golinjevo aus Ivanjska bei Banja Luka (Radimský 1895: Abb. 31) und eine Lanzenspitze mit facettierter Tülle aus der Gemeinde Žepče am mittleren Bosnalauf (Ćurčić 1907: T. 1: 12).

NEUE BRONZEFUNDE

Siedlungsbereich

Vrelo, Gde. Bosanski Brod

Das Siedlungsplateau befindet sich auf einem nördlichen Ausläufer des Berges Vučjak, ca. 4 km südlich der Save (Karte 2: 9). Bereits in der ersten Erwähnung des Fundplatzes im Jahr 1952 wurde auf einige Bronzen (Bronzehelm, Tüllenbeile) aus der unmittelbaren Nähe hingewiesen (Basler 1952: 412). Die Ausgrabungen fanden im Jahr 1963 unter Leitung von B. Belić aus dem Museum in Doboju statt. Die in dem 28 x 2 Meter großen Schnitt dokumentierte Kulturschicht wurde als spätbronzezeitlich identifiziert (Belić 1963: 35). Abbildungen oder Skizzen sind nicht vorhanden. In dem kurzen Grabungsbericht erwähnt der Ausgräber auch ein kleines Tüllenbeil, das jedoch nicht aus der Grabungsfläche stammt. Vermutlich handelt es sich um das 1964 abgekaufte Beil (Abb. 1: 2), das zusammen mit den drei weiteren Objekten (Abb. 1: 3–5) ins Museum kam. Das zweite Beil aus dem Siedlungsbereich (Abb. 1: 1) kaufte das Museum im Jahr 1965 auf.

³ Einen Gesamtüberblick der Einzelfunde für Bosnien und Herzegowina findet man bei Nadbath (2004), allerdings ohne chronologische Differenzierung der späten Bronzezeit.

Pojedinačni objekti³

Repertoar pojedinačno pronađenih brončanih predmeta starije faze kulture polja sa žarama na prostoru sjeverne Bosne sastoji se od jedne sjekire za nasad iz spilje Barlovci kod Banje Luke (Nikolić 1962: sl. 17), jednog mača s jezičastim produženjem iz Kamengrada (Harding 1995: T. 3: 20), jednoga kratkog mača pronađenog u Savi (Harding 1995: T. 13: 87), dvije šuplje sjekire s dvostrukim V-ornamentima iz spilje Mišarica kod Banje Luke (Periša 2002), jedne slične sjekire iz Čavke planine kod Tešnja (Žeravica 1993: T. 28: 373) i jednog koplja s profiliranim listom iz Crne Rijeke kod Bosanskoga Novog (Ćurčić 1907: T. 1: 13) (karta 6).

Među predmetima datiranim u mlađe razdoblje kulture polja sa žarama ističu se šuplje sjekire s devet primjeraka (karta 7). Među njima se nalaze sjekire s prelomljenim ili Y-rebrima iz Banje Luke i Kreke kod Tuzle (Žeravica 1993: T. 35: 469, 471) te sjekire s proširenim sječivom iz Tuzle i Brčkog (Žeravica 1993: T. 38: 519–520). Istom razdoblju pripadaju i mač tipa Celdömölk iz Vojskove u podnožju Kozare (Harding 1995: T. 23: 195) kao i jedna sjekira sa zaliscima iz Doboja (Žeravica 1993: T. 20: 247). Posebnu grupu čine još ukrašene narukvice iz Laktaša (kružnog presjeka) i Kožuha kod Modriče s presjekom u obliku slova D (Gavranović 2011: T. 23: 3).

Najveću grupu pojedinačnih predmeta iz razdoblja kasne kulture polja sa žarama čine male neukrašene šuplje sjekire (karta 5). U isto vrijeme datira i predimensionirana fibula (30 cm) tipa Golinjevo iz Ivanjske kod Banje Luke (Radimský 1895: sl. 31) kao i jedan vrh koplja s fasetiranim središnjim dijelom, tj. tuljcem s područja općine Žepče na srednjem toku rijeke Bosne (Ćurčić 1907: T. 1: 12).

NOVI BRONČANI NALAZI

Naselja

Vrelo, općina Bosanski Brod

Nasebinski plato nalazi se na sjevernoj padini brda Vučjak, oko 4 km južno od rijeke Save (karta 2: 9). Već kod prvog spominjanja ovog nalazišta u godini 1952. skrenuta je pozornost na nekoliko brončanih predmeta (kaciga, šuplje sjekire) pronađenih u neposrednoj blizini naselja (Basler 1952: 412). Iskopavanja su vršena 1963. godine pod rukovodstvom B. Belića iz Muzeja u Doboju. U sondi dimenzija 28 x 2 m dokumentiran je kulturni sloj, definiran kao kasnobrončani (Belić 1963: 35). Crteži i druga popratna dokumentacija nisu publicirani. U kratkom izvještaju s iskopavanja spomenuta je jedna mala šuplja sjekira koja međutim nije pronađena unutar iskopnog prostora. Vrlo je vjerojatno riječ o sjekiri otkupljenoj 1964. godine (sl. 1: 2) koja je zajedno s još tri brončana predmeta dospjela u muzej (sl. 1: 3–5). Druga šuplja sjekira s ovog nalazišta (sl. 1: 1) otkupljena je 1965. godine.

³ Skupni pregled pojedinačnih nalaza iz Bosne i Hercegovine prikazan je u Nadbath (2004), no bez uže kronološke podjele kasnoga brončanog doba.

Funde:

1. Tüllenbeil (Abb. 1: 1) – L. 13,8 cm; Dm. 4 cm; Gew. 320 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 4439.

Tüllenbeil ohne Öse mit ringförmig verdicktem Tüllenwulst und leicht geschwungenen Schmalseiten. Zwei Seitenlöcher. Die geschweifte, stark abgenutzte Schneide breitet sich ein wenig aus, übersteigt jedoch nicht die Gesamtbreite des verdickten Wulstes. Die Verzierung der Breitseiten besteht aus drei geraden Winkelrippen, die an einer horizontalen Rippe hängen. Die Schmalseiten sind durch vertikale Rippen gekennzeichnet, die ebenfalls an der horizontalen Rippe ansetzen. Hellgrüne, uneinheitliche Patina mit deutlichen Abnutzungsspuren.

2. Tüllenbeil (Abb. 1: 2) – L. 6,4 cm; Dm. 2 cm; Gew. 43 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 2744.

Unverziertes Tüllenbeil mit mäßig verdicktem Tüllenwulst. Seiten sind leicht geschwungen und breiten sich kurz vor der Schneide deutlich aus, so dass der Körper leicht trapezförmig erscheint. Die Schneide ist leicht gebogen. Die zierliche Öse zwischen dem Tüllenwulst und einer Schmalseite ist beschädigt. Grüne Patina mit vielen rezenten Schlagspuren.

3. Anhänger? (Abb. 1: 3) – L. 4 cm; Gew. 70 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 2728.

Massives Bronzedraht runden Querschnitts mit zwei Windungen und nach Außen ausgerichteten Enden.

4. Armring (Abb. 1: 4) – Dm. der Öffnung, 3,5 cm; Gew. 20 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 2746.

Armring flachen, bandförmigen Querschnitts mit offenen und übereinander gebogenen Enden. Auf der Außenseite befinden sich vertikale Ritzungen im regelmäßigen Abstand.

5. Bronzeknopf (Abb. 1: 5) – Dm. 0,6 cm; Gew. 2 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 2747.

Halbrunder, konischer Knopf mit Öse auf der Rückseite.

Chronologie und Verbreitung

Beile vergleichbarer Form und Verzierung mit drei Winkelrippen wie das größere Exemplar aus Vrela (Abb. 1: 1) sind in Depots Brodski Varoš in der kroatischen Posavina (Vinski Gasparini 1973: 62: 5) sowie in den ungarsichen Funden Siógrad II, Palotabozsok, Bakóca und Kemece III (Mozsolics 1985: T. 42: 8; T. 70: 8; T. 87: 4; T. 183: 14) auszumachen. Hinzuweisen ist noch auf die verwandten Beile, die statt drei nur zwei an der horizontalen Rippe hängende V-Rippen besitzen. Sie sind u. a. aus den syrmischen Horten Dobrinzi (Popović 1994: T. 8: 2) und Bingula Divoš (Vinski Gasparini 1973: T. 84: 27), aus dem Depot Veliko Nabrđe bei Slavonki Brod (Vinski-Gasparini 1973: T. 46: 2) und einmal als Einzelfund aus Lika Žeravica 1993: T. 34: 460) bekannt. Eine nahe stehende Form stellen noch die Beile ohne Öse mit einem ähnlichen Rippendekor und einem weniger ausgeprägtem Tüllenwulst dar, wie z. B. die Exemplare aus den Depots Šumatac in Nordwestbosnien (König 2004: T. 8: 5), Otok-Privlaka, Bizovac und Budinščina in Nordkroatien (Vinski-Gasparini 1973: T. 27: 11; T. 36: 16; T. 78: 1–2), Jakovo bei Belgrad (Tasić 1975: T. 27: 14) oder Markovac-Grunjac im serbischen Banat (Jovanović 2010: T. 14: 79). Im Vergleich

Nalazi:

1. Šuplja sjekira (sl. 1: 1) – dužina 13,8 cm; promjer otvora 4 cm; težina 320 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 4439.

Šuplja sjekira bez ušice s prstenasto pojačanim rubom otvora i blago uvinutim stranama. Dvije rupice sa strane. Lučno zaobljena oštrica proširuje se u odnosu na tijelo, no ne prelazi širinu zadebljanog otvora. Ukrašen sastoji od tri ravna V-ornamenta koja vise na jednom horizontalnom rebu. Na bočnim stranama nalaze se vertikalna rebra koja također vise na horizontalnom rebu ispod otvora. Patina je svijetlozelene, neujednačene boje s tragovima intenzivne uporabe.

2. Šuplja sjekira (sl. 1: 2) – dužina 6,4 cm; promjer otvora 2 cm; težina 43 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 2744.

Neukrašena šuplja sjekira s blago zadebljanim otvorom. Strane su lagano uvijene i proširuju se znatnije u donjem dijelu kod sječiva čime sjekira poprima trapezoidnu formu. Oštrica je lagano zaobljena. Tanka ušica između zadebljanog ruba otvora i jedne bočne strane jest oštećena. Zelena patina s recentnim tragovima oštećenja.

3. Privjesak (?) (sl. 1: 3) – dužina 4 cm; težina 70 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 2728.

Masivna brončana žica kružnog presjeka s dva uvinuća i dugim, prema van izvrnutim krajevima.

4. Narukvica (sl. 1: 4) – promjer otvora 3,5 cm; težina 20 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 2746.

Narukvica uskoga, trakastog presjeka s otvorenim krajevima, zavnutim jednim preko drugoga. Na vanjskoj strani nalaze se vertikalni urezi u pravilnom razmaku.

5. Brončano dugme (sl. 1: 5) – promjer 0,6 cm; težina 2 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 2747.

Polukružno, konično dugme s ušicom na stražnjoj strani.

Kronologija i rasprostiranje

Šuplje sjekire slične forme i s ukrasom od tri rebra kao kod većeg primjerka iz Vrela (sl. 1: 1) poznate su iz ostava Brodski Varoš u hrvatskoj Posavini (Vinski Gasparini 1973: 62: 5) te Siógrad II, Palotabozsok, Bakóca i Kemece III u Mađarskoj (Mozsolics 1985: T. 42: 8; T. 70: 8; T. 87: 4; T. 183: 14). Srodan tip predstavljaju i sjekire kod kojih se ukras sastoji ne od tri nego od dva viseća rebra u obliku slova V i koje su između ostalog zabilježene u srijemskim ostavama Dobrinzi (Popović 1994: T. 8: 2) i Bingula Divoš (Vinski Gasparini 1973: T. 84: 27), zatim u ostavi Veliko Nabrđe kod Slavenskog Broda (Vinski Gasparini 1973: T. 46: 2) te jednom kao pojedinačni nalaz u Lici (Žeravica 1993: T. 34: 460). S nalazom iz Vrela mogu se tipološki povezati i sjekire bez ušice sa sličnim ukrasom te nešto manje istaknutim zadebljanjem ruba tuljca kao što su, npr., primjerci iz ostava Šumatac u sjeverozapadnoj Bosni (König 2004: T. 8: 5), Otok-Privlaka, Bizovac i Budinščina u sjevernoj Hrvatskoj (Vinski Gasparini 1973: T. 27: 11; T. 36: 16; T. 78: 1–2), Jakovo kod Beograda (Tasić 1975: T. 27: 14) ili Markovac-Grunjac u srpskom dijelu Banata (Jovanović 2010: T. 14: 79). U usporedbi sa sjekirom iz Vrela ovi navedeni nalazi imaju međutim mnogo veći razmak između ruba otvora i ornamenta.

zum Beil aus Vrelo ist bei den letztgenannten Beispielen der Abstand zwischen dem Tüllenrand und den Rippen deutlich größer.

Bei allen erwähnten Depots handelt es sich um Funde der älteren Urnenfelderzeit bzw. der Phase II in Kroatien nach Vinski Gasparini, Stufe II in Serbien nach Vasić und des Horizontes Kurd in Ungarn nach Mozsolics (siehe König 2004: Tab. 2). Beim jetzigen Forschungsstand zeichnet sich für diese Beilform ein Verbreitungsraum im südlichen Karpatenbecken ab. Interessanterweise kommt ein Beil mit gleicher Ziermuster wie in Vrelo im Depot Brodski Varoš auf dem gegenüberliegenden Savaufer bzw. in Sichtweite des Siedlungsplateaus vor.

Sve spomenute ostave iz okolnih regija datiraju u vrijeme starije faze kulture polja sa žarama odnosno u fazu II u Hrvatskoj prema K. Vinski Gasparini, stupanj II u Srbiji prema R. Vasiću i horizont Kurd u Mađarskoj prema A. Mozsolics (König 2004: Tab. 2). Prema sadašnjem stanju istraživanja, može se pretpostaviti kako su sjekire ovog oblika karakteristične prije svega za južni dio Karpatske kotline. Interesantno je kako jedna sjekira s istim ukrasom kao kod primjerka iz Vrela pronađena upravo u ostavi Brodski Varoš na susjednoj obali Save odnosno u vidnom polju naseobinskog platoa.

Abb. 1 Funde aus Vrelo bei Bosanski Brod, Siedlungsbereich
Sl. 1 Brončani nalazi iz naselja Vrelo kod Bosanskog Broda

Einige Jahrhunderte jünger ist das zweite Tüllenbeil aus Vrelo (Abb. 1: 2). Kleine, unverzierte Beile mit entsprechendem Körperumriss kommen in den späturnenfelderzeitlichen Depots Grapska und Tešanj vor (König 2004: T. 59C; T. 77: 7). Beide Fundorte liegen ca. 40 km südlich von Vrelo auf dem Fluss Bosna (Grapska) (Karte 5: 14–16), beziehungsweise im Flusstal Usora, rechter Neben des Bosna (Tešanj). Vergleichbar mit dem Fund aus Vrelo ist auch ein Einzelfund aus Batkovići bei Bijeljina im nordöstlichen Bosnien (Žeravica 1993: T. 21: 275). Mit seinen 6,4 cm ist das Beil aus Vrelo allerdings der kleinste unter den bisher bekannten Vertreter dieser Form. In die Zeit der Stufe Ha B3 bzw. ins 9. Jh. v. Chr. datieren noch unverzierte Beile gleicher Grundform, aber mit einer deutlich unter dem Wulst positionierter Öse wie

Druga šuplja sjekira iz naselja Vrelo nekoliko je stoljeća mlađa (sl. 1: 2). Male, neukrašene sjekire sličnog oblika zabilježene su u ostavama iz kasne faze kulture polja sa žarama u Tešnju i Grapskoj (König 2004: T. 59C; T. 77: 7). Oba mjesta nalaze se oko 40 km južno od Vrela na rijeci Bosni (Grapska) (karta 5: 14–16), odnosno u dolini rijeke Usore, desne pritoke Bosne (Tešanj). Sličnosti sa primjerkom iz Vrela pokazuje i jedan pojedinačni nalaz iz Batkovića kod Bijeljine u sjeveroistočnoj Bosni (Žeravica 1993: T. 21: 275). Sa svega 6,4 cm ukupne dužine sjekira iz Vrela međutim je najmanji poznati primjerak. U vrijeme stupnja Ha B3 odnosno u 9. st. pr. Kr. datiraju i slične sjekire, no sa znatno niže postavljenom ušicom, kao što su recimo primjerci iz ostava Gajina pećina i Matijevići zapadno od Une (Vinski Gasparini 1973:

sie z. B. aus den kroatischen Hortfunden in Gajina Pećina und Matijevići, unmittelbar westlich der Una (Vinski Gasparini 1973: T. 128: 11; T. 129: 4–5) oder aus Adaševci in osten Syrmien (Vinski Gasparini 1973: T. 130: 2). Bisherige Funde von kleinen unverzierten Tüllenbeilen gleicher Form wie in Vrelo konzentrieren sich im nordbosnischen Raum um den Fluss Bosna und sind vermutlich als eine lokale Variante des späturnenfelderzeitlichen Tüllenbeilkreises Westbalkans zu interpretieren, oder Phase HaB3 (Karte 5).

In die gleiche Zeit datiert vermutlich auch das gewundene Objekt aus dickem Bronzedraht unbekannter Funktion (Abb. 1: 3). Ausschlaggebend für die Datierung ist die Parallele aus der kleinen Nekropole in Tešanj. Ein sehr ähnlicher Gegenstand wurde dort in einem Grab zusammen mit einer konischen und auf der Vorderseite verzierten Gürtelschließe gefunden (Truhelka 1907: 57). Bei der Gürtelschließe handelt es sich um eine charakteristische späturnenfelderzeitliche Schmuckform, die bislang nur im Raum Nordbosniens nachgewiesen wurde (Gavranović 2016: Abb. 5).

Vorwiegend aus dem Grabkontext stammen auch die meisten Vergleiche für den Armring aus Vrelo (Abb. 1: 4). Eine ähnliche Verzierung aus schrägen und vertikalen Ritzlinien auf der Vorderseite zeigen beispielsweise die Funde aus dem Grab 17 in Jablanica (Gavranović 2011: T. 18: 3), aus einigen frühen Bestattungen in Donja Dolina (Čović 1961: Y21) sowie aus den zerstörten Gräber in Nević Polje bei Travnik in Zentralbosnien (Gavranović 2011: T. 21: 5). Im Unterschied zum Stück aus Vrelo haben die genannten Armringe jedoch meistens verjüngte Enden. Die zerstörten Gräber aus Nević Polje datieren zwischen dem 10. und 7. Jh. v. Chr., während die Funde aus Jablanica und Donja Dolina anhand der im Grab vorliegenden Fibeln in die Stufen Ha C1 (Donja Dolina–zweischleifige Bogenfibel mit dreieckigem Fuß) bzw. Ha C2–Ha D1 (Jablanica–kleine Kahnfibel lokalen Typs) zeitlich einzuordnen sind.

Chronologisch nicht näher einzugrenzen sind die halbrunden Bronzeknöpfe (Abb. 1: 5), die von der älteren Urnenfelderzeit bis in die frühe Eisenzeit in kaum veränderter Form sowohl als Teile der Grabtracht (Gürtelgarnitur) als auch in Depots auftreten (z. B. Čović 1961: Y23; König 2004: T. 20B: 17; T. 22a: 8–233). In Anbetracht der übrigen Bronzen, die zusammen ins Museum kamen (Abb. 1: 2–4), scheint auch hier eine Datierung in die späte Urnenfelderzeit am wahrscheinlichsten.

Jamakovića Gradina, Krasulje, Gde. Ključ.

Die Höhensiedlung Jamakovića Gradina liegt im nordwestlichen Bosnien, ca. 7 km nördlich der Stadt Ključ und 4,5 km westlich der Sana, die an diesem Abschnitt durch eine Schlucht fließt und 2 Kilometer weiter nördlich das etwas breitere Tal um die Stadt Sanski Most erreicht (Karte 5: 1). Es handelt sich um ein 80 x 50 Meter großes Plateau auf dem 1962 die Grabung unter Leitung von Z. Marić durchgeführt wurde. Die Funde aus der 1 Meter mächtigen Kulturschicht wurden als spätbronze- und früheisenzeitlich bezeichnet, allerdings ohne begleitende Abbildungen (Čović 1988: 147). Das Beil stammt aus dem Siedlungsbereich und wurde dem Museum der Stadt Ključ abgegeben.

T. 128: 11; T. 129: 4–5) ili pak iz Adaševaca u istočnom Srijemu (Vinski Gasparini 1973: T. 130: 2). Dosadašnji nalazi malih neukrašenih sjekira poput primjerka iz Vrelo koncentrirani su uglavnom na sjeverobosanski prostor oko donjeg toka rijeke Bosne te se vjerojatno mogu interpretirati kao jedna od lokalnih varijanti zapadnobalkanskih šupljih sjekira kasne faze kulture polja sa žarama odnosno vremena Ha B3 (karta 5).

U isto vrijeme datira vjerojatno i predmet od više puta savijene debele, brončane žice bez jasno određive funkcije (sl. 1: 3). Za kronološko određivanje ključna je paralela iz male nekropole u Tešnju. Jedan vrlo sličan predmet pronađen je ovdje u grobu zajedno s koničnom i na prednjoj strani ukrašenom pojasnom kopčom (Truhelka 1907: 57). Ovakve pojasne kopče karakteristična su forma nakita kasne faze kulture polja sa žarama koja je za sada pronađena samo na prostoru sjeverne Bosne (Gavranović 2016: sl. 5).

U grobnom kontekstu pronađena je i većina analogija za malu narukvicu iz Vrelo (sl. 1: 4). Sličan ukras kratkih horizontalnih i kosih linija može se primjerice uočiti na nalazima iz groba 17 u Jablanici (Gavranović 2011: T. 18: 3), na nekim narukvicama iz ranih grobova groblja u Donjoj Dolini (Čović 1961: Y21) kao i na primjercima iz uništenih grobova u Nević Polju kod Travnika u središnjoj Bosni (Gavranović 2011: T. 21: 5). Za razliku od narukvice iz Vrelo, navedeni primjerci imaju međutim uglavnom krajeve koji se sužavaju. Uništeni grobovi iz Nević Polja mogu se datirati u razdoblje između 10. i 7. st. pr. Kr, dok se grobovi iz Jablanice i Donje Doline na osnovi fibula datiraju u vrijeme stupnja Ha C1 (dvočetljava fibula s trokutastom nogom iz Donje Doline) odnosno stupnja Ha C2–Ha D1 (mala čunasta fibula lokalne forme iz Jablanice).

Mala konična dugmad ne ubraja se u kronološki relevantne forme (sl. 1: 5) jer se u gotovo nepromijenjenom obliku pojavljuju od rane faze kulture polja sa žarama do u željezno doba i to kao dijelovi grobne nošnje (pojasne garniture) ali i u ostavama (Čović 1961: Y23; König 2004: T. 20B: 17; T. 22a: 8–233). Uzimajući u obzir dataciju ostalih brončanih predmeta koji su zajedno dospjeli u muzej (sl. 1: 2–4), čini se kako je datacija u vrijeme kasne faze kulture polja sa žarama najvjerojatnija.

Jamakovića Gradina, Krasulje, općina Ključ

Naselje Jamakovića Gradina nalazi se u sjeverozapadnoj Bosni, oko 7 km sjeverno od grada Ključa i oko 4,5 km zapadno od toka rijeke Sane koja se na ovoj dionici probija kroz usku kotlinu te prema sjeveru dopijeva do prostranije doline u kojoj je smješten Sanski Most (karta 5: 1). Samo naselje čini jedan 80 x 50 m veliki plato na kojem su 1962. provedena iskopavanja pod vodstvom Z. Marića. Nalazi iz kulturnog sloja dubine oko jedan metar datirani su u kasno brončano i rano željezno doba, no ne postoje nikakve popratne ilustracije ili opisi (Čović 1988: 147). Šuplja sjekira pronađena je na području naselja te je predana muzeju u Ključu.

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 2). – L. 9 cm; Dm. 3 cm; Gew. 206 g. – Muzej Ključ, ohne Inv.

Unverziertes Tüllenbeil mit breitem, halbkugeligem Tüllenwulst. Die auffällige Tüllenverstärkung ist deutlich abgesetzt vom restlichen Beilkörper. Der Übergang zwischen Schmal- und Breitseiten ist durch scharfe Kanten betont. Die Klinge breitet sich etwas aus, die Schneide selbst ist leicht gebogen. Die vertikale Öse setzt am Unterteil des verbreiterten Tüllenrandes an. Hell- bis dunkelbraune Patina. Bis auf schartige Tüllenmündung sind weitere Abnutzungsspuren makroskopisch nicht sichtbar.

Chronologie und Verbreitung

Die besten Vergleiche für das kleine unverzierte Tüllenbeil mit dem charakteristischen Wulst finden sich in den umliegenden Landschaften West- und Südwestbosnien, wie z. B. in Donji Unac, Grezovo bei Jajce oder Krakače bei Cazin (Žeravica 1993: T. 21: 266; T. 21: 270; T. 23: 308). Wichtig für die Datierung ist der Hortfund Osredak bei Bosanska Krupa in dem die Beile (ursprünglich wohl 17 Stück, nur 13 erhalten) zusammen mit einer großen einschleifigen Bogenfibel vom Typ Golinjevo mit flachem Bügelquerschnitt und zwei Vasenkopfnadeln vorkommen (König 2004: T. 61). Bei der Fibel handelt sich um die jüngste Variante des Typs Golinjevo, die ins 9. Jh. v. Chr. datiert (Čović 1971: 27; König 2004: 138). Hinzuweisen ist noch auf den Beitrag von S. Pabst in dem alle westbalkanischen Varianten des Typs Golinjevo als zeitgleiche, regionale Phänomene des 11. und 10. Jh. v. Chr. aufgefasst wurden (Pabst 2009: 12). Dieser divergierende Datierungsansatz der großen Fibeln kann jedoch ausgerechnet durch die kleinen Beile aus Osredak nicht unterstützt werden, die sie in allen Merkmalen (geringe Länge, tief gesetzte Öse) eindeutig als späturnenfelderzeitlich zu erkennen sind (Wanzek 1989: 77). Einen sehr ähnlichen Wulst und die tief sitzende Öse zeigen auch die drei Gussformen aus der zwischen dem 9. und 7. Jh. v. Chr. datierten Pfahlbausiedlung Ripač an der Una bei Bihać, obwohl die Gussformen etwas länger als die meisten bisher gefundenen Tüllenbeile sind (Wanzek 1989; Žeravica 1993: T. 22: 284–287). Jedenfalls scheint die eigentümliche Wulstform ein regionales Merkmal der Tüllenbeile West- und Südwestbosniens zu sein, das im 9. Jh. Chr. in den örtlichen Werkstätten, wie z. B. Ripač, entwickelt wurde (Karte 5).

Grab- und Depotfunde**Podnovlje, Gde. Doboj**

Die vier Bronzegegenstände aus Podnovlje wurden im Jahr 2005 abgekauft und stammen wahrscheinlich aus dem gleichen Fundkontext. Ein Zusammenhang mit der im Jahr 1966 entdeckten Urnenekropole der Gruppe Barice–Gređani (Belić 1966: 27) ist nahe liegend (Karte 2: 7). Im Inventarbuch des Museums Doboj wird der Fund allerdings als Depot geführt.

Funde:

1. Nadel (Abb. 3: 1) – L. 4,8 cm; Gew. 6 g. – Regionalni Muzej Doboj, ohne Inv.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 2) – dužina 9 cm; promjer otvora 3 cm; težina 206 g – Muzej Ključ, bez inv. br.

Neukrašena šuplja sjekira s proširenim, polukuglastim rubom tuljca. Glomazni rub jasno je odvojen od ostatka tijela. Prijelaz između bočnih i prednjih strana oštar je i naglašen. Sječivo se trapezasto proširuje, dok je sama oštrica lagano zaobljena. Ušica počinje u donjem dijelu proširenog ruba tuljca. Svijetlosmeđa i smeđa patina. Osim krnje oštrice, makroskopski se ne mogu primijetiti znatnija oštećenja nastala mogućom uporabom.

Abb. 2 Tüllenbeil aus Jamakovića Gradina bei Ključ, Siedlungsreich

Sl. 2 Šuplja sjekira iz naselja Jamakovića Gradina kod Ključa

Kronologija i rasprostriranje

Najbolje analogije za malu neukrašenu sjekiru s karakterističnim zadebljanjem ruba mogu se pronaći u okolnim nalazištima zapadne i jugozapadne Bosne kao što su primjerci iz Donjeg Unca, Grezova kod Jajca ili Krakača kod Cazina (Žeravica 1993: T. 21: 266; T. 21: 270; T. 23: 308). Za dataciju je osobito značajna ostava iz Osredka kod Bosanske Krupe u kojoj su male sjekire ove varijante pronađene zajedno s velikom jednopetljustom lučnom fibulom tipa Golinjevo gotovo ravnog presjeka luka te s dvije igle s vazolikom glavicom (König 2004: T. 61). Fibula se na osnovi presjeka luka može pripisati najmlađim varijantama tipa Golinjevo koje uglavnom datiraju u 9. st. pr. Kr. (Čović 1971: 27; König 2004: 138). U ovom kontekstu treba spomenuti kako je u svom radu iz 2009. godine S. Pabst sve varijante ovog tipa zapadnobalkanskih jednopetljustih fibula okarakterizirala kao istodobne, regionalne forme 11. i 10. st. pr. Kr. (Pabst 2009: 12). No upravo male neukrašene sjekire iz ostave Osredak koje prema svim svojim osobinama (dimenzije, niski položaj ušice) jasno upućuju na vrijeme kasne faze kulture polja sa žarama, nisu u skladu s visokim datiranjem svih fibula tipa Golinjevo (Wanzek 1989: 77). Vrlo sličan zadebljan rub tuljca s nisko postavljenom ušicom pokazuju i tri kalupa za sjekire iz sojeničkog naselja Ripač na Uni kod Bihaća čije se postojanja

Bronzenadel mit doppelkonischem Kopf und abgeflachter Oberseite. Auf dem oberen Kopfkonus befinden sich sehr flache Ritzungen in etwas größerem Abstand, während die Unterseite durch vier tiefe Rillen bzw. horizontale Kanneluren verziert ist. Der Schaft ist gekrümmt und abgebrochen.

2. Applikation? (Abb. 3: 2) – L. 4 cm; Gew. 9 g. – Regionalni Muzej Doboj, ohne Inv.

Sanduhrförmiger Bronzeblech mit zwei viereckigen, kurzen Stiften, vermutlich Teile der Befestigungsvorrichtung.

3. Halsringfragment (?) (Abb. 3: 3) – L. 8,5 cm; Gew. 37 g. – Regionalni Muzej Doboj, ohne Inv.

Halsfragment unregelmäßigen, ovalen Querschnitts.

4. Bronzedraht (Abb. 3: 4) – Gew. 4 g. – Regionalni Muzej Doboj, ohne Inv.

Gewickelter Bronzedraht runden Querschnitts.

nje datira u vrijeme između 9. i 7. st. pr. Kr. iako su sami kalupi nešto duži nego dosad poznati brončani primjerci (Wanzek 1989; Žeravica 1993: T. 22: 284–287). Zaključno se može konstatirati kako je neobični, zadebljani rub regionalna značajka malih neukrašenih sjekira zapadne i jugozapadne Bosne koja je, prema svemu sudeći, i osmišljena u domaćim radionicama tijekom 9. st. pr. Kr. (karta 5).

Grobni nalazi i ostave

Podnovlje, općina Doboj

Četiri brončana predmeta iz Podnovlja otkupljena su 2005. godine te se može pretpostaviti kako najvjerojatnije pripadaju istom kontekstu. Vrlo je moguće je kako je riječ o nalazima povezanim sa 1966. godine otkrivenim i djelomice istraženim paljevinskim grobovima grupe Barice–Gređani u Podnovlju (Belić 1966: 27) (karta 2: 7). U inventarnoj knjizi muzeja u Doboju ovaj nalaz ipak je zaveden kao ostava.

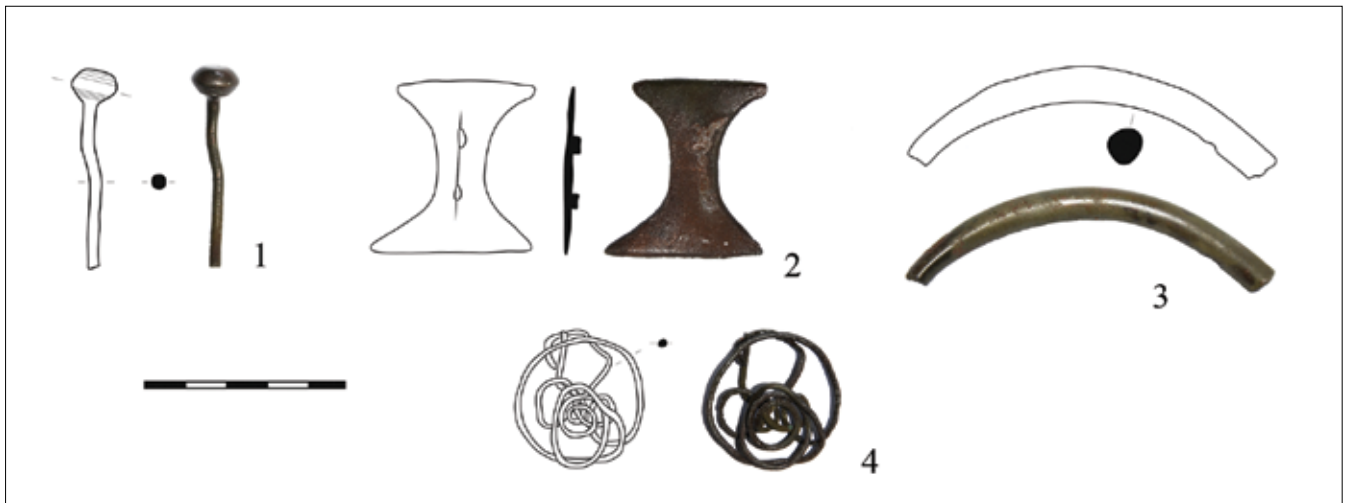

Abb. 3 Funde aus Podnovlje bei Doboj
Sl. 3 Nalazi iz Podnovlja kod Doboja

Chronologie und Verbreitung

Das kleine Fundensemble aus Podnovlje lässt sich in erster Linie anhand der charakteristischen Nadel datieren (Abb. 3: 1). Dieser Schmucktyp kommt sowohl in den Brandgräbern der Gruppe Barice–Gređani wie z. B. in Mala Brusnica bei Brod (Belić 1964: Grab 6) oder dem eponymen Fundplatz Barice bei Gračanica (Čović 1958: Grab 7) als auch in den zeitgleichen (Ha A1) Depots Kućišta am bosnischen Saveufer (König 2004: T. 3: 54) sowie Poljanci II (Miklik Ložuk 2009: 83), Bošnjaci und Gornja Vrba auf der gegenüberliegenden kroatischen Seite vor (Vinski Gasparini 1973: T. 30A: 13; T. 51: 19). Vergleichbare Nadeln finden sich auch im Depot der älteren Urnenfelderzeit aus Donji Petrovci im Ostsyrmien (Popović 1994a: T. 23) sowie in den zeitgleichen Funden Brestovik I an der Donau bei Belgrad (Garašanin 1975: T. 7: 9) und Novi Bečej im Banat (Nađ 1955: T. 3: 4). Wie mehrere Grab- und Depotfunde zeigen, war dieser Nadeltyp südlich der Save-Donau Linie bzw. in der hügeligen Landschaft Zentralserbiens ebenfalls verbreitet (Vasić 2003: 72–73).

Nalazi:

1. Igla (sl. 3: 1) – dužina 4,8 cm; težina 6 g – Regionalni muzej Doboj, bez inv. br.

Brončana igla s bikoničnom glavicom zaravnjene gornje strane. Na gornjem konusu glavice nalaze se tri plitke horizontalne linije u većem razmaku, dok je donja strana ukrašena dubljim, brazdastim kanelirama. Igla je zakrivljena i nedostaje joj donji dio.

2. Aplikacija (?) (sl. 3: 2) – dužina 4 cm; težina 9 g – Regionalni muzej Doboj, bez inv. br.

Brončani predmet u obliku pješčanog sata s dvije kratke, pravokutne znakovice, vjerojatno za pričvršćivanje.

3. Dio ogrlice (?) (sl. 3: 3) – dužina 8,5 cm; težina 37 g – Regionalni muzej Doboj, bez inv. br.

Fragment brončane ogrlice nepravilnoga, ovalnog presjeka.

4. Brončana žica (sl. 3: 4) – težina 4 g – Regionalni muzej Doboj, bez inv. br.

Klupko brončane žice kružnog presjeka.

Auch bei dem Ringfragment (Abb. 3: 3) lassen sich im Hinblick auf den Querschnitt Entsprechungen sowohl aus dem Grabkontext der älteren Urnenfelderzeit wie z. B. in der Nekropole Popernjak bei Županja (Marijan 2010: T. 70: 10–12) als auch aus den benachbarten nordbosnischen (König 2004: T. 4: 79; T. 31: 7) und slawonischen (Vinski Gasparini 1973: T. 50: 3; T. 71: 22) Depotfunden anführen. Das gleiche gilt auch für die Bronzeblechapplikation und Bronzedraht (Abb. 3: 2, 4), die ebenfalls sowohl aus Brandbestattungen als auch aus Depots bekannt sind (König 2004: T. 4: 60).

Falls man die vier alturnenfelderzeitliche Objekte aus Podnovlje tatsächlich als einen geschlossenen Fund betrachtet, ist die Interpretation im Sinne eines Grabfundes doch wahrscheinlicher als die im Inventarbuch eingetragene Beschreibung als Depot. Erschwerend ist auch der Umstand, dass alle vier Objekte nachträglich behandelt wurden, so dass eventuelle Feuerwirkungen bei der jetzigen Oberfläche nicht mehr sichtbar sind. Schaut man jedoch auf den Inhalt der zeitgleichen Depotfunde aus Nordbosnien, Kroatien und Serbien wird man feststellen, dass sie regelhaft größere Anzahl an Objekten enthalten, die sich funktionell unterschiedlichen Gruppen (Waffen, Gerätschaften, Schmuck) zuweisen lassen (Hansen 1994: Abb. 208–209). Reine Schmuckdepots der älteren Urnenfelderzeit mit einer angedeuteten Trachtausstattung (Nadel + Ring) wurden bislang weder in Nordbosnien noch in den angrenzenden Landschaften des südlichen Karpatenbeckens entdeckt, wengleich die Kombination Nadel + Armring in den größeren, komplexeren Depots durchaus vertreten ist (z. B. Vinski Gasparini 1973: T. 44: 15, 29; Popović 1975: T. 25: 1, 9; 1975a: T. 43: 4, 6; 1994: T. 17–18; 1994a: T. 22–23; König 2004: T. 1: 54, 29).

Die Schmuckkombination aus Nadel, Hals oder Beinring und Applikation macht es allerdings auch nicht leicht den Fund eindeutig als Grab zu charakterisieren, weil Brandbestattungen mit mehreren Bronzen innerhalb der Gruppe Barice–Gredani selten auftreten. Die wenigen Beispiele sind z. B. Grab 7 aus Barice (Čović 1958), Grab 51 aus Dejanovića humke (Ludajić 2010) oder Grab 14 aus Popernjak (Marijan 2010). In den fünf bislang entdeckten Gräbern aus Podnovlje konnten jedenfalls keine Bronzefunde gefunden werden (Belić 1966).

Batković, Gde Bijeljina

Das Dorf Batković liegt im nordostbosnischen Flachland zwischen der Save Niederung und dem Unterlauf der Drina bzw. im zentralen Teil des Semberija (Karte 4: 18). Im Jahr 1966 entdeckte man während Bauarbeiten am Flur Crkvina ca. 20 Brandbestattungen in Urnen (Karte 3: 8). In den anschließenden Ausgrabungen des Museums aus Tuzla konnten noch 12 weitere Gräber dokumentiert werden (Kosorić 1967). Es handelte sich um die für die ältere Urnenfelderzeit typischen Bestattungen der Gruppe Barice–Gredani.

Über die Fundumstände der zwei Lanzenspitzen ist nichts bekannt. Die Tatsache, dass sie ins Museum gemeinsam kamen sowie der vergleichbare Erhaltungszustand und chronologische Nähe, weisen auf den gleichen Fundzusammenhang hin. Aus Batković stammen noch zwei kleinere, jüngere Tüllenbeile (siehe unten).

Kronologija i rasprostriranje

Mala skupina nalaza iz Podnovlja može se kronološki determinirati prije svega na osnovi karakteristične igle (sl. 3: 1). Ovaj tip nakita poznat je iz paljevinskih grobova grupe Barice–Gredani kao što su primjerice Mala Brusnica kod Broda (Belić 1963: grob 6) ili pak eponimna nekropola Barice kod Gračanice (Čović 1958: grob 7) kao i iz istodobnih ostava stupnja Ha A1 kao što su npr. Kućišta na bosanskoj strani Save (König 2004: T. 3: 54) ili Poljanci II (Miklik Lozuk 2009: 83), Bošnjaci i Gornja Vrba (Vinski Gasparini 1973: T. 30A: 13; T. 51: 19) na susjednoj hrvatskoj obali. Ovakve igle zastupljene su s više primjeraka i u ostavi starije faze kulture polja sa žarama iz Donjih Petrovaca u istočnom Srijemu (Popović 1994a: T. 23) kao i u istovremenim nalazima iz Brestovika I na Dunavu kod Beograda (Garašanin 1975: T. 7: 9) i Novog Bečaja u Banatu (Nađ 1955: T. 3: 4). Ovaj tip igle bio je raširen i južno od linije Sava – Dunav odnosno u brežuljkastom predjelu središnje Srbije gdje je registriran u više grobnih nalaza i ostava (Vasić 2003: 72–73).

I za ulomak ogrlice ili eventualno nanogvice (sl. 3: 3) postoje odgovarajuće analogije sličnog presjeka kako u grobovima starije faze kulture polja sa žarama kao npr. u nekropoli Popernjak kod Županje (Marijan 2010: T. 70: 10–12) tako i u okolnim sjeverobosanskim (König 2004: T. 4: 79; T. 31: 7) i slavonskim ostavama ovoga vremena (Vinski Gasparini 1973: T. 50: 3; T. 71: 22). Isto se može potvrditi u slučaju brončanih aplikacija i smotane žice (sl. 3: 2, 4) koji su također zabilježeni i u ostavama i u paljevinskim grobovima ovog razdoblja (König 2004: T. 4: 60).

Ako bi skupinu predmeta iz Podnovlja doista razmatrali kao zatvoreni nalaz, interpretacija kako je riječ o grobnim nalazima ipak se čini vjerojatnijom nego informacija iz inventarne knjige koja ih označava kao ostavu. Dodatnu poteškoću predstavlja činjenica kako su sva četiri objekta naknadno restaurirana odnosno tretirana te se eventualni tragovi gorenja ne mogu primijetiti na današnjoj površini. No pogleda li se sadržaj istovremenih ostava iz sjeverne Bosne, Hrvatske i Srbije, može se ustanoviti kako se redovito radi o većim skupinama objekata koji se prema svojoj primarnoj funkciji mogu podijeliti u veće skupine kao što su oružje, oruđe i nakit (Hansen 1994: sl. 208–209). Ostave starije faze kulture polja sa žarama koje se sastoje isključivo od nakita odnosno od posredno naznačene osnovne strukture nošnje (igla i nanogvica/narukvica) za sada nisu poznate ni iz sjeverne Bosne a niti iz susjednih regija južne Karpatske kotline iako je sama kombinacija igla i narukvica itekako zastupljena kao dio složenijih, većih ostava (npr. Vinski Gasparini 1973: T. 44: 15, 29; Popović 1975: T. 25: 1, 9; 1975a: T. 43: 4, 6; 1994: T. 17–18; 1994a: T. 22–23; König 2004: T. 1: 54, 29).

No kombinacija nakita od igle, ogrlice/nanogvice i aplikacije ne pokazuje sama po sebi kako je riječ o grobnom nalazu jer su paljevinski grobovi s većim brojem brončanih predmeta unutar grupe Barice–Gredani iznimno rijetki. Od bogatije opremljenih grobova mogu se istaknuti grob 7 iz Barica (Čović 1958), grob 51 iz Dejanovića humke (Ludajić 2010) ili grob 14 iz Popernjaka (Marijan 2010). U pet dosad istraženih grobova iz Podnovlja nisu međutim pronađeni nikakvi metalni predmeti (Belić 1966).

Funde:

1. Lanzenspitze (Abb. 4: 1) – Depotfund (?) – L. 29,8 cm; Dm. der Tülle 2,1 cm; Gew. 309 g. – Muzej Semberije Bijeljina, Inv. A136.

Lanzenspitze mit geschweiftem („geflamtem“) Blatt und einer mäßig spitz zulaufender, glatter Tülle. Der freie Tüllenteil unterhalb des Blattansatzes ist lang und besitzt zwei seitliche Löcher. Am Tüllenmund befinden sich zwei umlaufende Ritzlinien. An der Blattschneide sind Beschädigungen/Abnutzungsspuren zu sehen.

2. Lanzenspitze (Abb. 4: 2) – Depotfund (?) – L. 28,1 cm; Dm. der Tülle 2,2 cm; Gew. 153 g. – Muzej Semberije Bijeljina, Inv. A137.

Lanzenspitze mit geschweiftem, profiliertem Blatt und einer ab dem Blattansatz rhombisch profilierter Tülle. An die rhombische Tülle schließen sich zwei, ebenfalls im Querschnitt rhombisch erscheinende Blattrippen an, die die Form des Blattrandes bzw. der Schneide verfolgen. Am langen, freien Tüllenteil unterhalb des Blattes befinden sich zwei seitliche Löcher und ein weiteres Loch auf der Querseite. Die Blattschneide weist Beschädigungen/Abnutzungsspuren auf.

Batković, općina Bijeljina

Selo Batković smješteno je u nizinskom prostoru sjeveroistočne Bosne između Save i donjeg toka rijeke Drine odnosno u središnjem dijelu Semberije (karta 4: 18). Prilikom građevinskih radova 1966. godine na lokalitetu Crkvina otkriveno je oko 20 paljevinskih grobova u urnama. U naknadnim iskopavanjima muzeja iz Tuzle dokumentirano je još 12 grobova (Kosorić 1967). Svi grobovi odgovarali su tipičnim ukopima starije faze kulture polja sa žarama grupe Barice–Gređani.

O pronalasku dvaju vrhova koplja ne postoje nikakvi podaci. Činjenica kako su oba predmeta dospjela zajedno u muzej kao i slično stanje očuvanosti te na kraju i kronološka bliskost, upućuju da je riječ o nalazima iz istog konteksta. Iz Batkovića potječu još dvije male, znatno mlađe šuplje sjekire (vidi niže).

Nalazi:

1. Vrh koplja (sl. 4: 1) – Ostava (?) – dužina 29,8 cm; promjer otvora na tuljcu 2,1 cm; težina 309 g – Muzej Semberije Bijeljina, inv. br. A136.

Brončani vrh koplja s listom tzv. plamenastog oblika, od-

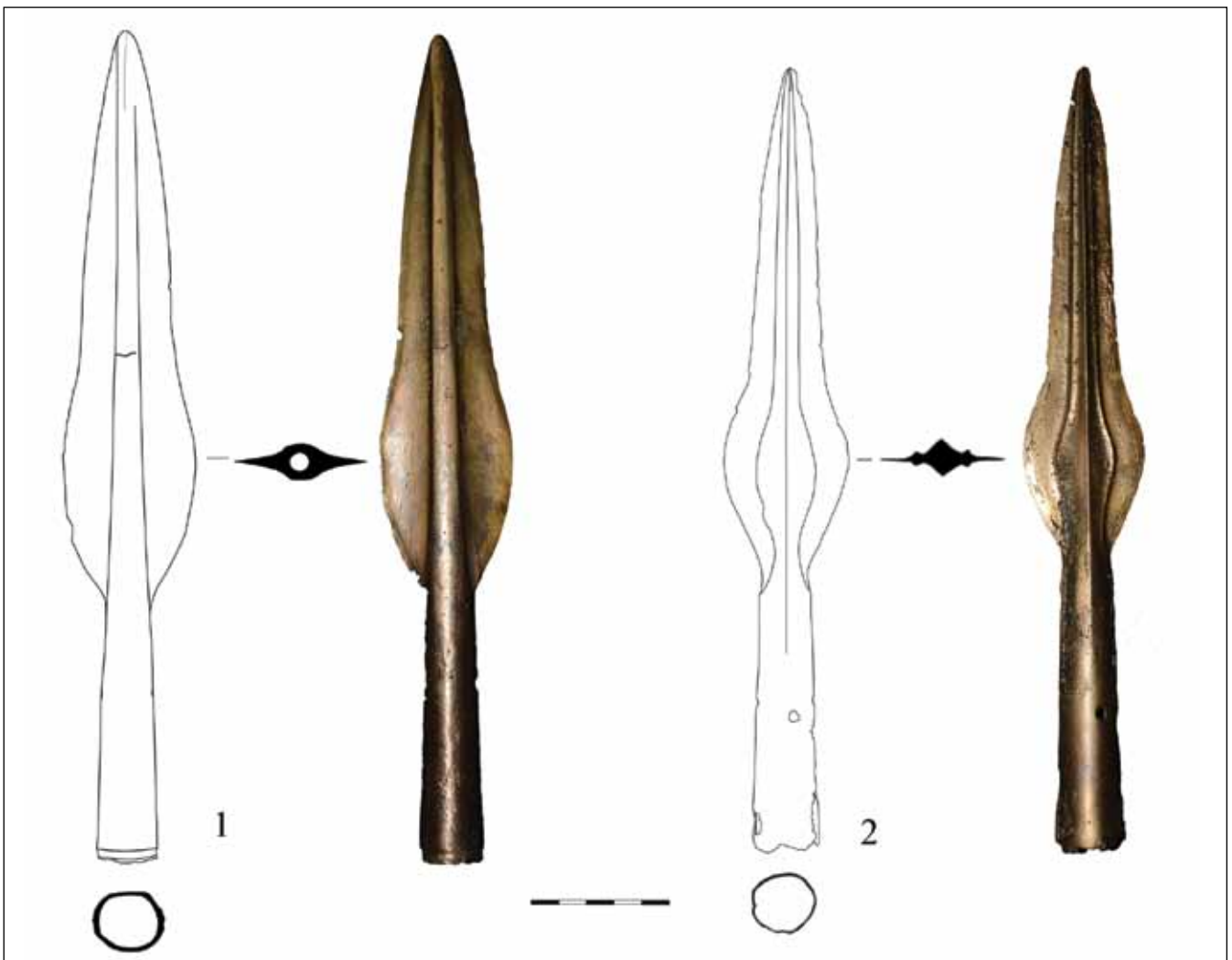

Abb 4 Lanzen spitzen aus Batković bei Bijeljina

Sl. 4 Vrhovi koplja iz Batkovića kod Bijeljine

Chronologie und Verbreitung

Beide Lanzen spitzen aus Batković entsprechen nach ihrer Proportionen und Gesamtlänge den aus angrenzenden Landschaften überlieferten Waffen der älteren Urnenfelderzeit bzw. der Stufe Ha A1 (Vasić 2015: 50). Lanzen spitzen mit „geflamtem“, nicht profiliertem Blatt und langem Tüllen teil (Abb. 4: 1) sind z. B. in den umliegenden slawonisch-syrmschen Horten Tenja, Brodski Varoš, Bingula Divoš (Vinski Gasparini 1973: T. 31: 11; T. 60: 6, 7; T. 78: 1) und Jakovo (Tasić 1975: T. 28: 8; Vasić 2015: T. 10: 133, 136, 139) zu verzeichnen. Als Vergleichsfunde aus den bosnisch-herzegowinischen Horten aus HaA1 Stufe können die Funde aus Majdan/Ridžali an der mittleren Bosna (Blečić Kavur, Jašarević 2014: T. 1: 2), Kućišta an der Save, Blatnica bei Tešanj und Roško Polje im südwestbosnischen Duvno – Karstfeld angeführt werden (König 2004: T. 1: 11; T. 13: 1; T. 26B: 1). Zeitgleiche Lanzen spitzen dieser Form kommen während der älteren Urnenfelderzeit auch im mitteleuropäischen Raum vor (Hansen 1994: 70; Řihovský 1996: 55; Gedl 2009: 66). Ein Charakteristikum der Funde aus dem südlichen Karpatenbecken scheint dabei die Verzierung des Tüllenrandes zu sein, die bei der Lanze aus Bataković aus zwei Rillen besteht (Hansen 1994: Abb. 40; König 2004: T. 81; Blečić Kavur, Jašarević 2014: Abb. 7).

Bei der zweiten Lanze aus Batković (Abb. 4: 2) handelt es sich um eine vorwiegend im südöstlichen Europa zwischen Nordungarn (Mozsolics 1986: T. 1: 14; T. 3: 9), Slawonien (Vinski Gasparini 1973; T. 31: 13; T. 50: 7; T. 67: 15) und Syrmien (Garašanin 1975a, T. 64: 10; Vasić 2015: T. 12–13) verbreitete Variante. Zu den wenigen Funden südlich der Save gehört die Lanzen spitze aus Majdan/Ridžali (Blečić Kavur, Jašarević 2014: T. 1: 3). Die meisten der genannten Parallelen sind entweder in der Blattmitte oder im oberen Blattdrittel abgebrochen oder, wie im Fall von Batković, in einem gebrauchten aber wohl nicht intentionell fragmentierten Zustand deponiert.

Ausgehend von den Analogien, sind die zwei Lanzen spitzen aus Batković wahrscheinlich als Rest eines alturnenfelderzeitlichen Depots auszulegen, zu dem vermutlich noch weitere Funde zuzuweisen sind. Hinzuweisen ist noch auf die Vergesellschaftung dieser beiden Lanzen spitzenvarianten, die in mehreren serbischen Depots beobachtet werden konnte (Vasić 2015: Tab 2: Varianten GboA und Gbma).

Betrachtet man die Gesamtverbreitung der Depots in Nordbosnien, so ist es auffällig, dass im nordöstlichen Teil des Landes (Semberija) bislang keine Funde aus der Stufe Ha A1 vorliegen, während in der angrenzenden Mikroregion an der unteren Bosna gleich vier Horte zutage treten (Karte 4). Wie der Fund aus Batković hindeutet, haben die momentanen Verbreitungstendenzen vermutlich eher was mit der Forschungsgeschichte bzw. dem Aufarbeitungsstand als mit dem tatsächlichen, raumbezogenen Depositionsmustern zu tun.

Velika Sočanica, Gde. Derventa

Velika Sočanica liegt in der hügeligen Landschaft zwischen den Flüssen Bosna und Ukrina, ca. 5 km südlich der

nosno s uvijenim stranama lista. Središnji tuljac nije profiliran i postupno se sužava prema vrhu. Dio tuljca ispod lista relativno je dug i posjeduje dvije rupice sa strane. Na samom rubu tuljca uočljive su dvije urezane linije. Na oštricama lista primjetni su tragovi oštećenja ili intenzivne uporabe.

2. Vrh koplja (sl. 4: 2) – Ostava (?) – dužina 28,1 cm; promjer otvora na tuljcu 2,2 cm; težina 153 g – Muzej Semberije Bijeljina, inv. br. A137

Brončani vrh koplja sa stepenasto profiliranim listom uvijenih strana. Od mjesta na kojem počinje list tuljac je romboidno profiliran. Na listu, uz tuljac, nalaze se dva rebra, također romboidnog profila, koja prate oblik ruba lista odnosno oštrice. Na dugom slobodnom tuljcu ispod lista nalaze se dvije rupe sa strane i jedna rupa na poprečnom dijelu. Oštrica lista pokazuje tragove oštećenja ili intenzivnog korištenja.

Kronologija i rasprostiranje

Prema proporcijama i ukupnoj dužini, oba koplja iz Batkovića odgovaraju tipovima ovog oružja iz starije faze kulture polja sa žarama odnosno stupnja Ha A1 u susjednim regijama (Vasić 2015: 50). Koplja s neprofiliranim listom plamenastog oblika i dugim tuljcem (sl. 4: 1) pronađena su između ostalog u susjednim slavonskim i srijemskim ostavama Tenja, Brodski Varoš, Bingula Divoš (Vinski Gasparini 1973: T. 31: 11; T. 60: 6, 7; T. 78: 1) i Jakovo (Tasić 1975: T. 28: 8; Vasić 2015: T. 10: 133, 136, 139). Analogije se mogu pronaći i u bosanskim ostavama stupnja Ha A1 Majdan/Ridžali na srednjem toku Bosne (Blečić Kavur, Jašarević 2014: T. 1: 2), Kućišta na Savi, Blatnica kod Tešnja i Roško Polje u jugozapadnobosanskom Duvanjskom polju (König 2004: T. 1: 11; T. 13: 1; T. 26B: 1). Istovremena koplja ovog oblika javljaju se i u središnjoj Europi (Hansen 1994: 70; Řihovský 1996: 55; Gedl 2009: 66). Kao prepoznatljiva osobina nalaza iz južnog dijela Karpatske kotline može se okarakterizirati ukras na tubu tuljca koji je na primjerku iz Batkovića izveden s dva žlijeba (Hansen 1994: sl. 40; König 2004: T. 81; Blečić Kavur, Jašarević 2014: sl. 7).

Kod drugog koplja iz Batkovića (sl. 4: 2) riječ je o varijanti pretežito rasprostranjenoj u jugoistočnoj Europi između sjeverne Mađarske (Mozsolics 1986: T. 1: 14; T. 3: 9), Slavonije (Vinski Gasparini 1973; T. 31: 13; T. 50: 7; T. 67: 15) i Srijema (Garašanin 1975a: T. 64: 10; Vasić 2015: T. 12–13). Među malobrojne primjerke pronađene južno od Save ubraja se i koplje iz spomenute ostave Majdan/Ridžali (Blečić Kavur, Jašarević 2014: T. 1: 3). Kod većine navedenih nalaza riječ je o kopljima prepolovljenim u središnjem dijelu ili odlomljenim u gornjoj trećini lista ili pak, kao u slučaju primjerka iz Batkovića, o oružju deponiranom u oštećenom ali ne i intencionalno fragmentiranom stanju.

Polazeći od poznatih analogija iz okolnih područja, dva koplja iz Batkovića najvjerojatnije se mogu pripisati nekoj ostavi rane faze kulture polja sa žarama koja je vjerojatno sadržavala i ostale predmete. Valja spomenuti i kombinaciju ovih dvaju tipova koplja koja se pojavljuje u nekoliko ostava iz Srbije (Vasić 2015: Tab. 2: Varianten GboA und Gbma).

Promatrajući rasprostiranje ostava u sjevernoj Bosni, uočljivo je kako u sjeveroistočnom nizinskom dijelu odnosno Semberiji dosad nisu zabilježeni nalazi iz stupnja Ha A1,

Stadt Derventa (Karte 3: 19). Die zwei Tüllenbeile stammen vom Flur Kula. Sie wurden zusammen abgekauft und besitzen eine vergleichbare Patina. Ein gemeinsamer Fundkontext, vermutlich Depot, ist demnach wahrscheinlich.

Funde:

1. Tüllenbeil (Abb. 5: 1) – Abgekauft im Jahr 1971 – L. 14 cm; Dm. der Tüllenöffnung 4 cm; Gew. 415 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 4605

Tüllenbeil mit ringförmig verdicktem Tüllenwulst und einer vertikalen Öse, die am unteren Teil der Verdickung ansetzt. Am unteren Ende der Öse befinden sich unregelmäßi-

dok su u susjednoj mikroregiji na donjem toku rijeke Bosne otkrivene ipak četiri ostave iz ovog razdoblja (karta 4). Vjerojatna ostava iz Batkovića naglašava još jednom kako su trenutačne tendencije rasprostiranja prije svega uvjetovane stanjem istraženosti i stupnjem obrade samih nalaza, a manje stvarnim prostornim konceptom prapovijesnih obrazaca deponiranja brončanih predmeta.

Velika Sočanica, općina Derventa

Velika Sočanica smještena je u brežuljkastom dijelu sjeverne Bosne između Bosne i Ukrajine, oko 5 km južno od Dervente (karta 3: 19). Dvije šuplje sjekire pronađene su na

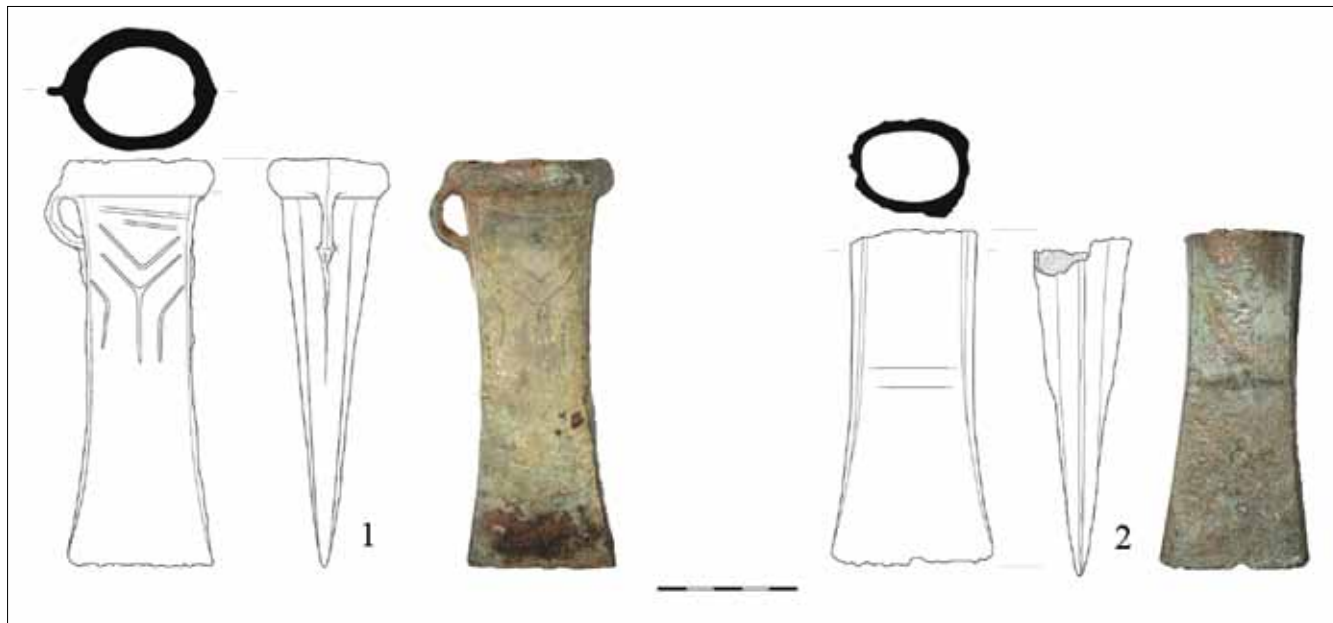

Abb. 5 Tüllenbeile aus Velika Sočanica bei Derventa

Sl. 5 Šuplje sjekire iz Velike Sočanice kod Dervente

ge Materialüberreste. Die Seiten sind leicht geschwungen, im unteren Teil ist der Beilkörper trapezförmig mit einer gerade abschließenden und abgenutzten Schneide. Unterhalb des verdickten Wulstes befinden sich zwei schwach ausgeprägte Horizontalrippen, darunter eine kurze V-Rippe und eine Y-Rippe mit zwei seitlichen Winkelrippen.

2. Tüllenbeil, erhalten im Mittel- und Unterteil (Abb. 5: 2) – Abgekauft im Jahr 1971. – L. 9,8 cm; Gew. 252 g. - Regionalni Muzej Doboj, Inv. 4604.

Das Schneidenteil bzw. Klinge ist trapezförmig und deutlich abgesetzt vom Beilkörper. Die Schneide verläuft gerade und weist starke Abnutzungsspuren auf.

Chronologie und Verbreitung

Das intakte Exemplar aus Velika Sočanica (Abb. 5: 1) vertritt eine für die jüngere Urnenfeldzeit des gesamten Karpatenbeckens und aller angrenzender Regionen bezeichnende Tüllenbeilform, die in der Forschung schon seit langem als ein Leittyp der Zeitstufe Ha B1 gilt (v. Brunn 1968: 47; Novotná 1970: 85; Vinski Gasparini 1973: 142; Mayer 1977; Kemenzei 1984: 53; Mozsolics 1985: 26; Wanzek 1989: 106; Říhovsky 1992: 206; König 2004: 101; Tarbay 2014: Fig. 10).

lokalitetu Kula. Oba primjerka zajedno su otkupljena od strane muzeja u Doboju i posjeduju sličnu patinu te se prema tome može pretpostaviti kako je riječ o nalazima iz istog konteksta, najvjerojatnije ostave.

Nalazi:

1. Šuplja sjekira (sl. 5: 1) – Otkupljena 1971. godine – dužina 14 cm; promjer otvora 4 cm; težina 415 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 4605.

Šuplja sjekira s prstenasto zadebljanim rubom tuljca i vertikalnom ušicom koja se gornjim krajem naslanja na donji dio zadebljanja na otvoru. Na donjem kraju ušice vidljivi su nepravilni ostaci materijala. Strane su blago uvijene, a u donjem dijelu sjekira je trapezastog oblika s ravnom oštricom na kojoj su primjetni tragovi intenzivnijeg korištenja. Ispod zadebljanja na rubu nalaze se dva slabo vidljiva horizontalna rebra, ispod njih slijedi jedno kratko rebro u obliku slova V kao i rebro u obliku slova Y s dva popratna rebra u obliku razvučenog slova V.

2. Šuplja sjekira, očuvana u središnjem i donjem dijelu (sl. 5: 2) – Otkupljena 1971. godine – dužina 9,8 cm; težina 252 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 4604.

Trapezoidno sječivo sjekire s naglašenim prijelazom pre-

Dem gleichen Grundtyp mit gerade abfallenden Seiten und trapezförmigem Unterteil dürfte auch das zweite Beil aus diesem Fundort angehören (Abb. 5: 2).

Ausgehend von der Wulstverstärkung und Kombination der horizontalen und gebogenen/geknickten Rippen lassen sich beim diesen Typ zahlreiche Varianten erkennen, die allerdings weder chronologisch noch räumlich eine Relevanz zu haben scheinen (Boroffka, Ridiche 2005: 150; Gavranović 2011: Abb. 138; Tarbay 2014: Fig. 11). Legt man sich für das komplett erhaltene Beil aus Velika Sočanica den Körperumriss und den Verzierungsaufbau (zwei horizontale, ein V-Rippe, eine Y-Rippe und zwei Seitenrippen) als Vergleichskriterien zugrunde, so lassen sich ähnliche Beile im umliegenden bosnischen Umfeld bzw. in den Depots Brezovo Polje und Bokavić (König 2004: T. 30: 13; T. 38: 29) aber auch in den mittel- und nordungarischen Hortfunden aus Jászkarajenő und Debrecen (Mozsolics 1985: T. 250: 12, ohne Öse; T. 265: 4, 7), in den rumänischen Funden Jupalnic, Zagon und Dridu (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 291: 4; T. 338: 9; Enăchiuc 1995: Abb. 1: 8) und im slowakischen Brvnište (Novotná 1970: T. 33: 591) ausmachen. Es handelt sich alles um Funde, die von der lokalen Forschung entweder der Stufe Ha A2 (Brezovo Polje, Jászkarajenő, Jupalnic) bzw. der Stufe Ha B1 (Bokavić, Zagon) zugewiesen wurden. Hier ist jedoch noch einmal auf das Problem hinzuweisen, inwiefern der für Süddeutschland von Müller-Karpe herausgearbeitete Unterschied zwischen Ha A2 und Ha B1 für das Karpatenbecken und südöstliches Europa überhaupt relevant ist (Müller-Karpe 1959: Abb. 35–37; Hansen 1996: 434; Turk 1996: 90; Novotná 2000: 365). Im Fall von Nordbosnien lässt sich beim momentanen Forschungsstand weder im Siedlungsmaterial noch unter den bekannten Grab- und Hortfunden eine zeitliche Phase fassen bzw. aussondern, die der süddeutscheländischen oder mitteleuropäischen Stufe Ha A2 entsprechen würde (König 2004: 23; Gavranović 2011: 249).

Die zwei Beile aus Velika Sočanica lassen sich folglich als Teile eines jungurnenfelderzeitlichen Depots interpretieren. Im Hinblick auf die Gesamtverbreitung der Tüllenbeile mit Y-Rippen in Bosnien und angrenzenden Landschaften, liegt Velika Sočanica inmitten einer Konzentration zwischen Vrbas im Westen und Drina im Osten mit einem Schwerpunkt in der hügeligen Landschaft Nordbosniens (Gavranović 2016a: Abb. 4).

Srpska Varoš 2, Gde. Modriča

Die Stadt Modriča liegt am südwestlichen Rand der weiträumigen Mündungsebene des Flusses Bosna (Karte 5: 17). Das Tüllenbeil wurde 1965 vom Museum in Doboj erworben. Es handelt sich um ein Exemplar aus dem Depot Srpska Varoš 2 in dem wohl noch 30 weitere Beile gefunden wurden (Belić 1988).

Funde:

1. Tüllenbeil (Abb. 6) – L. 9 cm; Dm. 3,5 cm; Gew. 158 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 4440.

Tüllenbeil mit trapezförmigem Körper und einem leicht verdickten Tüllenwulst. Der Übergang zwischen den Sch-

ma gornjem dijelu. Oštrica je ravna s dobro uočljivim tragovima intenzivnije uporabe.

Kronologija i rasprostiranje

Očuvani primjerak iz Velike Sočanice (sl. 5: 1) pripada karakterističnoj formi šupljih sjekira mlade faze kulture polja sa žarama na cijelom prostoru Karpatske kotline i okolnih regija, koja je označena kao jedan od vodećih brončanih oblika stupnja Ha B1 (Brunn 1968: 47; Novotná 1970: 85; Vinski Gasparini 1973: 142; Mayer 1977; Kemenzei 1984: 53; Mozsolics 1985: 26; Wanzek 1989: 106; Říhovsky 1992: 206; König 2004: 101; Tarbay 2014: Fig. 10). Istom osnovnom tipu s ravnim stranama i trapezastim donjim dijelom može se vrlo vjerojatno pripisati i fragmentirana sjekira iz ovog nalazišta (sl. 5: 2).

Unutar ovog tipa moguće je na osnovi izvedbe zadebljana ruba i kombinacije horizontalnih i vertikalnih ornamentata definirati niz različitih varijanti koje, međutim, po svemu sudeći nemaju ni kronološku važnost a ni regionalnu osobitost (Boroffka, Ridiche 2005: 150; Gavranović 2011: Abb. 138; Tarbay 2014: Fig. 11). Ako bi za primjerak iz Velike Sočanice kao komparacijske kriterije uzeli osnovni oblik tijela i specifičnu kombinaciju ornamentata (dva horizontalna, jedno V-rebro, jedno Y-rebro i dva rebra sa strane), slične sjekire moge bi se pronaći u okolnim bosanskim nalazištima kao što su ostave Brezovo Polje i Bokavić (König 2004: T. 30: 13; T. 38: 29) ali i u ostavama srednje i sjeverne Mađarske kao što su Jászkarajenő i Debrecen (Mozsolics 1985: T. 250: 12; T. 265: 4, 7), zatim u rumunjskim ostavama Jupalnic, Zagon i Dridu (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 291: 4; T. 338: 9; Enăchiuc 1995: sl. 1: 8) te u slovačkom nalazu iz Brvništa (Novotná 1970: T. 33: 591). Sve su ove navedene ostave sukladno lokalnim kronologijama pripisane ili stupnju Ha A2 (Brezovo Polje, Jászkarajenő, Jupalnic) ili stupnju Ha B1 (Bokavić, Zagon). Na ovom mjestu potrebno je još jednom skrenuti pozornost na problematiku definiranja stupnja Ha A2 prema kronolo-

Abb. 6 Tüllenbeil aus dem Hort Srpska Varoš 2 bei Modriča
Sl. 6 Šuplja sjekira iz ostave Srpska Varoš 2 kod Modriče

giji izrađenoj na materijalu južne Njemačke odnosno razlikovanja stupnja Ha A2 i Ha B1 izvan toga područja u rubnim dijelovima Karpatske kotline i općenito u jugoistočnoj Eurpi (Müller-Karpe 1959: sl. 35–37; Hansen 1996: 434; Turk 1996:

mal- und Breitseiten ist durch rippenartige Verstärkung betont, die unter der Tüllenverdickung ansetzt und bis zur Schneide verläuft. Auf der einen Seite ist der Schneidenteil zusammen mit dem Rippenabschluss abgebrochen. Die Schneide ist gerade und etwas breiter als der Tüllenwulst, wodurch der Beilkörper trapezförmig wirkt. Die seitliche Öse, die unter dem Tüllenwulst ansetzt, ist ebenfalls abgebrochen. Das dunkelgrün patinierte Beil zeigt deutliche Abnutzungsspuren an allen Kanten und ist im unteren Teil verbogen und war somit vermutlich nicht mehr funktionell brauchbar bei der Entsorgung.

Chronologie und Verbreitung

Zwei Tüllenbeile nahezu gleicher Form mit rippenartiger Verstärkung an den Seiten und mit ähnlicher wulstusprägung liegen in dem 30 km südlich entfernten Depot der späten Urnenfelderzeit Pašalići bei Gračanica vor (König 2004: T. 61B: 4; T. 62A: 5). Die Funde aus Pašalići sind zwar um 2 cm länger und besitzen noch als Dekor jeweils zwei seitliche Vertikalrippen bis zur Beilhälfte, dennoch sind die Ähnlichkeiten frappant und lassen auf eine gemeinsame Werkstatt schließen. In die gleiche Gruppe einzuordnen sind noch verwandte, ebenfalls durch vertikale Rippen verzierte, Beile gleicher trapezförmiger Kontur ohne Öse, die zweimal wieder aus dem Depot Pašalići (König 2004: T. 61B: 2–3) und einmal aus dem nahe liegenden Fundplatz Crkvina bei Doboj (Čović 1957: Abb. 14) überliefert sind. Nach den bislang bekannten Funden ist festzustellen, dass es sich bei den Tüllenbeilen aus Modriča und Pašalići,

90; Novotná 2000: 365). U slučaju sjeverne Bosne se prema sadašnjem stanju istraživanja ne može izdvojiti ni u naseobinskom materijalu a ni unutar grobova i ostava poseban kronološki stupanj koji bi odgovarao južnonjemačkom, odnosno srednjoeuropskom stupnju Ha A2 (König 2004: 23; Gavranović 2011: 249).

Dvije šuplje sjekire iz Velike Sočanice mogu se prema tome interpretirati kao dijelovi neke ostave iz mlađe faze kulture polja sa žarama. Glede rasprostiranja sjekira s Y-ornamentom u Bosni i u susjednim regijama, može se primijetiti kako Velika Sočanica leži u središnjem dijelu koncentracije između Vrbasa na zapadu i Drine na istoku s određenom učestalošću nalaza upravo u brežuljkastoj zoni sjeverne Bosne (Gavranović 2016a: sl. 4)

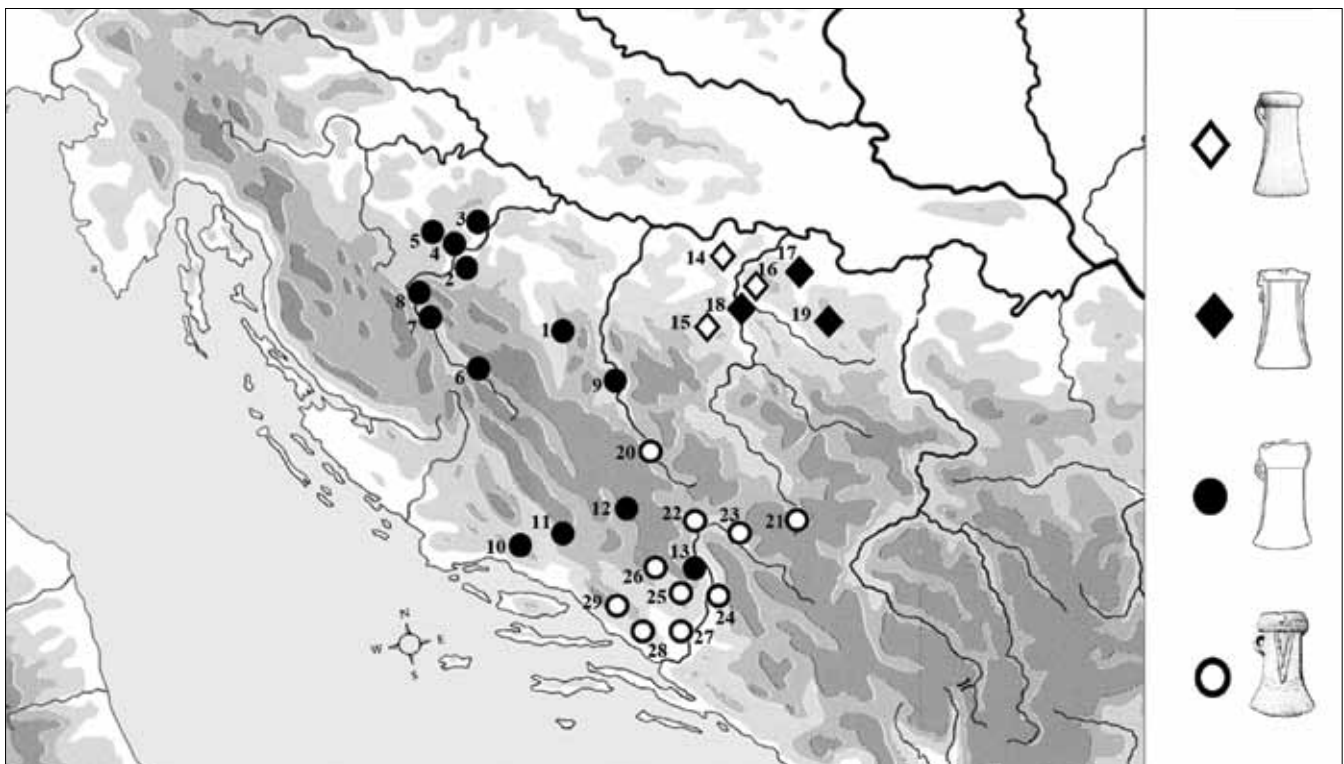
Srpska Varoš 2, općina Modriča

Grad Modriča nalazi se na jugozapadnom rubu prostrane nizine oko ušća rijeke Bosne (karta 5: 17). Sjekira je dospjela u dobojski muzej 1965. godine. Riječ je se o nalazu koji pripada ostavi Srpska Varoš 2 u kojoj je navodno pronađeno još oko 30 sličnih sjekira (Belić 1988).

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 6) – dužina 9 cm; promjer otvora 3,5 cm; težina 158 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 4440.

Šuplja sjekira trapezastog oblika s blago zadebljanim rubom tuljca. Prijelaz između prednjih i bočnih strana naglašen je rebrastim pojačanjima koja počinju odmah ispod zadebljanja na rubu i pružaju se okomito niz sječivo. Na jednoj je strani završetak rebrastih pojačanja odlomljen zajedno s oštricom. Sama oštrica je ravna i nešto šira nego otvor

Karte 5 Kleine Tüllenbeile der späten Urnenfelderzeit

Karta 5 Male šuplje sjekire kasne faze kulture polja sa žarama

zusammen mit den typologisch entsprechenden Exemplaren ohne Öse, um eine lokale Variante der späturnfelderzeitlichen Beile handelt, die vor allem im Raum um die heutige Stadt Doboj zu finden ist (Karte 5: 17–19). Auf der Suche nach einem möglichen Produktionsort der Beile aus Pašalići wies P. König auf die Gussformen für ähnliche Beile mit Vertikalrippen aus dem ca. 200 km in die nordwestliche Richtung entfernten Fundort Sveti Petar Ludbreški bei Varaždin in Kroatien hin (König 2004: 132). Die an diesem Platz gegossenen Beile haben allerdings zwei Ösen und eine zusätzliche Horizontalrippe unter der Wulst (Šimek 1979; Wanzek 1989: T. 35–36). Somit deuten sie eher auf eine lokale Vielfalt der gleichzeitigen Beilformen hin auf HaB3 Phase, die mit bislang bekannten Bronzefunden offenbar nur lückenhaft erfasst ist (Karte 5).

Einzelne Objekte

Čivčije Bukovačke, Gde. Doboj

Die Ortschaft Čivčije Bukovačke liegt unmittelbar am rechten Ufer der Bosna, 3 km nördlich der Stadt Doboj (Karte 6: 9). Die Lanzenspitze ist direkt am Flussufer aufgelesen worden und im Jahr 2014 vom Museum in Doboj abgekauft.

Funde:

Lanzenspitze (Abb. 7: 1) – L. 15,2 cm; Dm. der Tülle 2 cm; Gew. 109 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 5399

Lanzenspitze mit kurzem, breitem Tüllenteil und mäßig ausschwingendem Blatt, dessen breiteste Stelle in dem unteren Drittel liegt. Am Blatt, seitlich der Tülle sind noch flache Rillen zu sehen, die an der breitesten Blattstelle ansetzen. Gleich unter dem Blattansatz befinden sich zwei zeitliche Löcher.

Chronologie und Verbreitung

Die Lanzenspitzen mit kurzer Tülle und schmalem Blatt sind ein von Frankreich im Westen über Mittel- und Südosteuropa bis nach Italien und Griechenland im Süden verbreiteter Waffentyp der frühen und älteren Urnenfelderzeit (Hockman 1980: 70; Bouzek 1985: 138; Hansen 1994: 61; Vasić 2015: 34). Ein regionaler Verbreitungsschwerpunkt lässt sich im südlichen Karpatenbecken zwischen Balaton, Donau und Save erkennen, wo die Lanzenspitzen dieser Form vor allem in Depots der Zeitstufe Bz D–Ha A1 auftreten (Hansen 1994: Abb. 34; König 2004: 32). In Bezug auf die Blattform kann die Lanzenspitze aus Doboj mit einem Exemplar aus dem nahe liegenden Hort Vidovice am bosnischen Ufer der Save verglichen werden, dessen Tülle allerdings eine ungewöhnliche viereckige Gestalt aufweist (König 2004: T. 5: 2). Weitere Vergleichsfunde können noch in den Depots Čermožiše in Slowenien (Čerče, Šinkovec 1996: T. 44: 21) und Brestovik V in Serbien (Garašanin 1975b: T. 17: 5) sowie unter den Einzelfunden aus Serbien (Vasić 2015: T. 1: 12, 16) ausgemacht werden. Eine entsprechende Zier durch schwach ausgeprägte Blattrippen ist noch bei einer Lanzenspitze dieses Typs aus Bingula–Divoš im Syrmien zu beobachten (Vinski Gasparini 1973: T. 87: 5).

Lanzenspitzen mit einer ähnlichen Blattform wurden be-

što sjekiri na kraju i daje trapezasti oblik. Oštećena odnosno odlomljena ušica se svojim gornjem krajem naslanja na zadebljanje ruba. Na tamnozelenoj patini vidljivi su tragovi oštećenja, a sjekira je u donjem dijelu savinuta odnosno iskrivljena. U vrijeme kad je dospjela u zemlju, sjekira, dakle, očigledno nije imala više nikakvu funkcionalnu svrhu.

Kronologija i rasprostiranje

Dvije sjekire gotovo identičnog oblika s rebrastim pojačanjima sa strane i sličnim pojačanjem ruba tuljca pronađene su u ostavi kasne faze kulture polja sa žarama Pašalići kod Gračanice, oko 30 km južno od Modriče (König 2004: T. 61B: 4; T. 62A: 5). Primjerci iz Pašalića su oko 2 cm duži i posjeduju kao dodatnu dekoraciju i dva vertikalna rebra do polovice sječiva, no ipak su sličnosti u općoj formi tako očite da nije isključeno kako je riječ o proizvodima iste radi-onice. Ovoj grupi mogu se pridodati i slične sjekire također dekorirane vertikalnim rebrima, no bez ušice, koje su s dva primjerka zastupljene opet u ostavi Pašalići (König 2004: T. 61B: 2–3), a jedna sjekira pronađena je u obližnjem nalazištu Crkvina kod Doboja (Čović 1957: sl. 14). Na osnovi dosadašnjih nalaza može se prema tome zaključiti kako se kod sjekira iz Modriče i Pašalića kao i kod odgovarajućih sjekira bez ušice radi o lokalnoj varijanti kasne faze kulture polja sa žarama koja se uglavnom može pronaći u okolici današnjeg grada Doboja (karta 5: 17–19). Kao moguće mjesto produkcije za sjekire iz Pašalića P. König skrenuo je pozornost na kalupe za slične sjekire s vertikalnim rebrima iz oko 200 km udaljenog nalazišta Sveti Petar Ludbreški kod Varaždina u Hrvatskoj (2004: 132). No sjekire lijevane u ovom naselju posjeduju dvije ušice te dodatno horizontalno rebro odmah ispod zadebljanog ruba (Šimek 1979; Wanzek 1989: T. 35–36). Vjerojatnije je ipak riječ o nalazima koji još jednom upućuju na veliku raznolikost istodobnih lokalnih formi malih šupljih sjekira u vrijeme stupnja Ha B3 koja se, prema svemu sudeći, samo djelomice ogleda u dosad pronađenim brončanim primjercima (karta 5).

Pojedinačni predmeti

Čivčije Bukovačke, općina Doboj

Čivčije Bukovačke smještene su uz samu desnu obalu Bosne, oko 3 km sjeverno do Doboja (karta 6: 9). Vrh koplja pronađen je na samoj obali i 2014. godine otkupljen od strane Muzeja u Doboju.

Nalaz:

Vrh koplja (sl. 7: 1) – dužina 15,2 cm; promjer otvora 2 cm; težina 109 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 5399.

Vrh koplja s kratkim i širokim tuljcem za nasad i blago uvinutim listom čije se najšire mjesto nalazi u donjoj trećini. Na listu s obje strane tuljca mogu se zamijetiti vrlo plitka rebra koja počinju od najšireg mjesta na listu. Neposredno ispod početka lista nalaze se dvije rupice sa strane.

Kronologija i rasprostiranje

Vrhovi kopalja s kratkim tuljcem za nasad i uskim listom tipično su oružje iz vremena početne i starije faze kulture polja sa žarama s velikim prostorom rasprostiranja od Fran-

reits mehrmals als eine eigenständige Variante zusammengefasst, deren Ursprung u. a. auch im ägäischen Raum vermutet wurde (Hockmann 1980: Abb. 15; Hansen 1994: Abb. 33: 16; Bouzek 1985). Trotz einer Fundkonzentration dieser weit verbreiteten Lanzenspitzenform im südlichen Karpatenbecken, sind im angrenzenden westbalkanischen Raum südlich der Save bislang nur wenige Funde zu verzeichnen. Der Fund aus Doboj gehört, zusammen mit dem Stück aus Vidovice und einer Lanze aus der Nähe der Stadt Zadar (Batović 1965: Abb. 2: 7) zu den wenigen Ausreißer südlich der Save.

Paležnica Donja, Gde. Doboj

Paležnica Donja liegt in der hügeligen Zone Nordbosniens am kleinen Fluss Paleška Rijeka nordöstlich der Stadt Doboj (Karte 6: 1) Das Tüllenbeil stammt vom Flur namens Krčevina und wurde bereits 1959 vom Musuem in Doboj abgekauft.

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 7: 2) – L. 14,8 cm; Dm. 4 cm; Gew. 420 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 1215.

Tüllenbeil ohne Öse mit verdicktem und facettiertem Tüllenwulst und leicht geschwungenen Schmalseiten. Zwei Seitenlöcher. Die Schneide ist geschweift und breitet sich leicht fächerförmig aus, so dass sie etwas breiter als der Tüllenmund ist. Vier, leicht eingebogene Winkelrippen setzten an den beiden Seiten unmittelbar unter dem Wulst an. Dunkelgrüne Patina, glatte Oberfläche mit wenigen Beschädigungen (vermutlich rezent) oder Abnutzungsspuren.

Chronologie und Verbreitung

Als Vergleichstücke zum Beil aus Paležnica Donja können zunächst Exemplare in den nordserbischen und vojwodischen Hortfunden der Stufe Ha A1 Dobrinici (Popović 1994: T. 8: 11), Futog (Borić 1997: T. 5: 51) und Kličevac–Pomrlovo (Jacanović, Radojčić 2001: T. 2: 1) genannt werden. Einen facettierten Tüllenwulst zeigt auch ein Tüllenbeil aus dem Depot Motke in Zentralbosnien, allerdings mit drei statt vier Winkelrippen (König 2004: T. 23: 6). Im benachbarten Slawonien ist ein entsprechendes Beil mit drei V-Rippen im Hort Donja Bebrina festzustellen (Vinski Gasparini 1973: T. 94: 13). Aus dem slowenischen Raum ist auf die Beile aus dem Hort Čermožiše hinzuweisen (Čerče, Šinkovec 1995: T. 43: 13–14), während unter der Masse der ungarischen Funde nur seltene Vergleiche wie z. B. ein Beil aus dem Hort Keszóhidegkút südöstlich des Balaton anzuführen sind (Mozsolics 1985, T. 31: 7). Weiter östlich ist als typologische Entsprechung noch ein Beil aus dem Depot Gușterița II in Siebenbürgen anzuführen (Petrescu–Dîmbovița 1977: T. 149: 4).

Eine andere verwandte Variante vertreten die Beile ohne Öse mit einem grob geripten, leicht stufenartig gestaltetem Tüllenmund, die in den in den altturnfelderzeitlichen Depots wie Boljanić, Blatnica, Jadrina und Motke an der mittleren Bosna Fluss sowie im Hort Vidovice an der Save (König 2004: T. 13: 3; T. 16: 28–31; T. 20B: 2; T. 23: 5; T. 5: 3) auftreten. Einen ähnlichen Tüllenwulst und einen vergleichbaren Umriss weist noch der Einzelfund mit drei Winkelrippen aus

cuske na zapadu, preko srednje i jugoistočne Europe pa sve do Italije i Grčke na jugu (Hockmann 1980: 70; Bouzek 1985: 138; Hansen 1994: 61; Vasić 2015: 34). Jedna od regionalnih koncentracija može se uočiti i na južnom dijelu Karpatske kotline između Balatona, Dunava i Save, gdje se ovaj tip oružja pojavljuje prije svega u ostavama stupnja B D–Ha A1 (Hansen 1994: sl. 34; König 2004: 32). Prema obliku lista, koplje iz okolice Doboja moglo bi se usporediti s jednim primjerkom iz obližnje ostave Vidovce na bosanskoj obali Save koje međutim posjeduje neobičan, pravokutni tuljac za nasad (König 2004: T. 5: 2). Od ostalih nalaza mogu se još spomenuti koplja iz ostava Čermožiše u Sloveniji (Čerče, Šinkovec 1996: T. 44: 21) i Brestovik V u Srbiji (Garašanin 1975b: T. 17: 5) kao i nekoliko pojedinačnih nalaza iz Srbije (Vasić 2015: T. 1: 12, 16). Odgovarajući ukras na listu sa slabo izraženim rebrima vidljiv je i kod jednog vrha koplja ovog tipa iz ostave Bingula–Divoš u Srijemu (Vinski Gasparini 1973: T. 87: 5).

Vrhovi koplja sa sličnim oblikom lista već su više navrata istaknuti kao zasebna varijanta čiji se izvor između ostalog locirao i u egejskom prostoru (Hockmann 1980: sl. 15; Hansen 1994: sl. 33: 16; Bouzek 1985). Unatoč zavidnoj koncentraciji nalaza u južnom dijelu Karpatske kotline, u susjednom zapadnobalkanskom prostoru južno od Save zabilježeno je tek nekoliko primjeraka. Nalaz iz Doboja ubraja se, zajedno s kopljem iz ostave Vidovci te jednim primjerkom iz okolice Zadra (Batović 1965: sl. 2: 7), u rijetke primjerke pronađene južno od Save.

Paležnica Donja, općina Doboj

Paležnica Donja nalazi se u brežuljkastom krajoliku sjeverne Bosne sjeveroistočno od Doboja uz omalenu rječicu pod nazivom Paleška rijeka (karta 6: 1). Sjekira je pronađena na lokalitetu Krčevina, a Muzej u Doboju otkupio ju je još 1959. godine.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 7: 2) – dužina 14,8 cm; promjer otvora 4 cm; težina 420 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 1215.

Šuplja sjekira bez ušice sa zadebljanim rubom tuljca na kome se nalaze tanka rebra. Bočne strane blago su uvijene. Dvije rupice s bočnih strana. Oštrica je lučnog oblika i lepezasto se proširuje tako da je nešto šira nego promjer otvora. Četiri umjereno povijena ornamenta u obliku slova V počinju na obje strane sjekire neposredno ispod zadebljanog ruba. Patina je tamnozeleno s neznatnim, vjerojatno recentnim oštećenjima i bez tragova intenzivne uporabe.

Kronologija i rasprostiranje

Odgovarajuće analogije za sjekiru iz Paležnice Donje mogu se kao prvo pronaći u ostavama stupnja Ha A1 iz sjeverne Srbije i Vojvodine kao što su Dobrinici (Popović 1994: T. 8: 11), Futog (Borić 1997: T. 5: 51) i Kličevac–Pomrlovo (Jacanović, Radojčić 2001: T. 2: 1). Sličan fasetirani rub može se uočiti i na jednoj sjekiri iz ostave Motke u središnjoj Bosni, iako ovaj primjerak ima samo tri rebra u obliku slova V (König 2004: T. 23: 6). Isto se može reći i za sjekiru s tri rebra iz ostave Donja Bebrina u susjednoj Slavoniji (Vinski Gasparini 1973: T. 94: 13). Iz Slovenije bi vrijedilo spomenuti sjekire

der Umgebung von Banja Luka (Nikolić 1962: 72; Žeravica 1993: T. 32: 437).

Schließlich sind noch Tüllenbeile vergleichbaren Umrisses anzusprechen bei denen der Tüllenwulst ähnlich ringförmig verdickt wurden und an dem, je nach zeichnerischer Wiedergabe, entweder keine oder nur schwach ausgeprägte Facetten zu erkennen sind. Hierzu gehören zwei weitere Beile aus dem Depot Motke (König 2004: T. 24: 7–8), die kroatischen Funde aus Bošnjaci, Bizovac, Brodski Varoš und Podcrkavlje (Vinski Gasparini 1973: T. 30A: 1; T. 36: 16; T. 62: 12; T. 67: 2) sowie die Beile aus Privina Glava (Garašanin 1975a: T. 63: 1), Dobrinici (Popović 1994: T. 9: 1) und Šimanovci (Popović 1975: T. 41: 4) im östlichen Syrmien. Weitere Beile dieser verwandten Form sind noch in den Depots Mesić–Šupaja in Banat (Rašajski 1975: T. 61: 3) und Šetonje im nordöstlichen Serbien (Jacanović, Radojčić 2003: T. 25: 1) zu verzeichnen.

Beim Fund aus Paležnica Donja handelt es sich demnach um einen altturnfelderzeitlichen Beiltyp mit einer Hauptverbreitung am südlichen Karpatenbeckenrand (Wanzek 1989: T. 69), der womöglich örtlich produziert wurde. In diesem Zusammenhang ist auf die Gussformhälfte aus der Siedlung Crkvina bei Doboj hinzuweisen, in der vergleichbare Tüllenbeile gleicher Zeitstellung gegossen worden sind (Gavranović 2013: Karte 42).

Doboj, Gde. Doboj

Der im Jahr 1963 von dem Museum erworbene Fund wurde am Ufer der Spreča aufgelesen, die unmittelbar östlich von Doboj in die Bosna mündet (Karte 6: 2).

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 7: 3) – L. 14,8 cm; Dm. 4 cm; Gew. 507 g. – Regionalni Muzej Doboj. Inv. 2960.

Tüllenbeil ohne Öse mit wenig verdicktem Tüllenwulst und nahezu gerade abfallenden Seiten bzw. einem länglichen, viereckigen Körper mit zwei Seitenlöchern. Die Schneide breitet sich leicht fächerförmig aus, so dass sie geringfügig den Tüllendurchmesser übersteigt. Der Übergang zwischen den Breit- und Schmalseiten ist kantig gestaltet und durch kurze Leisten markiert. Bis auf den Tüllenmund ist der Querschnitt deshalb gerundet vierkantig. Entlang der Schmalseiten verläuft mittig eine vertikale Rippe, die an der Mündung ansetzt. Unter dem Tüllenwulst befindet sich eine horizontale Rippe an der an den beiden Breitseiten je vier Winkelrippen mit einer kurzen vertikalen Rippe in der Mitte hängen. Der Abstand zwischen den Winkelrippen ist ungleichmäßig. Eine fünfte Winkelrippe ist ebenfalls zu erkennen, sie wurde jedoch nicht zu Ende ausgeführt. Grüne Patina mit zahlreichen Kratzern, die Schneide zeigt wenige Abnutzungsspuren.

Chronologie und Verbreitung

Das an der Mündung der Spreča in die Bosna gefundene Stück besitzt mehrere typische Merkmale der altturnfelderzeitlichen Tüllenbeile wie z. B. eine Länge von fast 15 cm und ein Gewicht von über 300 gr, die zwei seitlichen Löcher sowie mehrfache an einer horizontalen Rippe hängende V-

iz ostave Čermožiše (Čerče, Šinkovec 1995: T. 43: 13–14), dok se među velikim brojem mađarskih nalaza mogu izdvojiti tek rijetki primjerci ovog tipa kao što je recimo jedna sjekira iz ostave Keszóhidegkút južno od Balatona (Mozsolics 1985: T. 31: 7). Dalje prema istoku kao tipološka referencija mogla bi se još istaknuti i jedna sjekira iz ostave Gušteriža II u Transilvaniji (Petrescu–Dîmbovița 1977: T. 149: 4).

Srodnu varijantu predstavljaju vjerojatno i šuplje sjekire bez ušice sa stepenasto profiliranim, narebrenim rubom koje su zastupljene u ostavama starije faze kulture polja sa žarama Boljanić, Blatnica, Jadrina i Motke na srednjem toku rijeke Bosne te u ostavi Vidovice na rijeci Savi (König 2004: T. 13: 3; T. 16: 28–31; T. 20B: 2; T. 23: 5; T. 5: 3). Sličan rub tuljca i oblik posjeduje i jedan pojedinačni nalaz iz okolice Banje Luke s tri rebra u obliku slova V (Nikolić 1962: 72; Žeravica 1993: T. 32: 437).

Na kraju treba spomenuti i bliske sjekire s prstenasto zadebljanim rubom na kojem se, ovisno o kvaliteti ilustracije, mogu prepoznati blago izražene fasete. Ovoj varijanti mogle bi se između ostalog pripisati dvije sjekire iz ostave Motke (König 2004: T. 24: 7–8), zatim nalazi iz hrvatskih ostava kao što su Bošnjaci, Bizovac, Brodski Varoš i Podcrkavlje (Vinski Gasparini 1973: T. 30A: 1; T. 36: 16; T. 62: 12; T. 67: 2) te primjerci iz ostava Privina Glava (Garašanin 1975a: T. 63: 1), Dobrinici (Popović 1994: T. 9: 1) i Šimanovci (Popović 1975: T. 41: 4) u istočnom Srijemu. Ostale sjekire ovoga oblika još su poznate iz ostava Mesić–Šupaja u Banatu (Rašajski 1975: T. 61: 3) i Šetonje u sjeveroistočnoj Srbiji (Jacanović, Radojčić 2003: T. 25: 1).

Nalaz iz Paležnice Donje može se prema tome okarakterizirati kao tip šuplje sjekire starije faze kulture polja sa žarama s glavnim prostorom rasprostiranja na južnom dijelu Karpatske kotline (Wanzek 1989: T. 69) koji je na istom prostoru vjerojatno i proizvođen. U ovom kontekstu može se spomenuti i polovica kalupa za lijevanje sličnih sjekira iste datacije, pronađena u naselju Crkvina kod Doboja (Gavranović 2013: karta 42).

Doboj, općina Doboj

Sjekira je pronađena na obali rijeke Spreče prije samog ušća u Bosnu koje se nalazi u neposrednoj blizini Doboja prema istoku (karta 6: 2). Nalaz je Muzej otkupio 1963. godine.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 7: 3) – dužina 14,8 cm; promjer otvora 4 cm; težina 507 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 2960.

Šuplja sjekira bez ušice s neznatno zadebljanim rubom i gotovo okomitim bočnim stranama odnosno izduljenim, pravokutnim tijelom i dvije rupice sa strane. Vrh sječiva lepezasto se proširuje te je nešto širi od promjera otvora. Prijelaz između bočnih i frontalnih strana naglašen je oštrim kutom i kratkim zadebljanjem. Samim je tim i presjek sjekire, osim u rubnom dijelu tuljca, pravokutan. Duž bočnih strana nalazi se po jedno vertikalno rebro koje počinje od samog ruba otvora. Ispod blago zadebljanog ruba smješteno je jedno horizontalno rebro na kojem s obje strane vise četiri V-rebra s kratkim vertikalnim rebrom u sredini odnosno unutar najmanjeg rebra. Razmak između pojedinih

Rippen und das Fehlen einer seitlichen Öse (v. Brunn 1968: 37). Ungewöhnlich beim Fund aus Doboj sind der kaum verstärkte und nicht nach Außen umgekrepelte, sondern der kurze, eckige Tüllenrand und ein, genau wie beim vorher beschriebenen Beil aus der Siedlung Vrelo (Abb. 1: 1), kurzer Abstand zwischen der horizontalen Rippe und dem Tüllenrand. Beile ähnlicher Form und Verzierung kommen noch in den altturnfelderzeitlichen Depots Jakovo in Syrmien (Tasić 1975: T. 28: 2), Tenja in Slawonien und Brodski Varoš in der kroatischen Posavina (Vinski Gasparini 1973: T. 28: 2; T. 62: 5), Jurka Vas im slowenischen Dolenjsko (Čerče, Šinkovec 1995: T. 89: 1), Piricse I im nordöstlichen Ungarn (Mozsolics 1985: T. 199: 2) und Uioara de Sus in Siebenbürgen vor (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 218: 8). Zusammen mit dem Fund aus Doboj stellen die angeführten Vergleiche eine seltenere und offensichtlich überregional verbreitete Variante dar, die man typologisch am ehesten mit den häufiger gefundenen Tüllenbeilen mit verstärktem und konisch gestaltetem Wulst in Verbindung bringen kann (siehe z. B. Vinski Gasparini 1973: T. 61–62; Popović 1994: T. 8: 1–2). Ein Unterschied zeichnet sich dabei in der Verzierung ab. Während die selteneren Beile mit nicht verstärktem Wulst regelhaft drei oder vier V-rippen an einer Horizontalrippe aufweisen, sind bei den verwandten Tüllenbeilen mit konischem Wulst meistens zwei Winkelrippen zu beobachten (Wanzek 1989: 208).

Donje Vrsinje, Gde. Milići

Donje Vrsinje befindet sich in der bergig-hügeligen Landschaft in der Kontaktzone zwischen Ost- und Nordbosnien (Karte 6: 3). Das Tüllenbeil wurde auf dem Flur Dolinica gefunden.

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 7: 4) – L. 14,5 cm; Dm. 3,5 cm; Gew. 328 g. – Muzej Semberije Bijeljina, Inv. A506.

Tüllenbeil mit Öse und ringförmig verdicktem Tüllenwulst. Die vertikale Öse an der Schmalseite setzt unter dem Wulst an. Seiten fallen nahezu gerade ab und breiten sich bei der mäßig geschweiften Schneide etwas aus. Zwei Seitenlöcher. Die drei Winkelrippen setzen gleich unter dem verstärkten Rand an. An der Spitze der letzten Winkelrippe befindet sich eine kurze vertikale Verlängerung, womit bereits eine Y-rippe zu erkennen ist.

Chronologie und Verbreitung

Gut erhaltene Tüllenbeile gleicher Form und Verzierung sind in erster Linie in den nahe liegenden bosnischen Depots Motke und Brezovo Polje zu registrieren (König 2004: T. 25: 16; T. 26: 20; T. 29: 6, 8). Den Fund aus Motke bezeichnete König als den jüngsten unter allen bosnisch-herzegowinischen Horten der Stufe Ha A1, da er bereits ein Tüllenbeil mit geknickten Rippen führt (König 2004: T. 26: 21). Das Depot Brezovo Polje mit zwei weiteren Beilen entsprechender Form und Verzierung Vergleich aus Milići wurde in die Übergangsperiode Ha A2–Ha B1 datiert (König 2004: 72). Ausschlaggebend für die chronologische Zwischenstellung von Brezovo Polje sind die Tüllenbeile mit ambivalenten ty-

ornamenata je neujednačen. Također se mogu primijetiti i tragovi petog rebra u obliku slova V koje, međutim, nije izvedeno do kraja. Patina je zelena, s brojnim ogrebotinama, dok je oštrica relativno dobro sačuvana.

Kronologija i rasprostiranje

Sjekira pronađena na ušću Spreče u Bosnu posjeduje nekoliko tipoloških značajki karakterističnih za šuplje sjekire starije faze kulture polja sa žarama kao što su dužina od gotovo 15 cm i težina od preko 300 g, dvije rupice na bočnim stranama, višestruka viseća rebra u obliku slova V na jednom horizontalnom rebu te na kraju i nedostatak ušice (v. Brunn 1968: 37). Neuobičajena obilježja ovog primjerka tek su neznatno zadebljani i neizvrnuti rub kutnog oblika te, slično već opisanoj sjekiri iz Vrela (sl. 1: 1), kratak razmak između horizontalnog rebra i ruba tuljca. Sjekire sličnog oblika i ukrasa zabilježene su u ostavama starije faze kulture polja sa žarama kao što su Jakovo u Srijemu (Tasić 1975: T. 28: 2), Brodski Varoš u hrvatskoj Posavini i Tenja u Slavoniji (Vinski Gasparini 1973: T. 28: 2; T. 62: 5), Jurka Vas u Dolenjskoj (Čerče, Šinkovec 1995: T. 89: 1), Piricse I u sjeveroistočnoj Mađarskoj (Mozsolics 1985: T. 199: 2) i Uioara de Sus u Transilvaniji (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 218: 8). Zajedno sa sjekirama iz Doboja navedeni primjerci očito predstavljaju nešto rjeđe zastupljenu ali interregionalno rasprostranjenu varijantu koja se tipološki prije svega može povezati s vrlo čestim sjekirama s pojačanim i konično oblikovanim rubom tuljca (npr. Vinski Gasparini 1973: T. 61–62; Popović 1994: T. 8: 1–2). Razlike između ova dva oblika mogu se primijetiti i kod broja ornamenata. Rjeđe zastupljene sjekire s nezadebljanim rubom u pravilu su ukrašene trima ili četirima visećim V-ornamentima na horizontalnom rebu, dok većina srodnih sjekira sa zadebljanim rubom posjeduje uglavnom dva V-rebra (Wanzek 1989: 208).

Donje Vrsinje, općina Milići

Donje Vrsinje nalazi se u planinsko-brežuljkastom predjelu između sjeverne i istočne Bosne (karta 6: 3). Sjekira potječe s lokaliteta Dolinica.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 7: 4) – dužina 14,5 cm; promjer otvora 3,5 cm; težina 328 g – Muzej Semberije Bijeljina, inv. br. A506.

Šuplja sjekira s ušicom i prstenastim pojačanjem ruba tuljca. Vertikalna ušica na bočnoj strani smještena je ispod zadebljanog ruba. Bočne strane gotovo su ravne i tek se kod oštrice nešto proširuju. Dvije rupice na bočnim stranama. Tri ornamenta u obliku slova V počinju neposredno ispod pojačanog ruba. Na vrhu posljednjeg V-rebra nalazi se kratko okomito produženje čime ukras djelomice već poprma oblik slova Y.

Kronologija i rasprostiranje

Dobro očuvane šuplje sjekire gotovo identičnog oblika i ukrasa poznate su prije svega iz obližnjih ostava Motke i Brezovo Polje (König 2004: T. 25: 16; T. 26: 20; T. 29: 6, 8). Ostavu Motke P. König je u svojoj studiji označio kao najmlađi nalaz stupnja Ha A1 u Bosni i Hercegovini jer se u njoj

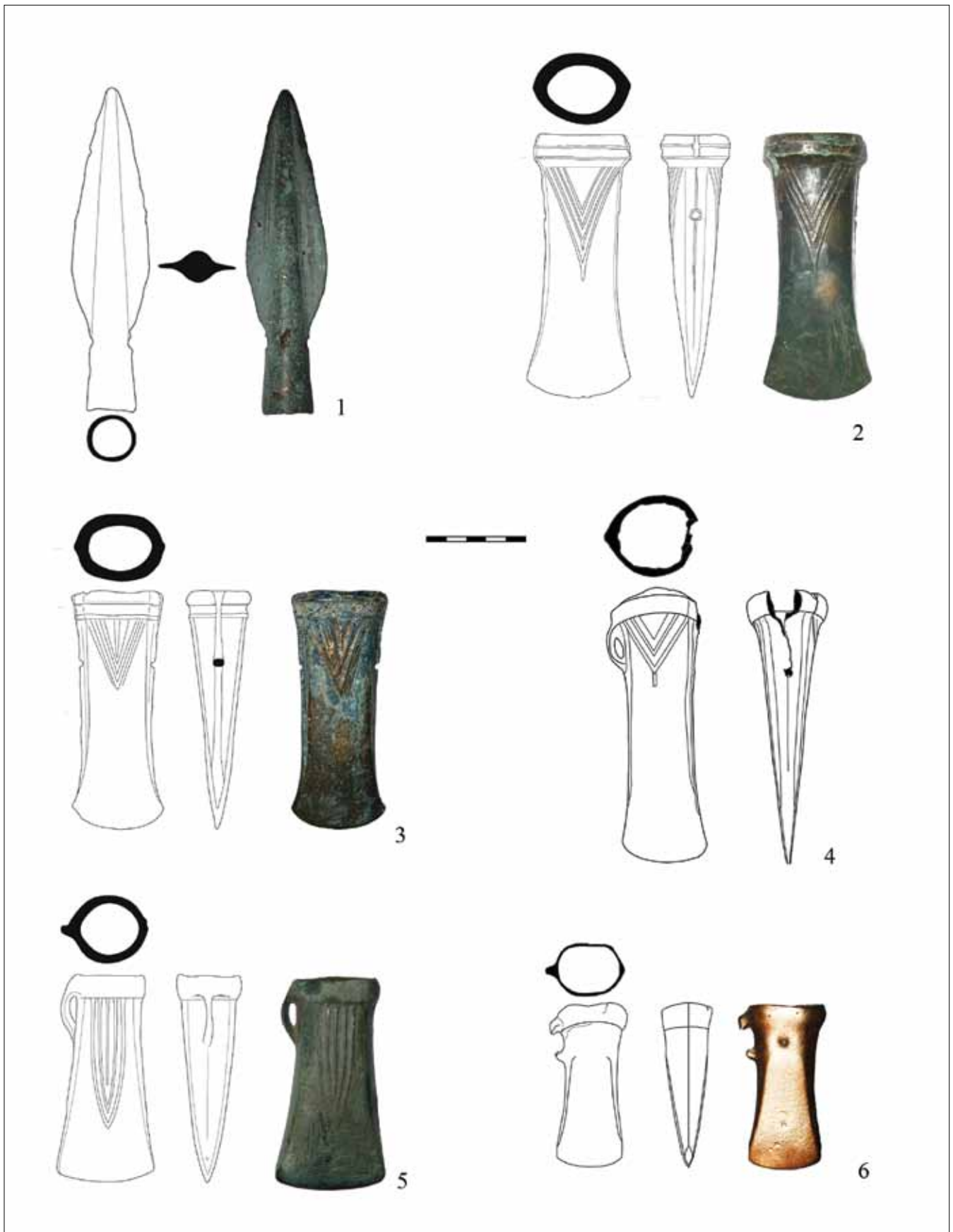

Abb. 7 Einzelfunde der Spätbronzezeit aus Nordbosnien: 1. Čivčije Bukovačke; 2. Paležnica Donja; 3. Dobj–Spreča; 4. Donje Vrsinje–Milići; 6. Duga Njiva; 7. Batković

Sl. 7 Pojedinačni nalazi kasnoga brončanog doba iz sjeverne Bosne: 1. Čivčije Bukovačke; 2. Paležnica Donja; 3. Dobj–Spreča; 4. Donje Vrsinje–Milići; 5. Duga Njiva; 6. Batković

pologischen Merkmalen wie z. B. Exemplare mit Y-Rippen und abgesetzter Klinge (jüngere Eigenschaften), die jedoch noch immer zwei seitliche Ösen, ein ausgesprochen älteres Element, aufweisen aus HaA Stufe.

Hinzuweisen ist noch auf Beile ähnlicher Form und Größe, die allerdings nicht die charakteristische vertikale Verlängerung an der Spitze der untersten von drei Winkelrippen besitzen. Sie sind wieder mehrfach wieder in Motke und Brezovo Polje anzutreffen (König 2004: T. 25: 18; T. 29: 9–10), kommen aber auch in den benachbarten Regionen vor, wo sie in den Depots der Stufe Ha A1 meistens mit je einem Exemplar vertreten sind. Als Beispiele können Poljanci I in Kroatien (Miklik Lozuk 2009: 55), Futog in der Vojvodina (Borić 1997: T. 5: 45), Čermožiše im slowenischen Štajersko (Čerče, Šinkovec 1995: T. 43: 12) und Rinyaszentkirály, Lengyeltóti, Szentgáloskér zwischen Drau und Balaton in südlichen Ungarn genannt werden (Mozsolics 1985: T. 97: 4; T. 107: 1; T. 111: 9).

Ausgehend von der Datierung der Depotfunde Motke und Brezovo Polje ist das Beil aus Milići zwischen dem Ende der Stufe Ha A1 und dem Beginn der Stufe Ha B1 bzw. in die Zeit zwischen dem späten 12. und der ersten Hälfte des 11. Jh. v. Chr. zu datieren. Nimmt man die spezifische Verzierung des Beiles als ein typologisches und chronologisches Kriterium, so zeichnet sich für diese Variante tatsächlich ein lokaler Verbreitungsschwerpunkt im Bergland zwischen der mittleren Bosna Fluss und dem Fluss Drina ab. Es handelt sich demnach um eine der wenigen lokalen Bronzeformen der älteren Urnenfelderzeit, die womöglich in der Region auch hergestellt wurde.

Duga Njiva, Gde. Doboj⁴

Duga Njiva ist die Bezeichnung für den 629 Meter hohen Gipfel des Berges Trebava zwischen Doboj und Modriča (Karte 7: 4). Trebava gehört zu den mittelhohen Bergen (zusammen mit Kozara, Majejica etc.), die das nordbosnische Flachland vom Süden eingrenzen und den Übergang zur hügeligen Landschaft markieren.

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 7: 5) – L. 10,2 cm; Dm. 4 cm; Gew. 250 g. – Regionalni Muzej Doboj, Inv. 4776.

Tüllenbeil mit trapezförmigen Körper und einer bogenförmigen Schneide. Der Tüllenwulst ist ringförmig verdickt mit einer am Wulst ansetzenden seitlichen Öse. Gleich unter dem Wulst befinden sich, jedoch nur auf einer Breitseite, zwei lang gezogene, gebogene V-Rippen mit einer langen vertikalen Rippe in der Mitte. Grüne Patina und glatte Oberfläche mit vielen, vermutlich rezenteren, Ritzspuren.

Chronologie und Verbreitung

Für den eigentümlichen Fund aus Duga Njive lassen sich keine exakte Parallelen anführen. Bei der Erstveröffentlichung wurde das Beil der kohärenten Variante der langen, meist alturnenfelderzeitlichen, Tüllenbeile mit

⁴ Das Beil ist bereits von Z. Žeravica (als Photo) veröffentlicht worden (1993: 89, T. 28: 377), jedoch mit falscher Ortsangabe als Gde. Ljubija im westlichen Bosnien. Tatsächlich befindet sich die Fundstelle 20 km nordöstlich der Stadt Doboj, im Bereich des Berges Trebava (620 m).

nalazi već jedna prema tendenciji mlađa sjekira s uvijenim odnosno prelomljenim rebrima (König 2004: T. 26: 21). Ostava Brezovo Polje s dvije sjekire koje prema obliku i ukrasu odgovaraju primjerku iz Milića, kronološki je pozicionirana u međustupanj Ha A2–Ha B1 (König 2004: 72). Odlučujući argument za datiranje Brezovog Polja prije svega su šuplje sjekire s ambivalentnim tipološko-kronološkim značajkama kao što su primjerci s Y-ornamentima i naglašeno odvojenim sječivom (mlađe značajke), koje međutim još uvijek posjeduju dvije rupice sa strane što je opet izrazita osobina sjekira iz stupnja Ha A.

Mogu se još spomenuti i sjekire sličnih dimenzija i oblika kod kojih se međutim na vrhu donjeg V-rebra ne nalazi prepoznatljivo okomito produženje kao kod nalaza iz Milića. I ova je varijanta s više primjeraka zastupljena u spomenutim ostavama Motke i Brezovo Polje (König 2004: T. 25: 18; T. 29: 9–10), ali se također može uočiti i u nekim ostavama stupnja Ha A1 iz susjednih područja u kojima se međutim, za razliku od dvije bosanske ostave, uglavnom nalazi po jedna sjekira ovog tipa. Kao primjeri mogu se navesti nalazi iz ostava Poljanci I u Hrvatskoj (Miklik Lozuk 2009: 55), Futog u Vojvodini (Borić 1997: T. 5: 45), Čermožiše u slovenskoj Štajerskoj (Čerče, Šinkovec 1995: T. 43: 12) te Rinyaszentkirály, Lengyeltóti i Szentgáloskér na prostoru između Drave i Balatona u južnoj Mađarskoj (Mozsolics 1985: T. 97: 4; T. 107: 1; T. 111: 9).

Polazeći od datacije ostava Motke i Brezovo Polje, šuplja sjekira iz Milića može se vremenski smjestiti u razdoblje između kraja stupnja Ha A1 i početka stupnja Ha B1 odnosno u vrijeme između 12. i prve polovine 11. st. pr. Kr. Ako bi specifični ukras doista promatrali kao bitan tipološki i kronološki kriterij, onda bi se za ovu varijantu mogao postulirati relativno ograničen prostor rasprostiranja upravo u planinskom području između srednjeg toka rijeke Bosne i rijeke Drine. U tom slučaju riječ bi bila o jednoj od rijetkih brončanih formi iz vremena starije faze kulture polja sa žarama s izrazitim lokalnim obilježjima koja su mogla biti i osmišljena u jednoj od okolnih radionica.

Duga Njiva, općina Doboj⁴

Duga Njiva je naziv za 629 metara visoki vrh odnosno plato brijega Trebava između Doboja i Modriče (karta 7: 4). Trebava se ubraja u srednje visoka uzvišenja (zajedno s Kozarom, Majejicom itd.) koja zatvaraju nizinski prostor sjeverne Bosne s južne strane te ujedno i označavaju prijelaz prema brežuljkasto-planinskoj zoni.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 7: 5) – dužina 10,2 cm; promjer otvora 4 cm; težina 250 g – Regionalni muzej Doboj, inv. br. 4776.

Šuplja sjekira trapezastog oblika s lučno uvijenom oštricom. Rub tuljca prstenasto je pojačan. Ušica se svojim gornjim dijelom naslanja na rubno pojačanje. Neposredno ispod zadebljanog ruba nalaze se dva izdužena i povijena V-rebra s jednim dugim okomitim rebrom u sredini. Ukras se nalazi samo s jedne strane sjekire. Zelena patina i glatka površina s brojnim, vjerojatno novijim tragovima oštećenja.

⁴ Sjekira je već objavljena u djelu Z. Žeravice kao fotografija (1993: 89, T. 28: 377), no s pogrešnim podatkom o mjestu nalaza u općini Ljubija u zapadnoj Bosni. Nalazište Duga Njiva smješteno je oko 20 km sjeveroistočno od Doboja, u području planine Trebava (620 m).

unterschiedlichen V-Rippen zugeteilt (Žeravica 1993: 88), mit denen es aber kaum typologische Gemeinsamkeiten aufweist. In Hinblick auf die Länge und Rippenführung sind gewisse Ähnlichkeiten mit den Beilen aus den altturnfelderzeitlichen HaA1 Depots Markovac–Grunjac bei Vršac im serbischen Banat (Jovanović 2010: T. 14: 77) und Szentgáloskér im südlichen Ungarn (Mozsolics 1985: T. 116: 8) zu erkennen. Die Form der genannten Beile ist jedoch durchaus unterschiedlich. Im Hinblick auf die trapezförmige Gestalt entspricht das Beil aus Duge Njive eher dem Schema der jung- bis spätturnfelderzeitlichen Exemplare wie sie z. B. aus Depots Debelo Brdo I (Ha B1) bei Sarajevo oder Ponir (Ha B3) im nördlichen Herzegowina bekannt sind (König 2004: T. 58: 4; T. 62B: 1). Hinsichtlich der trapezoiden Grundform und der Länge (um 10 cm), nahe stehend sind noch einige Tüllenbeile der ausgehenden Spätbronzezeit aus dem südbosnisch–dalmatinischen Bereich (Karten 5: 20–28) wie z. B. die Exemplare aus Vedašić aus Duvno Feld oder Kozica bei Makarska (Žeravica 1993: T. 26: 352, 354) die haben auch einen niedrigen Satz Öse.

Insgesamt ist festzustellen, dass die Argumente für eine Datierung des Fundes aus Duge Njive in die Zeitspanne Ha B1 bis Ha B3 (geringe Länge, trapezoide Gestalt) doch überzeugender sind, wobei es sich wahrscheinlich um eine lokale Ausführung bzw. Anpassung handelt.

Batković, Gde. Bijeljina

Zu Lage siehe oben (Karte 7: 1). Ein weiteres unverziertes Tüllenbeil ähnlicher Länge aus Batković (Karte 7: 2) wurde schon von Žeravica publiziert (1993; T. 2: 275). Ein Zusammenhang der beiden typologisch und chronologisch verwandter Funde ist nicht auszuschließen.

Funde:

Tüllenbeil (Abb. 7: 6) – L. 7,5 cm; Dm. 3,1 cm; Gew. 108g.– Muzej Semberije, Bijeljina, Inv. A135.

Unverziertes Tüllenbeil mit leicht verdicktem Tüllenmund. Die Schmalseiten sind leicht geschwungen und im Schneideteil breitet sich der Beilkörper ein wenig aus. Die Breite der bogenförmigen Schneide entspricht der Tüllenmundbreite. Auf den Breitseiten ist eine Facettierung zu sehen, wodurch trapezförmige, leicht abgesetzte Felder entstehen. Die abgebrochene Öse setzt mit in der Mitte des ringförmigen Tüllenwulstes an und endet in der Höhe des trapezförmigen Feldes. Im Oberteil sind mehrere Rissspuren sichtbar. Infolge der Nachbehandlung ist die ursprüngliche Oberfläche nicht erkennbar.

Chronologie und Verbreitung

Tüllenbeile mit Öse entsprechender Länge zwischen 7 und 8 cm und einem arkadenförmigen Feld auf den Breitseiten lassen sich im angrenzenden serbischen und kroatischen Raum bereits ab der älteren Urnenfelderzeit nachweisen (Gavranović, Kapuran 2014: 32). In den zweiten Horizont der serbischen Hortfunde nach Vasić (1982: 268) bzw. in Ha A1 datieren die Funde aus Mesić–Šupaja im Banat (Rašajski 1975: T. 61: 5) und der ostserbische Depot Urovica mit mehreren Serien ähnlicher Exemplare (Srejić 1975: T.

Kronologija i rasprostriranje

Za neobični primjerak iz nalazišta Duge Njive ne mogu se pronaći točne odgovarajuće analogije. Prilikom prve objave ovaj nalaz uvršten je u dosta neodređenu, koherentnu varijantu dugih sjekira s različito izvedenim V-rebrima, koje su prije svega karakteristične u vrijeme starije faze kulture polja sa žarama (Žeravica 1993: 88). Mora se međutim istaknuti kako tipološke podudarnosti između sjekire iz Duge Njive i te grupe gotovo i ne postoje. Glede dužine i oblika ornamenta mogu se uočiti određene sličnosti s pojedanim sjekirama iz ostava stupnja Ha A1 Markovac–Grunjac kod Vršca u srpskom Banatu (Jovanović 2010: T. 14: 77) i Szentgáloskér u južnoj Mađarskoj (Mozsolics 1985: T. 116: 8). No sam oblik navedenih sjekira ipak se dosta razlikuje. Ako bi pak kao prepoznatljive značajke uzeli u obzir trapezasti oblik, sličnosti bi se mogle pronaći s općom shemom šupljih sjekira mlađe i kasne faze kulture polja sa žarama kakve su recimo zabilježene u ostavama Debelo brdo I (Ha B1) kod Sarajeva ili pak Ponir (Ha B3) u sjevernoj Hercegovini (König 2004: T. 58: 4; T. 62B: 1), iako je kod navedenih primjera ušica postavljena ipak niže. Prema osnovnom trapezastom obliku te približnoj dužini od oko 10 cm, nalazu iz Duge Njive bliske su i neke sjekire s kraja kasnoga brončanog doba s prostora južne Bosne i Dalmacije (karta 5: 20–28) kao što su recimo primjerci iz Vedašića u Duvanjskom polju ili Kozica kod Makarske (Žeravica 1993: T. 26: 352, 354) koje također imaju nisko postavljenu ušicu.

Sveukupno se može zaključiti kako su argumenti koje govore u prilog dataciji nalaza iz Duge Njive u vremenski raspon između Ha B1 i Ha B3 (male dimenzije, trapezasti oblik) ipak uvjerljiviji iako je vjerojatno riječ o nekoj lokalnoj izvedbi odnosno prilagodbi.

Batković, općina Bijeljina

O položaju vidi gore (karta 7: 1). Jednu neukrašenu šuplju sjekiru iz Batkovića (Karta 7: 2) sličnih dimenzija već je objavio Žeravica (1993: T. 2: 275). Nije isključeno kako se radi o usko povezanim nalazima, moguće čak i iz istog konteksta.

Nalaz:

Šuplja sjekira (sl. 7: 6) – dužina 7,5 cm; promjer otvora 3,1 cm; težina 108 g – Muzej Semberije Bijeljina, inv. br. A135.

Neukrašena šuplja sjekira s pojačanim rubom tuljca. Bočne strane lagano su uvijene i sjekira se tek u donjem dijelu pri oštrici blago proširuje. Širina lučno uvijene oštrice odgovara promjeru otvora. Na širim stranama sjekire primjetna su fasetirana polja arkadnog oblika. Odlomljena, tanka ušica pruža se između sredine prstenastog pojačanja i početka fasetiranoga arkadnog polja. Na gornjem dijelu oko ruba primjetni su jasni tragovi lomljenja. Zbog naknadne kemijske obrade prvotna površina a samim tim i patina nije očuvana.

Kronologija i rasprostriranje

U susjednim područjima Hrvatske i Srbije sjekire sa ušicama slične dužine između 7 i 8 cm s arkadnim poljem na širim stranama poznate su već iz vremena starije faze kulture polja sa žarama (Gavranović, Kapuran 2014: 32). U drugi

81–82). Die vergleichbaren Beile ohne Öse aus den Depots Dobrinčinci (Popović 1994: T. 8: 3) und Otok–Privlaka (Vinski Gasparini 1973: T. 27: 16) in Syrmien und Dubravica an der Mündung der Morava in die Donau (Garašanin 1954: T. 36: 4; Kondić 1992: Nr. 38) sind ebenfalls altturnfelderzeitlich. Etwa im gleichen Verbreitungsraum erscheinen auch jüngere Tüllenbeile dieser Form. Hinzuweisen ist auf die Funde aus den in Ha A2–Ha B1 datierten Horten Sečan III im Banat (Marinković 1991: T. 1: 4) und Leskovo bei Majdenpek im nordöstlichen Serbien (Todorović 1975: T. 71: 8). Gleiche Zeitstellung wird auch für die zwei einzeln gefundenen Beile aus der Umgebung der zentralserbischen Stadt Jagodina angenommen (Stojić 1986: T. 21: 4, 6). In Rumänien bzw. Siebenbürgen sind die Tüllenbeile mit arkadenförmigen Feld in der viel zitierten Arbeit von M. Rusu in mehrere Varianten des Typs C (1–10) gegliedert (Rusu 1966: Fig. 3–4). Typologische Ähnlichkeiten mit dem Fund aus Batković sind vor allem bei den einigen Vertretern der Variante C7 aus Depots Bancu und Cetea der Stufe Miograd (Ha B1) sowie bei den Beilen aus dem als chronologisch unsicher eingestuftem Depot Sebeş festzustellen (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 298: 6; T. 375: 1; T. 302: 19).

Anhand der typologischen Vergleiche wäre für den Fund aus Batković demnach ein Datierungsansatz in die Zeitpanne zwischen der älteren und jüngeren Urnenfelderzeit denkbar. Hinzu ist allerdings zu ergänzen, dass alle Beile ähnlicher Größe und Form aus dem westbalkansichen Raum vorwiegend in die späte Urnenfelderzeit datieren (Wanzek 1989: 199; Žeravica 1993: 80; König 2004: 132; Gavranović 2013: Abb. 8). Eine vergleichbare Länge und Kontur, zwar ohne arkadenförmiges Feld, zeigen u. a. das zweite Beil aus Batković (Žeravica 1993: T. 21: 275), ein Einzelfund aus Kotorišće bei Bihać (Žeravica 1993: T. 21: 268) in Westbosnien und ein Beil aus dem in die Stufe Ha B3 datiertem Depot Osredak, ebenfalls im westlichen Teil des Landes (König 2004: T. 61A: 13). Somit ist eine Datierung des kleinen Beiles aus Batković in die Stufe Ha B3 ebenfalls durchaus möglich. Interessant erscheint auch die Verbreitung der zwischen 7 und 8 cm langen Tüllenbeile in Bosnien, da alle bislang bekannte Exemplare vor allem im nördlichen Teil des Landes gefunden wurden (Žeravica 1993: T. 21–26).

VERBREITUNG UND DEPONIERUNG DER SPÄTBRONZEZEITLICHEN FUNDE NORDBOSNIENS

Selbst bei einer kleinen regionalen und durch viele Faktoren beeinflussten Auswahl der Bronzefunde, wie hier der Fall ist, lassen sich gewisse Trends beobachten, die auf Regelmäßigkeiten bei der Wahl der deponierten Gegenstände hinweisen. So kann sicherlich kein Zufall sein, dass unter den bislang einzeln gefundenen Objekten aus der älteren Urnenfelderzeit in Nordbosnien nur Beile, Lanzen und Schwerter bzw. im weiteren Sinne Waffen festzustellen sind (Nadbath 2004: 84; Gavranović 2011: 247). Auch die hier präsentierten Beile aus Paležnica Donja (Abb. 7: 2), Doboja (Abb. 7: 3), Milići (Abb. 7: 4) und Vrelo (Abb. 1: 1) sowie die Lanzenspitze aus Čivčije Bukovačke (Abb. 7: 1) bestätigen die

horizont ostava u Srbiji prema Vasiću (1982: 268) odnosno u vrijeme stupnja Ha A1 ubrajaju se primjerice nalazi iz ostava Mesić–Šupaja u Banatu (Rašajski 1975: T. 61: 5) te Urovića u istočnoj Srbiji s više serija sličnih primjeraka (Srećević 1975: T. 81–82). Sjekire odgovarajućeg oblika, ali bez ušice iz ostava Dobrinčinci (Popović 1994: T. 8: 3) i Otok–Privlaka (Vinski Gasparini 1973: T. 27: 16) u Srijemu te Dubravica na ušću Morave u Dunav (Garašanin 1954: T. 36: 4; Kondić 1992: br. 38) također se datiraju u isto vrijeme. Na približno istom prostoru rasprostiranja pojavljuju se i mlađe sjekire ovog tipa. Prije svega mogu se spomenuti sjekire iz ostava datiranih u Ha A2–Ha B1 kao što su Sečan III u Banatu (Marinković 1991: T. 1: 4) i Leskovo kod Majdanpeka u sjeveroistočnoj Srbiji (Todorović 1975: T. 71: 8). Isti kronološki okvir pretpostavlja se i za dva pojedinačna nalaza iz okolice Jagodine u središnjoj Srbiji (Stojić 1986: T. 21: 4, 6). U Rumunjskoj odnosno u Transilvaniji sjekire s arkadnim poljem u često citiranom radu M. Rusua podijeljene su na više varijanti tipa C (1–10) (Rusu 1966: sl. 3–4). Tipološke sličnosti s primjerkom iz Batkovića mogu se uočiti kod nekih sjekira varijante C7 iz ostava Bancu ili Cetea kronološkog stupnja Miograd (Ha B1) kao i kod sjekira iz kronološki nejasno odredivog nalaza Sebeş (Petrescu-Dîmbovița 1977: T. 298: 6; T. 375: 1; T. 302: 19).

Sudeći prema tipološkim osobnostima, mala sjekira iz Batkovića mogla bi se dakle datirati u široki vremenski raspon između starije i mlađe faze kulture polja sa žarama. No, za napomenuti je kako se većina sjekira sličnog oblika i veličine na zapadnobalkanskom prostoru datira zapravo u kasnu fazu kulture polja sa žarama (Wanzek 1989: 199; Žeravica 1993: 80; König 2004: 132; Gavranović 2013: sl. 8). Približnu dužinu i obris, bez arkadnog polja, posjeduju između ostalog i druga mala sjekira iz Batkovića (Žeravica 1993: 21: 275), zatim jedan pojedinačni nalaz iz Kotorišća kod Bihaća u zapadnoj Bosni (Žeravica 1993: T. 21: 268) te naposljetku i jedna sjekira iz ostave stupnja Ha B3 u Osredku, također u zapadnom dijelu zemlje (König 2004: T. 61A: 13). Datacija male sjekire iz Batkovića u vrijeme stupnja Ha B3 čini se dakle također vrlo mogućom. Interesantno je pritom kako je većina malih sjekira dužine između 7 i 8 cm iz Bosne pronađena upravo u sjevernom dijelu zemlje (Žeravica 1993: T. 21–26).

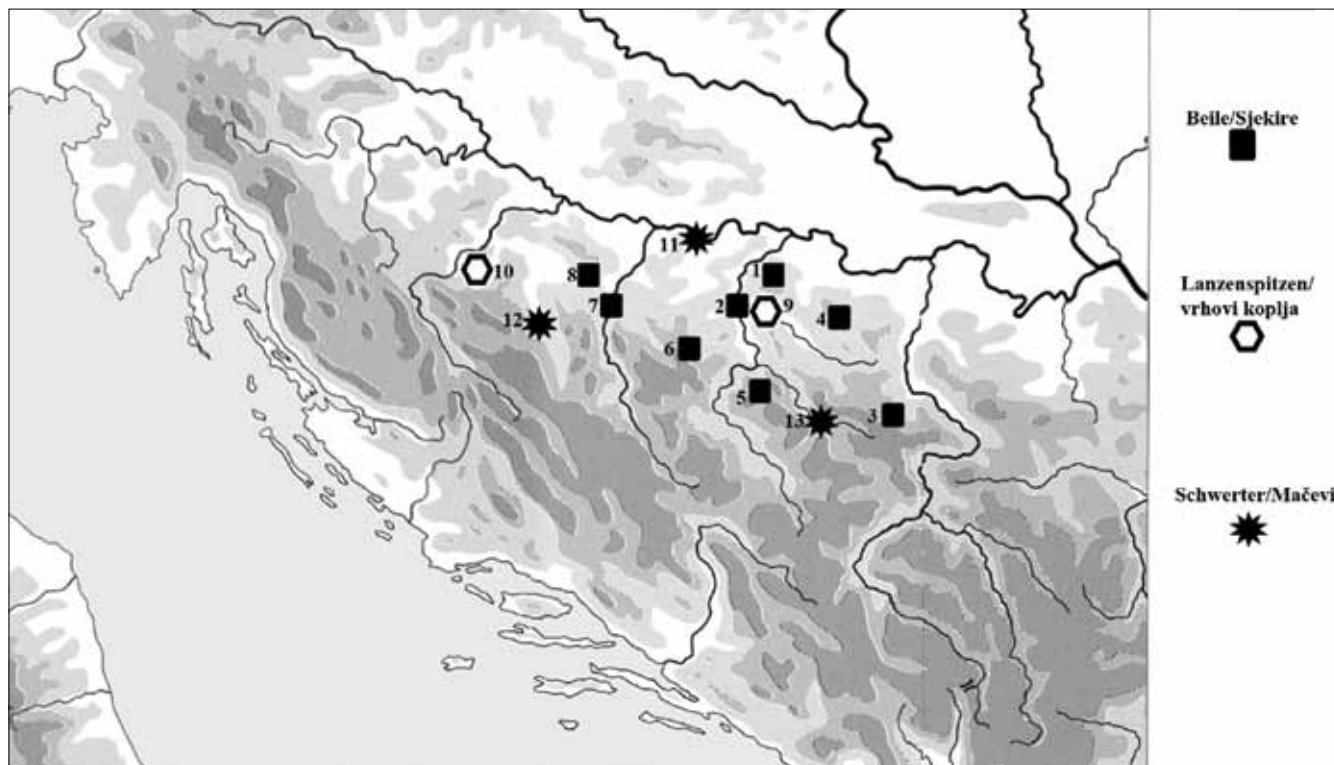
RASPROSTIRANJE I DEPONIRANJE KASNOBRONČANODOBNIH NALAZA U SJEVERNOJ BOSNI

Čak i slučaju maloga regionalnog uzorka brončanih predmeta koji je uz to još i uvjetovan raznim vanjskim faktorima, što je ovdje svakako slučaj, mogu se primijetiti određene tendencije koje upućuju na pravilnosti u izboru deponiranih brončanih predmeta. Činjenica kako se među dosad pronađenim pojedinačnim metalnim objektima iz vremena starije faze kulture polja sa žarama iz sjeverne Bosne nalaze isključivo mačevi, koplja i sjekire odnosno u širem smislu oružje, svakako ne može biti samo produkt puke slučajnosti (Nadbath 2004: 84; Gavranović 2011: 247). Ovaj trend potvrđuju i ovdje objavljene sjekire iz Paležnice Donje (sl. 7: 2), Doboja (sl. 7: 3), Milića (sl. 7: 4) i Vrelo (sl. 1: 1) kao i vrh koplja iz mjesta Čivčije Bukovačke (sl. 7: 1). Još manje je vjerojatno kako je riječ o slučajnim nalazima odnosno o predmetima

se Tendenz. Noch weniger wahrscheinlich ist, dass es sich hierbei um „Zufallsfunde“ handelt bzw. um Gegenstände, die nicht intentionell aus dem Umlauf entnommen wurden. Dagegen spricht nicht nur die offenbar gezielte Auswahl, sondern auch der Zustand, der eine Weiterverwendung durchaus möglich macht. Wertvolle Bronzen bzw. im Fall der älteren Urnenfelderzeit Waffen, sind mit Sicherheit nicht grundlos oder gar aus Versehen in den Boden gekommen (Hansen 1994; Soroceanu 1995; Hänsel 1997; Teržan 1999; Bader 2001). Es spricht folglich wenig dagegen die Einzelfunde in den gleichen rituellen Kontext wie die Depotfunde zu bringen und somit sie als individualisierte Weihobjekte, Opferungen oder Gaben für Jenseits anzusehen (Stöllner 1997). Im Fall der älteren Urnenfelderzeit war diese individuelle, rituale Veräußerung der Bronzen nur an die kriegerische, vermutlich männliche, Domäne der Gesellschaft gebunden, zumindest in der betreffenden Region. Interessant in diesem Zusammenhang ist das Verhältnis zwischen Gräbern, Depots und Einzelfunden der Stufe Ha A1, da man in den Brandbestattungen unter den wenigen Bronzen tatsächlich ausschließlich Schmuckformen findet, wie z. B. in dem hier vorgestellten Fund aus Podnovlje (Abb. 3), die vermutlich als weibliche Trachtteile zu deuten sind. Gegenüber der Geschlechtsexklusivität der Bronzen aus Gräbern (weibliche Tracht) und der einzeln deponierten Gegenstände (männliche, kriegerische Komponente) stehen die Depotfunde, die in der Regel sowohl Waffen als auch Schmuck und Gerätschaften enthalten und somit auf der symbolischen Ebene wahrscheinlich mehrere Gesellschaftskomponenten vereinen (Hansen 1994: 347; König 2004: 166). Doch auch hier sind Ausnahmen zu berücksichtigen, wie z. B. der

koji su bez namjere isključeni iz optjecaja. Protiv te pretpostavke govori ne samo očigledno ciljani izbor predmeta nego i stanje očuvanosti odnosno izgledna mogućnost daljnje uporabe brončanog objekta. Teško je na kraju zamisliti da su brončani predmeti takve iznimne vrijednosti kao što je u ovom slučaju oružje, bez nekoga valjanog razloga odnosno slučajno dospjeli u zemlju (Hansen 1994; Soroceanu 1995; Hänsel 1997; Teržan 1999; Bader 2001). Samim tim gotovo da i ne postoje argumenti koji bi govorili protiv dovođenja pojedinačnih brončanih predmeta u sličan ritualni kontekst kakav se može pretpostaviti i kod ostava te bi ih se u tom smislu moglo označiti kao individualizirane objekte posvećenja, žrtve ili dara namijenjene onom svijetu (Stöllner 1997). U vremenu starije faze kulture polja sa žarom ovaj individualni ritualni čin odstranjivanja brončanog predmeta bio je očito isključivo povezan s ratničkom, vjerojatno muškom domenom društva, barem u slučaju ovdje promatrane regije. Interesantan je pritom i odnos između približno istodobnih grobova, ostava i pojedinačnih nalaza stupnja Ha A1 jer se među malobrojnim brončanim predmetima iz paljevinskih ukopa uglavnom nalazi nakit, kao primjerice kod ovdje predstavljenog nalaza iz Podnovlja (sl. 3), koji bi se mogao identificirati kao sastavni dio ženske nošnje. Nasuprot ove spolne ekskluzivnosti brončanih predmeta iz grobova (ženska nošnja) te pojedinačno deponiranih predmeta (ratnička odnosno muška sfera), ostave ovoga vremena očigledno na simboličkoj razini objedinjuju odnosno ujedinjavaju sve društvene komponente jer se u njima u pravilu nalaze i nakit i oružje i oruđe (Hansen 1994: 347; König 2004: 166). No i ovdje se naravno mora računati s iznimkama kao što je primjerice ostava Majdan/Ridžali u

Karte 6 Einzelfunde der Stufe Ha A1 in Nordbosnien
Karta 6 Pojedinačni nalazi stupnja Ha A1 u sjevernoj Bosni

aus Waffen (Schwert, drei Lanzenspitzen, eine Axt und ein Beil) und einer Sichel zusammengesetzte Hort Majdan/Ridžali in der Übergangzone zwischen Zentral- und Nordbosnien (Blečić Kavur, Jašarević 2014). Die zwei Lanzen aus Batković (Abb. 4) könnten auch Überreste eines ähnlichen Depots darstellen, jedenfalls sind sie mit einem kriegerischen Hintergrund in Verbindung zu bringen. Gleichzeitig ist der Fund aus Batković der erste bislang bekannte Depotfund der älteren Urnenfelderzeit aus der nordostbosnischen Region Semberija (Karte 4: 18). Auffällig bleibt jedoch in der Gesamtverbreitung der Depots während der Stufe Ha A1 die Konzentration im Raum zwischen dem mittleren und unteren Lauf der Bosna (Karte 4), die sich somit direkt an den Verbreitungsschwerpunkt in der Region um die Stadt Slavonki Brod auf der kroatischen Sava Seite anschließt (Vinski Gasparini 1973: T. 133; Clausing 2003: Abb. 45). Nicht zu übersehen ist auch die deckungsgleiche Verbreitung der Brandgräber der Gruppe Barice–Gredani, die ebenfalls die hügelige Zone an der mittleren Bosna Fluss erreichen (Marjan 2010: Fig. 1). Jedenfalls unterstreichen auch die hier präsentierten Einzelfunde der älteren Urnenfelderzeit aus Bosna Tal, dass die Depots und die einzelnen Objekte sich in Bosnien geographisch nicht ausschließen, wie es durch die zwei von P. König publizierten Karten suggeriert wird (2004: T. 79–78). Ein unmittelbarer Zusammenhang dieser drei Phänomene in Nordbosnien (Brandgräber, Depots, einzelne Objekte) ist demnach nahe liegend, allerdings nicht konkret nachweisbar auf dem jetzigen Forschungsstand.

Wie die angeführten Vergleiche verdeutlicht haben, zeigen die meisten Bronzen der älteren Urnenfelderzeit wenig Lokales bzw. Eigenständiges in Bezug auf die typologischen Eigenschaften. Die allermeisten Funde gehören den weiträumig verbreiteten Typen und deuten somit auf die Anbindung des nordbosnischen Raumes an ein komplexes und über das gesamte Karpatenbecken gestrecktes typotechnologisches Netzwerk hin (Váczi 2013: Fig. 9). Lediglich ans Ende der Stufe Ha A1 datierte Beil aus Donje Vrsinje bei Milići (Abb. 7: 4) konnte womöglich als Produkt einer spezifischen regionalen Entwicklung verstanden werden, da die besten Vergleiche tatsächlich aus der näheren Umgebung Nord- und Zentralbosniens stammen. Ebenso spärlich sind die direkten Hinweise auf die Existenz einer lokalen Metallurgie aus HaA1 Stufe, die bislang nur aus Siedlungen Crkvina (Gussform) und Topolovaca Bregovi (Barren) vorliegen. Plankonvexe Barren findet man auch in Depots Kućišta, Novi Grad und Paležnica Donja (Karte 4), während in Boljanić noch Ambosse, allerdings ohne Gebrauchsspuren, und Gusskerne mitdeponiert wurden (König 2004: 50). Zusammen mit der Tatsache, dass die meisten Bronzeformen überregionale Verbreitung aufweisen, können die wenigen Belege einer Metallproduktion auch als Indikator einer nicht stationären Metallurgie interpretiert werden (Dietrich 2012: 216).

Einen Vergleichbaren Verbreitungsschwerpunkt wie die Funde der älteren Urnenfelderzeit zeigen auch die Depots und einzeln gefundene Objekte der darauffolgenden Periode bzw. des 11. und des frühen 10. Jh. v. Chr. in Nord-

kontaktzonen zwischen sjeverne i srednje Bosne koja sadrži oružje (mač, tri vrha koplja i dvije sjekire) te jedan srp (Blečić Kavur, Jašarević 2014). Nekoju sličnoj ostavi s naglašenom ratničkom pozadinom mogli bi pripadati vrhovi koplja iz Batkovića (sl. 4). Istodobno, ostava iz Batkovića predstavlja prvi nalaz ovog tipa na prostoru ravničarske regije Semberije (karta 4: 18). Promatrajući ukupnu rasprostranjenost ostava stupnja Ha A1 svakako je uočljiva njihova učestalost na prostoru između donjeg i srednjeg toka rijeke Bosne (karta 4) koja se time direktno nadovezuje na koncentraciju ostava u regiji oko Slavenskog Broda na hrvatskoj strani rijeke Save (Vinski Gasparini 1973: T. 133; Clausing 2003: sl. 45). Na približno istom prostoru rasprostiru se i nekropole sa žarim ukopima grupe Barice–Gredani koje se prema jugu šire također do brežuljkastog krajolika na srednjem toku rijeke Bosne (Marjan 2011: sl. 1). Može se dakle istaknuti kako ovdje predstavljeni pojedinačni brončani predmeti starije faze kulture polja sa žarama s područja sliva rijeke Bosne još jednom vrlo jasno pokazuju kako se pojedinačni nalazi i istovremene ostave ni u kom slučaju ne isključuju prostorno kako je to sugerirano na kartama objavljenim u studiji P. Königa (2004: T. 79–78). Naprotiv, može se pretpostaviti kako su na prostoru sjeverne Bosne ova tri fenomena (ostave, groblja, pojedinačni nalazi) itekako povezana iako se na sadašnjem stupnju istraživanja još uvijek ne mogu iznijeti konkretniji dokazi.

Kao što većina navedenih analogija pokazuje, brončani predmeti iz starije faze kulture polja sa žarama u tipološkom smislu vrlo rijetko posjeduju lokalne, samostalne karakteristike. Većina nalaza pripada naširoko rasprostranjenim tipovima što u izvjesnoj mjeri pokazuje i povezanost sjeverobosanskog prostora s kompleksnom i preko cijelog prostora Karpatske kotline razgranatom tipotehnološkom mrežom brončanih predmeta (Váczi 2013: Fig. 9). Tek bi kod nalaza iz Donjih Vrsinja kod Milića (sl. 7: 4) s kraja stupnja Ha A1 mogla eventualno biti riječ o produktu specifičnoga regionalnog razvoja jer se najbolje analogije doista mogu pronaći isključivo u bližjoj okolici srednje i sjeverne Bosne. Vrlo su oskudni i direktni pokazatelji postojanja lokalne metalurgije u vrijeme stupnja Ha A1 koji su dosad pronađeni jedino u naseljima Crkvina (kalup) i Topolovaca Bregovi (ingot). Plankonvexni ingoti poznati su još iz ostava Kućišta, Novi Grad i Paležnica Donja (karta 4), dok je ostava Boljanić sadržavala i male nakovnje u nekorištenom stanju te jezgre za lijevanje (König 2004: 50). Zajedno s činjenicom kako većina zastupljenih formi pripada tipovima interregionalnog rasprostiranja, ovi malobrojni pokazatelji domaće produkcije mogli bi se interpretirati i kao indikator postojanja razvijene mobilne metalurške djelatnosti (Dietrich 2012: 216).

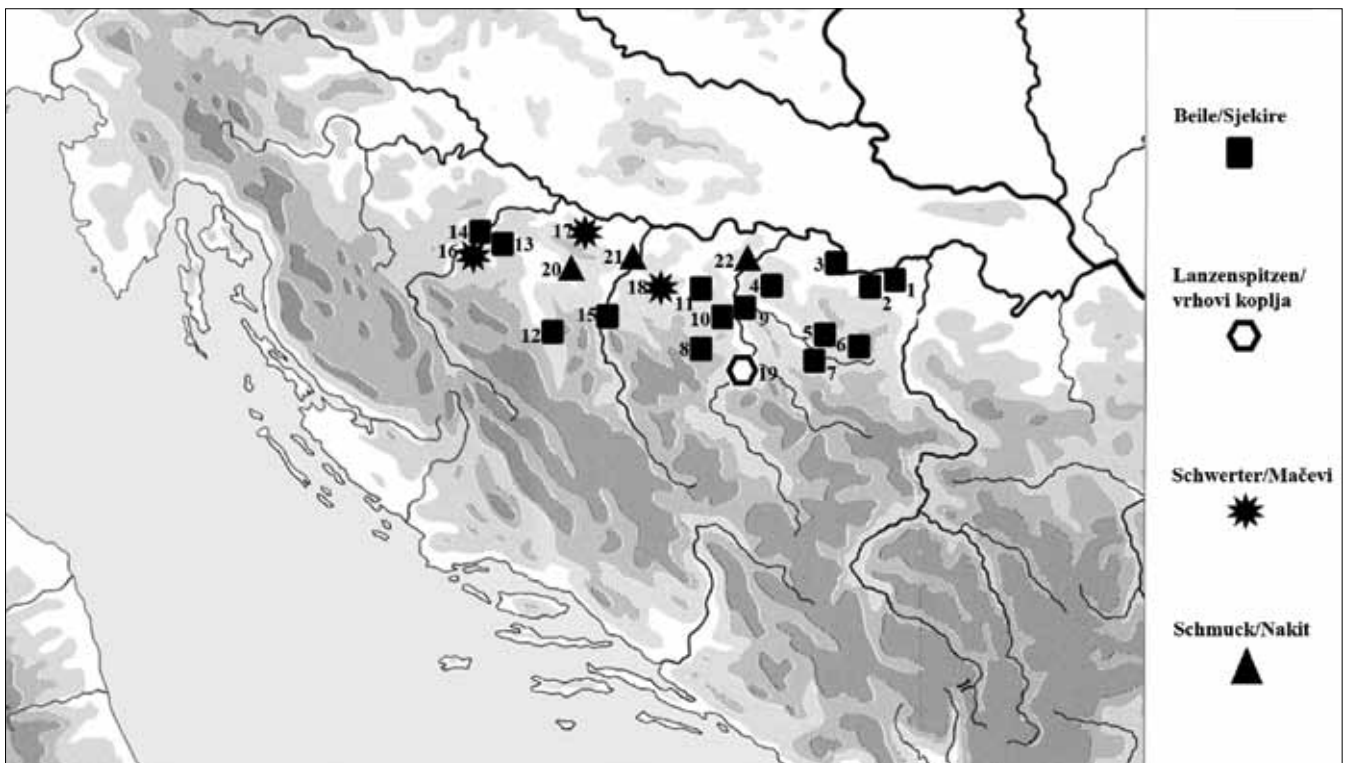
Slično težište rasprostiranja kao i u vrijeme starije faze kulture polja sa žarama pokazuju i mlađe ostave odnosno pojedinačni nalazi iz vremena 11. i ranijeg 10. st. pr. Kr. iz sjeverne Bosne (karta 4 i 7). Zanimljivo je kako se na ovom prostoru ne može konstatirati osjetan pad broja ostava kao što je slučaj u gotovo svim susjednim regijama (Vasić 1987: 277; Teržan 1999: 122; Metzner Nebelsick 2002: 56; Potřebi-

bosnien (Karten 4 und 7). Ein deutlicher Rückgang der Deponierungen, wie z. B. in einigen angrenzenden Regionen Südosteuropas (Vasić 1987: 277; Teržan 1999: 122; Metzner Nebelsick 2002: 56; Potrebica, Ložnjak Dizdar 2004: 34) lässt sich dabei nicht verzeichnen. Nach wie vor sind die meisten Depots in der hügeligen Zone um die Bosna und ihre Zuflüsse Spreča, Usora und Krivaja zu finden (Karte 4). Im Unterschied zur älteren Urnenfelderzeit sind Depots allerdings auch am unteren Vrbas zu registrieren (Karte 4: 13–14). Inmitten dieser Verbreitung liegt Velika Sočanica mit zwei charakteristischen Tüllenbeilen (Abb. 5), die man am ehesten als Teile eines Depots der Stufe Ha B1 auffassen kann (Karte 4: 19). Wie die typologischen Vergleiche zeigen, sind die Tüllenbeile aus Velika Sočanica, aber auch aus anderen zeitgleichen Depots Nordbosniens, wieder nur in einem Zusammenhang mit dem weitumspannenden Handwerk- und Austauschnetzwerk des Karpatenbeckens zu betrachten (Borofka, Ridiche 2005: 200; Dietrich 2012: Fig. 2). Eigenständige, regionale Züge in Bezug auf die Typologie machen sich dabei offenbar nicht bei den Waffen oder Gerätschaften, sondern zunächst bei den Schmuckformen (einschleifige Bogenfibeln, Armspiralen, hohle Armringe) bemerkbar, die in den Depots entweder einzeln oder bereits als Trachtsets erscheinen (vgl. König 2004: T. 43: 126; T. 56–57). Die ersten Produkte einer lokalen oder hauptsächlich auf den Bedarf der Region südlich der Save zugeschnittenen Metallurgie sind somit wahrscheinlich unter den Elementen der weiblichen Tracht zu suchen. Darauf weisen auch einige Grabfunde aus Jablanica im nordöstlichen Bosnien hin, in denen man entsprechende Schmucktypen findet (Gavranović 2011: T. 12–14).

Bei der Auswahl und Verbreitung der einzeln deponier-

ca, Ložnjak Dizdar 2004: 34). Kao i u proteklom razdoblju, najveći broj ostava pronađen je u brežuljkastom predjelu oko rijeke Bosne odnosno njezinih pritoka Spreče, Usore i Krivaje (karta 4). No, za razliku od starije faze kulture polja sa žarama, ostave se sada pojavljuju i u slivu rijeke Vrbas (karta 4: 13–14). U središnjem dijelu rasprostiranja ostava mlađe faze kulture polja sa žarama nalazi se i Velika Sočanica s dvije karakteristične šuplje sjekire (sl. 5) koje se najvjerojatnije mogu označiti kao dio ostave stupnja Ha B1 (karta 4: 19). Kao što pokazuje većina tipoloških paralela, sjekire iz Velike Sočanice, ali i iz drugih ostava sjeverne Bosne, ponovno se mogu dovesti u izravnu vezu sa zanatsko-trgovinskom mrežom Karpatske kotline (Borofka, Ridiche 2005: 200; Dietrich 2012: sl. 2). Znakovito je kako se prve regionalne samostalne značajke u tipološkom smislu ne pojavljuju kod oružja ili oruđa nego kod brončanog nakita (jednopetljaste fibule, brončane spirale, šuplje narukvice i nanogvice) koji se u ostavama nalazi ili pojedinačno ili pak već kao garnitura određenog tipa nošnje (usporedi npr. König 2004: T. 43: 126; T. 56–57). Prve proizvode lokalne metalurgije odnosno metalurgije koja je izrađivala specifične predmete samo za potrebe zajednica u regiji južno od rijeke Save trebalo bi prema tome tražiti među dijelovima ženske nošnje. Na to upućuju i grobovi iz Jablanice u sjeveroistočnoj Bosni u kojima su odgovarajući tipovi nakita činili dio funeralne nošnje (Gavranović 2011: T. 12–14).

Izbor i opće tendencije rasprostiranja pojedinačno deponiranih objekata stupnja Ha B1 također se nisu znatnije promijenili u odnosu na stariju fazu kulture polja sa žarama (karta 7). I dalje se uglavnom mogu pronaći sjekire i mače-

Karte 7 Einzelfunde der Stufen Ha B1 und Ha B3

Karta 7 Pojedinačni nalazi stupnjeva Ha B1 i Ha B3 u sjevernoj Bosni

ten Objekte der Stufe Ha B1 sind gegenüber der älteren Urnenfelderzeit ebenfalls kaum Änderungen zu beobachten (Karte 7). Gefunden wurden hauptsächlich Beile und Schwerter in einem noch immer durchaus brauchbaren Zustand (Gavranović 2011: 63, 145). Als Einzelfunde tauchen jedoch auch Schmuckformen bzw. Armringe auf (Karte 7: 21–22).

Die kleinen Tüllenbeile der späten Urnenfelderzeit aus Vrela (Abb. 1: 2), Jamakovića Gradina (Abb. 2), Srpska Varoš 2 (Abb. 6) und Batković (Abb. 7: 6) gehören unterschiedlichen lokalen Varianten an, mit einer zum Teil limitierten Verbreitung (Karte 5). Als Gegendarstellung zu den in Nordbosnien vorkommenden Formen wurde auf der Karte 5 eine für Zentralbosnien und Westherzegowina spezifische Variante eingetragen, die sich vor allem durch zwei grob ausgeführte V-Rippen unter den verdicktem Wulst auszeichnet (Nr. 20–29). Die eingeschränkte Verbreitung und eine Vielfalt der ähnlichen aber doch in den technischen Details abweichenden Tüllenbeile innerhalb eines verhältnismäßig kleinen Territoriums, deuten auf unterschiedliche Werkstattpraktiken hin, die anscheinend alle von der Ressourcenknappheit betroffen waren. Nichtsdestoweniger wurden die kleinen Beile, wie auch in den vorhergegangenen Perioden, sowohl Einzel als auch in größerer Anzahl (Osredak 13 Stück, Srpska Varoš 2 wohl 30 Stück) deponiert bzw. dem alltäglichen Gebrauch entzogen. Dabei ist bei den Funden aus Vrela (6,4 cm) und Batković (7,5 cm) eine praktische Verwendung kaum vorstellbar. Hinzuweisen ist noch auf die Tatsache, dass die kleinen Tüllenbeile, trotz eines relativ zahlreichen Vorkommens, bislang nicht in einem Grabkontext gefunden werden konnten, sondern ausschließlich als Einzeldeponierungen oder als Depotbestandteile auftreten. Der nordbosnischen Formenwelt entstammen noch mehrfach gewundene Objekte runden Querschnitts aus Vrela (Abb. 1: 3), mit einem ebenfalls nicht ganz nachvollziehbaren Zweck.

Vergleichbar mit der Situation in benachbarten Landschaften (Váczí 2013: Fig. 12), zeigen somit auch die Bronzeformen der Stufe Ha B3 aus Nordbosnien starke regionale Züge auf, die womöglich mit der Entstehung einer örtlich operierenden Metallurgie im Zusammenhang stehen. Ob diese technologische Umstellung mit einer allgemeinen Ressourcenknappheit und möglicher Entdeckung der neuen Erzlagerstätten im westlichen Balkan in Verbindung zu bringen ist, kann beim jetzigen, sehr dürftigen, archäometallurgischen Forschungsstand nicht beantwortet werden (Gavranović 2011: 8). Jedenfalls ist festzustellen, dass das überregionale technologisch-typologische Netzwerk der älteren und jüngeren Urnenfelderzeit ab dem späten 10. Jh. v. Chr. in Nordbosnien offenbar nicht mehr wirkend war. Trotz dieser merklichen Veränderung, zeichnen sich bei den deponierten Bronzen der Stufe Ha B3 vergleichbare Tendenzen wie in den älteren Stufen ab. So sind unter Einzelfunden nach wie vor hauptsächlich Beile und Waffen vertreten (Karte 7), während man in Grabfunden vornehmlich Schmuck findet (Gavranović 2011: Abb. 256–257). Die

vi u još uvijek uporabljivu stanju (Gavranović 2011: 63, 145). Kao pojedinačni nalazi zabilježeni su međutim i tipovi nakita kao što su narukvice (karta 7: 21–22).

Male šuplje sjekire iz vremena kasne faze kulture polja sa žarama iz Vrela (sl. 1: 2), Jamakovića Gradine (sl. 2), Srpske Varoši 2 (sl. 6) i Batkovića (sl. 7: 6) pripadaju različitim varijantama s dosta limitiranim prostorom rasprostiranja (karta 5). S ciljem jasnijeg prikazivanja raznolikosti lokalnih formi šupljih sjekira unutar zapadnobalkanskog prostora na karti je naznačena i jedna varijanta koja se odlikuje dvama grubo izvedenim V-ornamentima ispod zadebljanog oboda i koja je dosad pronađena prije svega u središnjoj Bosni i zapadnoj Hercegovini (karta 5: 20–29). Ograničen prostor rasprostiranja i očita raznolikost sličnih no u tehničkim detaljima ipak drukčijih šupljih sjekira upućuju između ostalog i na različite postupke proizvodnje odnosno vjerojatno na različite radionice koje su međutim očito sve oskudijevale u sirovini. Unatoč tomu, male šuplje sjekire, uostalom kao i sjekire u starijim razdobljima, i dalje su se deponirale odnosno odstranjivale iz svakodnevnog optjecaja kako pojedinačno tako i u većem broju primjeraka npr. u ostavama Osredak (13 komada) i Srpska Varoš 2 (navodno 30 sjekira). Pritom je za nalaze iz Vrela (6,4 cm) i iz Batkovića (7,5 cm) zbog njihovih dimenzija teško zamisliti neku konkretnu odnosno praktičnu namjenu. Valja skrenuti pozornost i na činjenicu kako male šuplje sjekire, usprkos relativno velikom broju primjeraka svih varijanti, dosad nisu zabilježene u grobovima nego su uglavnom pronađene ili pojedinačno ili u ostavama. Lokalni sjeverobosanski tip predstavljaju i uvijeni predmeti od masivne brončane žice kružnog presjeka iz Vrela (sl. 1: 3) čija je namjena također teško određiva.

Slično situaciji u drugim susjednim regijama (Váczí 2013: sl. 12), i kod brončanih predmeta stupnja Ha B3 iz sjeverne Bosne mogu se uočiti izrazite regionalne i lokalne značajke koje bi mogle biti povezane s razvitkom domaće metalurgije s ograničenim prostorom distribucije. Pri trenutačnom, vrlo oskudnom stanju arheometalurških istraživanja nije moguće utvrditi je li ova tehnološka preorijentacija u direktnoj svezi s općom nestašicom sirovina i mogućim otkrivanjem novih rudnih ležišta na zapadnom Balkanu (Gavranović 2011: 8). No, u svakom slučaju može se nedvojbeno zaključiti kako interregionalna tipološko-tehnološka mreža starije i mlađe faze kulture polja sa žarama više nije imala značajnog utjecaja u sjevernoj Bosni od vremena kasnog 10. st. pr. Kr. Unatoč ovoj znakovitoj tehnološkoj promjeni, obrasci deponiranja brončanih predmeta u vrijeme stupnja Ha B3 pokazuju i dalje određene sličnosti sa starijim razdobljima. Među pojedinačnim brončanim nalazima najbrojnije su i dalje sjekire i oružje (karta 7), dok se u grobovima uglavnom nalazi nakit (Gavranović 2011: sl. 256–257). Ostave najčešće i dalje sadrže nakit i oružje izrazitih regionalnih karakteristika (König 2004: sl. 4). Prema tome, čini se kako se korjenita tehnološka promjena nije dovela do odstupanja od osnovnih, u jednoj mjeri očito na spolnom principu zasnovanih, pravila izuzimanja brončanih predmeta iz svakodnevice.

meisten Depots beinhalten hingegen weiterhin sowohl regionale Schmuckformen als auch Bewaffnung (König 2004: Abb. 4). Selbst bei einem deutlichen technologischen Wandel scheinen sich demnach die grundlegenden, offenkundig geschlechtsspezifischen, Regeln bei der Entnahme der Bronzen aus dem alltäglichen Umlauf nicht wesentlich geändert zu haben.

Listen der Fundorten

Karte 2 (Siedlungen): 1. Sječokovo (Ludajić 2010); 2. Donja Dolina (Marić 1964); 3. Barice–Laminci (Đurđević 1986; 2010); 4. Kozinci (Žeravica, Žeravica 1974); 5. Topolovaca Bregovi (Belić 2010); 6. Dobo–Centar (Belić 1966); 7. Ljeskovac–Poljaci (Milić 1980); 8. Ripač (Radimský 1897); 9. Vrelo (Belić 1963); 10. Vis (Marić 1961); 11. Crkvina (Radimský 1893); 12. Stupari (Kosorić 1980); 13. Zemunica (Gavranović 2011); 14. Zecovi (Benac 1959); 15. Bočac (Jamaković 2010); 16. Pivnica (Benac 1962); 17. Kekića Glavica (Čović 1962); 18. Čungar (Radimský 1896); 19. Brdašce (Jamaković, Žeravica 2010); 20. Vuknić (Kosorić 1980; Gavranović 2011); 21. Bare (Gavranović 2011); 22. Radmanići (Fiala 1896).

Karte 3 (Grabfunde): 1. Barice–Gračanica (Čović 1958); 2. Dejanovića humke (Ludajić 2010); 3. Barice–Laminci (Đurđević 2010); 4. Kulaši (Belić 1964); 5. Bare–Liplje (Belić 1964b); 6. Mala Brusnica (Belić 1964); 7. Greda–Podnovlje (Belić 1966a); 8. Batković (Kosorić 1967); 9. Silajet–Dvorovi (Kosorić 1965); 10. Grabovica–Dobo (Belić 1966b); 11. Tešanj (Truhelka 1907); 12. Jablanica (Milić 1985; Gavranović 2011); 13. Gornja Tuzla (Čović 1957); 14. Petkovo Brdo (Čović 1966).

Karte 4 (Hortfunde – wenn nicht bemerkt nach König 2004): 1. Kućišta; 2. Novi Grad; 3. Vidovice; 4. Boljanić; 5. Jadrina; 6. Paležnica Donja (Pavlin, Jašarević 2016); 7. Majdan/Ridžali (Blečić Kavur, Jašarević 2014); 8. Monj; 9. Drenov Do; 10. Bokavić; 11. Lučice; 12. Srpska Varoš; 13. Mačkovac; 14. Medeno Polje; 15. Tešanj 1&3; 16. Grapska; 17. Pašalići; 18. Batković (siehe Text); 19. Velika Sočanica (siehe Text); 20. Modriča–Srpska Varoš 2 (siehe Text); 21. Osredak.

Karte 5 (kleine Tüllenbeile): 1. Jamakovića Gradina (siehe Text); 2. Osredak (Žeravica 1993: T. 20: 253–264); 3. Krakače (Žeravica 1993: T. 23: 308); 4. Bužim–Bihać (Žeravica 1993: T. 21: 265A); 5. Matijevići (Vinski Gasparini 1973: T. 129: 4); 6. Donji Unac (Žeravica 1993: T. 21: 266); 7. Ripač (Žeravica 1993: T. 21: 265); 8. Kotorišće (Žeravica 1993: T. 21: 267); 9. Jajce (Žeravica 1993: T. 21: 269); 10. Split (?) (Žeravica 1993: T. 23: 299); 11. Cetina (Žeravica 1993: T. 23: 298); 12. Ometala (Žeravica 1993: T. 23: 296); 13. Mostar (Žeravica 1993: T. 21: 276); 14. Vrelo (siehe Text); 15. Tešanj (Žeravica 1993: T. 21: 274); 16. Grapska (Žeravica 1993: T. 21: 271); 17. Modriča–Srpska Varoš 2 (siehe Text); 18. Crkvina (Čović 1957: Abb. 14); 19. Pašalići (König 2004: T. 61B); 20. Pod (Čović 1983: T. 66: 6); 21. Debelo Brdo; 22. Ometala; 23. Ponir; 24. Vihovići; 25. Ljubotići; 26. Vedašić; 27. Krehin Gradac; 28. Kozica; 29. Imotski (Nr. 21–209 alle nach Žeravica 1993: T. 26: 343–355).

Karte 6 (einzelne Funde – Ha A1): 1. Paležnica Donja (siehe Text); 2. Dobo (siehe Text); 3. Milići (siehe Text); 4. Lopare (Gavranović 2011: T. 23: 4); 5. Gostović (Žeravica 1993: T. 25: 331); 6. Čavka Planina (Truhelka 1907: 75); 7. Mišarica (Periša 2002: Abb. 6); 8. Barlovci (Nikolić 1962: Abb. 17); 9. Čivčije Bukovačke (siehe Text); 10. Crna Rijeka (Ćurčić 1907: T. 1: 13);

Popisi nalazišta

Karta 2 (Naselja): 1. Sječokovo (Ludajić 2010); 2. Donja Dolina (Marić 1964); 3. Barice–Laminci (Đurđević 1986; 2010); 4. Kozinci (Žeravica, Žeravica 1974); 5. Topolovaca Bregovi (Belić 2010); 6. Dobo–Centar (Belić 1966); 7. Ljeskovac–Poljaci (Milić 1980); 8. Ripač (Radimský 1897); 9. Vrelo (Belić 1963); 10. Vis (Marić 1961); 11. Crkvina (Radimský 1893); 12. Stupari (Kosorić 1980); 13. Zemunica (Gavranović 2011); 14. Zecovi (Benac 1959); 15. Bočac (Jamaković 2010); 16. Pivnica (Benac 1962); 17. Kekića Glavica (Čović 1962); 18. Čungar (Radimský 1896); 19. Brdašce (Jamaković, Žeravica 2010); 20. Vuknić (Kosorić 1980; Gavranović 2011); 21. Bare (Gavranović 2011); 22. Radmanići (Fiala 1896).

Karta 3 (Groblja): 1. Barice–Gračanica (Čović 1958); 2. Dejanovića humke (Ludajić 2010); 3. Barice–Laminci (Đurđević 2010); 4. Kulaši (Belić 1964); 5. Bare–Liplje (Belić 1964b); 6. Mala Brusnica (Belić 1964); 7. Greda–Podnovlje (Belić 1966a); 8. Batković (Kosorić 1967); 9. Silajet–Dvorovi (Kosorić 1965); 10. Grabovica–Dobo (Belić 1966b); 11. Tešanj (Truhelka 1907); 12. Jablanica (Milić 1985; Gavranović 2011); 13. Gornja Tuzla (Čović 1957); 14. Petkovo Brdo (Čović 1966).

Karta 4 (Ostave – koje nisu označene prema König 2004): 1. Kućišta; 2. Novi Grad; 3. Vidovice; 4. Boljanić; 5. Jadrina; 6. Paležnica Donja (Pavlin, Jašarević 2016); 7. Majdan/Ridžali (Blečić Kavur, Jašarević 2014); 8. Monj; 9. Drenov Do; 10. Bokavić; 11. Lučice; 12. Srpska Varoš; 13. Mačkovac; 14. Medeno Polje; 15. Tešanj 1&3; 16. Grapska; 17. Pašalići; 18. Batković (vidi tekst); 19. Velika Sočanica (vidi tekst); 20. Modriča–Srpska Varoš 2 (vidi tekst); 21. Osredak.

Karta 5 (male tuljaste sjekire): 1. Jamakovića Gradina (vidi tekst); 2. Osredak (Žeravica 1993: T. 20: 253–264); 3. Krakače (Žeravica 1993: T. 23: 308); 4. Bužim–Bihać (Žeravica 1993: T. 21: 265A); 5. Matijevići (Vinski Gasparini 1973: T. 129: 4); 6. Donji Unac (Žeravica 1993: T. 21: 266); 7. Ripač (Žeravica 1993: T. 21: 265); 8. Kotorišće (Žeravica 1993: T. 21: 267); 9. Jajce (Žeravica 1993: T. 21: 269); 10. Split (?) (Žeravica 1993: T. 23: 299); 11. Cetina (Žeravica 1993: T. 23: 298); 12. Ometala (Žeravica 1993: T. 23: 296); 13. Mostar (Žeravica 1993: T. 21: 276); 14. Vrelo (vidi tekst); 15. Tešanj (Žeravica 1993: T. 21: 274); 16. Grapska (Žeravica 1993: T. 21: 271); 17. Modriča–Srpska Varoš 2 (vidi tekst); 18. Crkvina (Čović 1957: sl. 14); 19. Pašalići (König 2004: T. 61B); 20. Pod (Čović 1983: T. 66: 6); 21. Debelo Brdo; 22. Ometala; 23. Ponir; 24. Vihovići; 25. Ljubotići; 26. Vedašić; 27. Krehin Gradac; 28. Kozica; 29. Imotski (br. 21–209 sve prema Žeravica 1993: T. 26: 343–355).

Karta 6 (pojedinačni nalazi – Ha A1): 1. Paležnica Donja (vidi tekst); 2. Dobo (vidi tekst); 3. Milići (vidi tekst); 4. Lopare (Gavranović 2011: T. 23: 4); 5. Gostović (Žeravica 1993: T. 25: 331); 6. Čavka Planina (Truhelka 1907: 75); 7. Mišarica (Periša 2002: sl. 6); 8. Barlovci (Nikolić 1962: sl. 17); 9. Čivčije Bukovačke (vidi tekst); 10. Crna Rijeka (Ćurčić 1907: T. 1: 13); 11. „Aus der Save in Bosnien“ (Harding 1995: T. 13: 87); 12. Kamengrad (Harding 1995: T. 3: 20); 13. Pridražić (Harding 1995: T. 6: 36).

11. „Aus der Save in Bosnien“ (Harding 1995: T. 13: 87); 12. Kamengrad (Harding 1995: T. 3: 20); 13. Pridražić (Harding 1995: T. 6: 36).

Karte 7 (einzelne Funde – Ha B1/Ha B3): 1. Batković (siehe Text); 2. Batković (Žeravica 1993: T. 21: 275); 3. Brezovo Polje–Brčko (Žeravica 1993: T. 38: 520); 4. Sladna–Gračanica (Čović 1957: 250); 5. Pašbunar–Tuzla (Kosorić 1988: 108); 6. Kreka–Tuzla (Žeravica 1993: T. 35: 471); 7. Tuzla (Žeravica 1993: T. 38: 519); 8. Tešanj (Truhelka 1907: 75); 9. Doboj (Žeravica 1993: T. 20: 247); 10. Crkvina (Čović 1957: Abb. 14); 11. Mala Bukovica (Žeravica 1993: T. 23: 304); 12. Sanica Gornja (Žeravica 1993: T. 22: 293); 13. Kotorišće–Bihać (Žeravica 1993: T. 21: 267); 14. Krakače (Žeravica 1993: T. 23: 308); 15. Banja Luka (Žeravica 1993: T. 35: 469); 16. Ušće Sane (Mulabdić 1988: 38); 17. Vojskova (Harding 1995: T. 23: 195); 18. Stražbenica (Harding 1995: T. 3: 16); 19. Žepče (Ćurčić 1907: T. 1: 12).

Karta 7 (pojedinačni nalazi – Ha B1/Ha B3): 1. Batković (vidi tekst); 2. Batković (Žeravica 1993: T. 21: 275); 3. Brezovo Polje–Brčko (Žeravica 1993: T. 38: 520); 4. Sladna–Gračanica (Čović 1957: 250); 5. Pašbunar–Tuzla (Kosorić 1988: 108); 6. Kreka–Tuzla (Žeravica 1993: T. 35: 471); 7. Tuzla (Žeravica 1993: T. 38: 519); 8. Tešanj (Truhelka 1907: 75); 9. Doboj (Žeravica 1993: T. 20: 247); 10. Crkvina (Čović 1957: sl. 14); 11. Mala Bukovica (Žeravica 1993: T. 23: 304); 12. Sanica Gornja (Žeravica 1993: T. 22: 293); 13. Kotorišće–Bihać (Žeravica 1993: T. 21: 267); 14. Krakače (Žeravica 1993: T. 23: 308); 15. Banja Luka (Žeravica 1993: T. 35: 469); 16. Ušće Sane (Mulabdić 1988: 38); 17. Vojskova (Harding 1995: T. 23: 195); 18. Stražbenica (Harding 1995: T. 3: 16); 19. Žepče (Ćurčić 1907: T. 1: 12).

Prijevod i lektura / Übersetzer und Lektur
Mario Gavranović

LITERATUR / LITERATURA

- Bader, T. 2001, Passfunde aus der Bronzezeit in den Karpaten, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2001, 15–39.
- Basler, Đ. 1952, Topografska građa, Ivanjsko Polje (Bosanski Brod) i gornji tok rijeke Ukrine (Kulaši-Kremna), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 8, 411–424.
- Batović, Š. 1965, Prapovijesna bronzana koplja u Arheološkom muzeju u Zadru, *Diadora*, Vol. 3, 45–70.
- Belić, B. 1963, Vrela, Bosanski Brod – gradina kasnog bronzanog doba, *Arheološki pregled*, Vol. 5, 35–36.
- Belić, B. 1964, Prilozi za poznavanje kasnog bronzanog doba severne Bosne, *Zbornik krajiških muzeja*, Vol. II (1963/64), 19–35.
- Belić, B. 1964b, Bare, Liplje, Teslić – nekropola kasnog bronzanog doba, *Arheološki pregled*, Vol. 6, 24–25.
- Belić, B. 1966, Doboj, Centar – naselje bronzanog doba, *Arheološki pregled*, Vol. 8, 29–32.
- Belić, B. 1966a, Greda u Podnovlju kod Doboja – nekropola bronzanog doba, *Arheološki pregled*, Vol. 8, 27–29.
- Belić, B. 1966b, Grabovica, Doboj – nekropola bronzanog doba, *Arheološki pregled*, Vol. 8, 33–35.
- Belić, B. 1988, Srpska Varoš, Modriča, in: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom II*, Sarajevo, 79.
- Belić, B. 2010, Topolovaca Bregovi kod Odžaka / Topolovaca Bregovi near Odžak, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s. 52, 225–229.
- Benac, A. 1954, Novi prehistorijski nalazi iz Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 9, 163–166.
- Benac, A. 1959, Slavenska i ilirska kultura na prehistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 14, 13–38.
- Benac, A. 1962, Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 17, 21–40.
- Benac, A. 1967, Kameni kalupi sa Pivnice, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 21–22, (1966/67), 150–160.
- Bianco Peroni, V. 1976, *Die Messer in Italien / I coltelli nell'Italia continentale*, Prähistorische Bronzefunde VII, Band 2, Stuttgart.
- Blečić Kavur, M., Jašarević, A. 2014, Kasnobrončanodobna ostava Majdan/Ridžali, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 43, 35–49.
- Borić, D. 1997, Ostava kasnog bronzanog doba iz Futoga, *Rad vojvodanskih muzeja*, Vol. 39, 41–93.
- Boroffka, N., Ridiche, F. 2005, Der Gußformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien, in: *Bronzefunde aus Rumänien I*, Soroceanu T. (ed.), Cluj-Napoca, 133–208.
- Bouzek, J. 1985, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, Studies in Mediterranean Archaeology 29, Göteborg.
- Brunn, W. A. von 1968, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Römisch-Germanische Forschungen 29, Berlin.
- Carancini, G. L. 1975, *Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale*, Prähistorische Bronzefunde XIII, Band 2, Stuttgart.
- Clausing, Ch. 2003, Ein urnenfelderzeitlicher Hortfund von Slavonki Brod, Kroatien, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 50/1, 47–205.
- Ćurčić, V. 1907, Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci carskog i kraljevskog naravoslovnog dvorskog muzeja u Beču, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. 19, 395–400.
- Čerče, P., Šinkovec, I. 1995, Katalog depojev pozne bronzane dobe / Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture, in: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzane dobe na Slovenskem*, Vol. I, Teržan B. (ed.), Katalogi in monografije 29, Ljubljana, 129–333.
- Čović, B. 1957, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 12, 241–255.
- Čović, B. 1958, Barice – Nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračaniće, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 13, 77–96.
- Čović, B. 1961, *Donja Dolina. Nécropole de l'âge du fer*, Inventaria Archaeologica Iugoslavica 3, Bonn.
- Čović, B. 1962, Gradinsko naselje na Kekića Glavici, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 17, 41–61.
- Čović, B. 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 20, 27–145.
- Čović, B. 1966, Praistorijska nekropola "Petkovo Brdo" u Radosavskoj, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 21, 161–167.
- Čović, B. 1971, Dva specifična tipa zapadnobalkanske fibule, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 24, 313–330.
- Čović, B. 1980, Počeci metalurgije željeza na sjeverozapadnom Balkanu, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 18, 63–81.
- Čović, B. 1988, Barice-Gređani – Kulturna grupa, in: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I*, Sarajevo, 60–61.
- Čović, B. 1988a, Jamakovića Gradina, in: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom II*, Sarajevo, 147.
- Čović, B. 1999, Prahistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini, in: *Radovi sa simpozijuma rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka*, Zenica, 57–88.
- Čović, B. 2010, Bronzani doba sjeverne Bosne u svjetlu novih istraživanja / Bronze age northern Bosnia in the light of new research, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 52, 277–287.
- Dietrich, O. 2012, Traveling or not. Tracing Individual Mobility Patterns of Late Bronze Age Metalworkers in the Carpathian Basin, in: *The Gava culture in the Tisa Plain and Transylvania / Die Gava-Kultur in der Theißebene und Siebenbürgen*, Symposium Satu Mare 17–18 June 2011, Marta L. (ed.), Muzeul Județan Satu Mare, Satu Mare.
- Đurđević, M. 1986, Barice/Laminci, Bronzanodobno naselje i nekropola, *Arheološki pregled*, Vol. 27, 50–51.
- Đurđević, M. 2010, Barice – naselje, područje Bosanske Gradiške / Barice – settlement, Bosanska Gradiška region, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Vol. 52, 93–107.
- Enăchescu, V. 1995, Der Bronzefund von Dridu, Kr. Ialomița, in: *Bronzefunde aus Rumänien I*, Soroceanu T. (ed.), Prähistorische Archaologie in Südosteuropa 10, Berlin, 279–310.
- Fiala, F. 1896, Kleine Mitteilungen, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina*, Vol. 4, 175–182.
- Garašanin, D. 1954, *Katalog metala / Katalog der Vorgeschichtlichen Metalle*, Beograd.
- Garašanin, D. 1975, Ostava iz Brestovika I, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 8–9.
- Garašanin, D. 1975a, Ostava iz Privine Glave, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 73–75.
- Garašanin, D. 1975b, Ostava iz Brestovika V, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 14–15.
- Garašanin, M. (ed.), 1975, *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Arheološka građa Srbije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Garašanin, M. (ed.), 1994, *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini II*, Arheološka građa Srbije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Gavranović, M. 2007, Keramik mit Basarabi und basarabi-artiger Ornamentik in Bosnien, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 34, 35–65.
- Gavranović, M. 2011, *Die Spätbronze- und Früheisenzeit in Bosnien*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 195, Bonn.
- Gavranović, M. 2013, Urnenfelderzeitliche Gussformen aus dem westlichen Balkan, in: *Bronze Age Craftsmen in the Carpathian Basin*, Berecki S., Nemeth R., Rezi B. (eds), Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș 5th-7th October 2012, Târgu Mureș, 149–167.
- Gavranović, M. 2014, Einzugsraum des Flusses Bosna während der älteren Urnenfelderzeit, in: *The Beginning of the Late Bronze Age between the Eastern Alps and the Danube*, Ložnjak Dizdar D., Dizdar M. (eds.), Proceedings of the International conference in Osijek, October 20-22, 2011, Zbornik Instituta za arheologiju 1, Zagreb, 249–261.
- Gavranović, M. 2016, No group, no people? Archeological record and creation of the groups in the western Balkan, in: *Archaeology across Past and Present Borders. Fragmentation, Transformation and Connectivity in the North Aegean and the Balkans during the Late Bronze and Early Iron Age*, Gimatzidis S., Pieniżek M., Votruba S. (eds.), Wien (forthcoming).
- Gavranović, M. 2016a, Überregionale Netzwerke und lokale Distribution. Verteilungsmuster einiger Bronzeobjekte im westlichen Balkan während der jüngeren und späten Urnenfelderzeit, in: *Late Urnfield Culture between the Eastern Alps and the Danube*, Ložnjak

- Dizdar D., Dizdar M. (eds.), Proceedings of the International conference in Zagreb, November 7–8, 2013 (forthcoming).
- Gavranović, M., Kapuran, A. 2014, Über einige Tüllenbeibelvarianten im Zentralbalkan, *Starinar*, Vol. 64, 31–56.
- Gedl, M. 2009, *Die Lanzenspitzen in Polen*, Prähistorische Bronzefunde V, Band 3, Stuttgart.
- Gumá, M. 1993, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica IV, București.
- Hänsel, B. 1968, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 7–8, Berlin.
- Hänsel, B. 1997, Gaben an die Götter: Schätze der Bronzezeit Europas – eine Einführung, in: *Gaben an die Götter: Schätze der Bronzezeit Europas*, Berlin, 11–22.
- Hansen, S. 1994, *Studien zu den Metaldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 21, Bonn.
- Hansen, S. 1996, Bemerkungen zur Zeitlichen Stellung der Hortfunde des Typus Gyermely, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Vol. 26, 433–441.
- Harding, A. 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*, Prähistorische Bronzefunde IV, Band 14, Stuttgart.
- Hockmann, O. 1980, Lanze und Speer im spätminoischen und mykenischen Griechenland, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 27, 13–159.
- Holste, F. 1935, Zur jüngeren Urnenfelderzeit im Ostalpengebiet, *Prähistorische Zeitschrift*, Vol. 26, 58–78.
- Jacanović, D., Radojčić, N. 2001, Praistorijske ostave metalnih predmeta Kličevac II – Pomrlovo, *Viminacium*, Vol. 12, 67–108.
- Jacanović, D., Radojčić, N. 2003, Praistorijska ostava metalnih predmeta iz sela Šetonje kod Petrovca na Mlavi, *Viminacium*, Vol. 13–14, 7–45.
- Jamaković, O., Žeravica, Z. 2010, Praistorijsko naselje Brdašće u Laktašima / Prehistoric settlement Brdašće in Laktaši, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja*, Vol. 39, 35–52.
- Jamaković, O. 2010, Gradine na području srednjeg toka Vrbasa / Hillforts in the middle river Vrbas region, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 52, 167–225.
- Jevtić, M. 1983, *Keramika starijeg gvozdenog doba na centralnom balkanskom području*, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu 2, Beograd.
- Jockenhövel, A. 1971, *Die Rassiermesser in Mitteleuropa*, Prähistorische Bronzefunde VIII, Band 1, Stuttgart.
- Jovanović, D. 2010, *Ostave vršačkog gorja. Markovac – Grunjac*, Vršac.
- Kalafatić, H. 2011, A contribution to an understanding of the relationship between the Barice-Gredani group, the "Bebrina-Type Hatvan culture", the "Brod culture" and "Posavina culture", *Opuscula archaeologica*, Vol. 35, 41–65.
- Karavanić, S. 2009, *The Urnfield Culture in continental Croatia*, BAR International Series 2036, Oxford.
- Kemenzei, T. 1984, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, *Archaeologia Hungarica* 51, Budapest.
- Kondić, V. (ed.), 1992, *Praistorijski metal Pomoravlja*, Beograd.
- König, P. 2004, *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde XX, Band 11, Stuttgart.
- Kosorić, M. 1965, Praistorijska nekropola u selu Dvorovima kod Bijeljine, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. 6, 83–90.
- Kosorić, M. 1967, Praistorijska nekropola kod Bijeljine, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. 7, 29–33.
- Kosorić, M. 1980, Praistorijska naselja na području Spreče, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. 13, 103–116.
- Lochner, M. 1986, Das frühurnenfelderzeitliche Gräberfeld von Baierdorf, Niederösterreich – Eine Gesamtdarstellung, *Archaeologia Austriaca*, Vol. 70, 263–294.
- Lochner, M. 1991, *Studien zur Urnenfelderkultur im Waldviertel-Niederösterreich*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 25, Wien.
- Ložnjak Dizdar, D. 2011, Starija faza kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges, in: *Starija faza kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges*, Dizdar M., Ložnjak Dizdar D., Mihelić S. (eds.), Osijek, 12–35.
- Ložnjak Dizdar, D. 2013, Cremation burials in Northern Croatia, in: *Cremation Burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 BC*, Lochner M., Ruppenstein F. (eds.), Proceeding of the international symposiums held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna 11th-12th February 2013, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 32, Wien, 99–119.
- Ložnjak Dizdar, D. 2014, South-Eastern Periphery of the Urnfield Culture? The Croatian Perspective, in: *The Beginning of the Late Bronze Age between the Eastern Alps and the Danube*, Ložnjak Dizdar D., Dizdar M. (eds.), Proceedings of the International conference in Osijek, October 20-22, 2011, Zbornik Instituta za arheologiju 1, Zagreb, 235–249.
- Ludajić, N. 2010, Sječakovo, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 52, 115–139.
- Ludajić, N. 2010a, Dejanovića humke kod Bosanske Gradiške, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 52, 141–166.
- Marić, Z. 1961, Vis kod Dervente, naselje kasnog bronzanog doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 15–16, 151–171.
- Marić, Z. 1964, Donja Dolina, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s. 19, 5–128.
- Marijan, B. 2010, *Crtice iz prapovijesti Slavonije (bronzano doba)*, Filozofski fakultet – Zavičajni muzej Stjepana Grubera, Osijek–Županija.
- Marinković, S. 1991, Bronzana ostava iz Sečnja III, *Rad vojvodanskih muzeja*, Vol. 33, 17–22.
- Mayer, E. F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich*, Prähistorische Bronzefunde IX, Band 9, Stuttgart.
- Mayer, E. F., Pászthory, K. 1998, *Die Äxte und Beile in Bayern*, Prähistorische Bronzefunde IX, Band 20, Stuttgart.
- Medović, P. 1978, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et Monographiae 22, Beograd.
- Medović, P. 1988, *Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba*, Posebna izdanja Vojvodanskog muzeja, Novi Sad.
- Medović, P., Medović, I. 2010, Gradina na Bosutu – naselje starijeg gvozdenog doba, Novi Sad.
- Metzner Nebelsick, C. 2002, *Der "Thrako-Kimmersische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschiedliche Forschungen 23, Rahden/Westfalen.
- Miklić Lozuk, L. 2009, *Ostave kasnog bronzanog doba iz Poljanaca*, SlavonSKI Brod.
- Milić, V. 1980, Sondažno rekognosciranje lokaliteta Ljeskovac u Poljacima, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. 13, 135–135.
- Milić, V. 1985, Barčačilovac, Jablanica – praistorijska nekropola, *Arheološki pregled*, Vol. 2, 62–64.
- Minichreiter, K. 1984, Brončanodobne nekropole sa paljevinskim grobovima grupe Gredani, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. 9 (1981), 91–107.
- Mozsolics, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest.
- Müller-Karpe, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen 22, Berlin.
- Nadbath, B. 2004, Metallene Einzelfunde der Bronze- und Eisenzeit im Raum von Bosnien und Herzegowina, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. XXIII/31, 33–127.
- Nađ, Š. 1955, Bronzana ostava iz Novog Bečaja, *Rad vojvodanskih muzeja*, Vol. 4, 43–62.
- Nikolić, V. 1962, Nekoliko predmeta bakarnog i bronzanog doba iz sjeverozapadne Bosne, *Zbornik krajiških muzeja*, Vol. I, 62–79.
- Novotná, M. 1980, *Die Nadeln in der Slowakei*, Prähistorische Bronzefunde XIII, Band 6, Stuttgart.
- Novotná, M. 2000, K depotom horizontu Gyermely v Karpatskej kotline / Zu den Bronzehortfunden des Horizontes Gyermely im Karpatenbecken, *Pravěk. Nova Rada*, Vol. 10, 365–377.
- Pabst, S. 2009, Bevölkerungsbewegungen aus der Balkanhalbinsel am Beginn der Früheisenzeit und die Frage der Ethnogenese der Makedonen, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. 124, 1–74.
- Pabst, S. 2012, *Die Brillenfibeln. Untersuchungen zu spätbronze- und ältereisenzeitlichen Frauentracht zwischen Ostsee und Mittelmeer*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 25, Rahden/Westfalen.
- Pare, Ch. 1998, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa I, Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jh. v. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 45/1, 293–433.

- Pavlin, P., Jašarević, A. 2016, Depo iz starijega obdobja kulture žarnih grobišč iz Paležnice Donje pri Doboju (Bosna in Hercegovina), *Arheološki vestnik*, Vol. 67, 31–72.
- Periša, D. 2002, Pećine u Debeljaciima kod Banja Luke, *Arheološki vestnik*, Vol. 53, 91–100.
- Petrescu-Dimbovița, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucu-rești.
- Popović, D. 1964, Ostava iz Salaša Noćajskog, *Rad vojvođanskih muzeja*, Vol. 12–13, 5–21.
- Popović, D. 1975, Ostava iz Šimanovaca; in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 43–52.
- Popović, D. 1994, Ostava iz Dobrinaca, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini II*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije Ser. 1, knj. 2, Beograd, 8–25.
- Popović, D. 1994a, Ostava iz Donjih Petrovaca, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini II*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije Ser. 1, knj. 2, Beograd, 25–35.
- Potrebica, H., Ložnjak Dizdar, D. 2004, Metalni nalazi kasnog brončanog doba na prostoru Požeške kotline / Late Bronze Age Metal Finds in the Požega Valley, *Opuscula archaeologica*, Vol. 28, 19–40.
- Radimský, W. 1893, Die römische Befestigung auf der Crkvenica und das Castrum bei Doboj, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Vol. 1, 262–273.
- Radimský, W. 1895, Archäologische Tagebuchblätter, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Vol. 3, 284–287.
- Radimský, W. 1896, Die Gradina Čungar bei Cazin, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Vol. 4, 73–94.
- Radimský, W. 1897, Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihać, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Vol. 5, 20–123.
- Rašajski, R. 1975, Ostava Mesić-Šupaja kod Vršca, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 63–68.
- Říhový, J. 1979, *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*, Prähistorische Bronzefunde XIII, Band 5, Stuttgart.
- Říhový, J. 1983, *Nadeln in Westungarn*, Prähistorische Bronzefunde XIII, Band 10, 1, Stuttgart.
- Říhový, J. 1992, *Die Äxte, Beile, Meisel und Hammer in Mahren*, Prähistorische Bronzefunde IX, Band 17, Stuttgart.
- Říhový, J. 1996, *Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren*, Prähistorische Bronzefunde V, Band 2, Stuttgart.
- Rusu, M. 1966, Depozitul de bronzuri de la Balșa, *Sargetia*, Vol. 4, 17–40.
- Soroceanu, T. 1995, Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung bedierseits der Karpaten, in: *Bronzefunde aus Rumänien I*, Soroceanu T. (ed.), Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10, Berlin, 15–80.
- Srejović, D. 1975, Ostava iz Urovice, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 96–100.
- Stojić, M. 1986, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*, Beograd–Svetozarevo.
- Stöllner, T. 1997, Verloren, versteckt, geopfert? Einzeldeponate der Eisenzeit in alpinen Extremlagen und ihre bronzezeitlichen Wurzeln, in: *Kult der Vorzeit in den Alpen*, exhibition catalogue, Innsbruck, 20.
- Šimek, M. 1979, Zaštitno iskapanje u Sv. Petru Ludbreškom, *Muzejski vjesnik*, Vol. 2, 44–46.
- Šinkovec, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronzaste dobe, in: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem*, Vol. 1, Teržan B. (ed.), Katalogi in monografije 29, Ljubljana, 29–127.
- Tarbay, G. 2014, Late Bronze Age depot from the foothills of the Pilis Mountains, *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae*, Ser. 3, No. 2, 179–299.
- Tasić, N. 1975, Bronzana ostava iz Jakova – Ekonomija Sava, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 27–34.
- Teržan, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, in: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Schauer P. (ed.), Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35, Mainz, 323–372.
- Teržan, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia, *Arheološki vestnik*, Vol. 50, 97–143.
- Teržan, B. 2002, Kronološki oris, in: *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II*, Katalogi in monografije 35, Ljubljana, 85–102.
- Todorović, J. 1975, Bronzana ostava iz Leskova, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Beograd, 78–79.
- Truhelka, Č. 1907, Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini (Nalazi brončane dobi iz Tešnja i okolice), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. 19, 62–75.
- Turk, P. 1996, Datacija pozobronzastodobnih depojev, in: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem*, Vol. 2, Teržan B. (ed.), Katalogi in monografije 30, Ljubljana, 89–124.
- Váci, G. 2013, Cultural connections and interactions of Eastern Transdanubia during the Urnfield Period, *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae*, Ser. 3, No. 1, 205–231.
- Vasić, R. 1982, Spätbronzezeitliche und älterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien, in: *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.* Hänsel B. (ed.), Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 1, Berlin, 267–285.
- Vasić, R. 1987, Bosutska Grupa, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja V, Željezna doba*, Benac A. (ed.), Sarajevo, 536–555.
- Vasić, R., 2003, *Die Nadeln im Zentralbalkan* (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien), Prähistorische Bronzefunde XII, Band 11, Stuttgart.
- Vasić, R. 2015, *Die Lanzen- und Pfeilspitzen im Zentralbalkan* (Vojvodina, Serbien, Kosovo Mazedonien), Prähistorische Bronzefunde V, Band 8, Stuttgart.
- Vinski Gasparini, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Monografije 1, Zadar.
- Wanzek, B. 1989, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 2, Bonn.
- Weber, C. 1996, *Die Rasierrmesser in Südosteuropa*, Prähistorische Bronzefunde VIII, Band 5, Stuttgart.
- Žeravica, L., Žeravica, Z. 1974, Arheološka nalazišta u okolini Bosanske Gradiške, *Zbornik krajiških muzeja*, Vol. VI, 215–230.
- Žeravica, Z. 1993, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde IX, Band 18, Stuttgart.